

**ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ДОНИШГОҶИ ДАВЛАТИИ БОҲТАР БА НОМИ НОСИРИ ХУСРАВ**

Бо ҳуқуқи дастнавис

**ТДУ 37.01+373 (575.3)
ТКБ 74 .00+ 74.2 (2 тоҷик)
Г-78**

ГУЛЗОДА РАМАЗОН БОЙМАҲМАД

**ШАРОИТҶОИ ПЕДАГОГИИ ТАШАККУЛИ НУФУЗИ
ОМУЗГОР ДАР МУҶИТИ МУОСИРИ МУАССИСАИ
ТАҲСИЛОТИ МИЁНАИ УМУМӢ**

ДИССЕРТАТСИЯ

**барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои педагогӣ
аз рӯи ихтисоси 13.00.01 – Педагогикаи умумӣ, таърихи
педагогика ва таҳсилот**

**Роҳбари илмӣ: Қурбонов Файзалӣ
Асадуллоевич - номзади илмҳои
педагогӣ, дотсенти кафедраи
педагогикаи Донишгоҳи давлатии
Боҳтар ба номи Носири Хусрав**

БОҲТАР - 2025

МУНДАРИЧА

МУҚАДДИМА	3
БОБИ I. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАШАККУЛИ НУФУЗИ ОМЎЗГОР ҲАМЧУН ПАДИДАИ ПСИХОЛОГӢ ВА ПЕДАГОГӢ	17
1.1. Заминаҳои пайдоиш ва ташаккули нуфузи омӯзгор ҳамчун мафҳуми иҷтимоӣ - педагогӣ.....	17
1.2.Моҳият, мазмун, сохтори нуфуз ва инъикоси он дар адабиёти педагогӣ-психологӣ	31
1.3. Эҷоди принсип ва меъёрҳои ташаккули нуфузи омӯзгор.....	54
Хулосаи боби якум	72
БОБИ II. ТАҲҚИҚОТИ ТАҶРИБАВӢ-ОЗМОИШИИ ОМИЛ ВА ШАРОИТҲОИ ПЕДАГОГИИ ТАШАККУЛИ НУФУЗИ ОМЎЗГОР ДАР МУҲИТИ МУОСИРИ МУАССИСАИ ТАҲСИЛОТИ МИЁНАИ УМУМӢ.....	76
2.1.Чанбаҳои асосии ташаккули нуфузи омӯзгор дар муҳити муосири муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ.....	76
2.2.Омил ва шароитҳои педагогии ташаккули нуфузи омӯзгор дар муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ.....	93
2.3.Таҳқиқоти таҷрибавӣ-озмоишии омил ва шароитҳои педагогии ташаккули нуфузи омӯзгор ва арзёбии натиҷаҳои он	113
Хулосаи боби 2.....	155
Хулосаи умумӣ.....	160
Феҳристи адабиёти истифодашуда.....	166

МУҚАДДИМА

Мухим будани мавзуи таҳқиқот. Зухури омилҳои инкишофдиҳандаи ҷамъият дар вазъияти нави сиёсӣ ва иҷтимоӣ-иқтисодӣ ба дигаргуншавии самтҳои таълиму тарбия боис гардид. Дар раванди ноил шудан ба самаранокӣ ва сифати таълим нақш ва нуфузи омӯзгор аз ҳама асосӣ ва муҳим арзёбӣ шуда, вобаста ба он аз аҳли ҷомеа тақозо мешавад, ки баҳри баланд бардоштани мақом ва нуфузи омӯзгор тадбирҳо андешида, дар ин самт чорабиниҳои мушаххаси амалӣ рӯйи кор оваранд.

Раванди педагогӣ, муваффақият ва самаранокии он аз ҳамдигарфаҳмӣ, эътимод ва ҳамкории миёни омӯзгор ва хонандагон вобаста аст. Ба даст овардани чунин ҳамкорӣ аз бисёр ҷиҳат аз дараҷаи зеҳн, дониш, касбият, сифатҳои ахлоқӣ ва муоширати омӯзгор вобаста аст, ки дар маҷмӯъ онро ҳамчун салоҳияти касбии ӯ фаҳмидан мумкин аст. Салоҳияти касбии омӯзгор - ин сифати муҳимтарини шахсияти омӯзгор, воситаи пурқуввати таъсири ғайримустақим ба шогирд ва намунаи ибрат будан аст. Баланд будани нуфузу эътибори омӯзгор ба он боис мегардад, ки муомилаву рафтори ӯ бо хонандагон дар шакли писандида ҷараён мегирад, боэҳсосӣ, ҷолибият ва рангинии он аён гашта, талаботи ба хонандагон пешниҳодкардаи ӯ ҳамон қадар одилонатар ба назар хоҳад расид. На ҳар як омӯзгор барои таълиму тарбияи хонандагон салоҳият дорад, ки ин аксар вақт сабаби пайдоиши ҳолатҳои гуногуни низоъ миёни омӯзгору хонандагон мегардад.

Бояд таъкид намуд, ки сифати асосии шахсияти омӯзгор пайваста омӯхтан ва кор карданро тақозо мекунад. Олимон-педагогҳои барҷаста бо омӯзиши проблемаи нуфузи омӯзгор дар ҳама даври замонҳо машғул буданд. Аз дидгоҳи онҳо нуфузи омӯзгор - ин эътироф шудани фазилатҳои омӯзгор аз ҷониби хонандагон аст, ки барои хонандагон, волидонии онҳо ва дигар омӯзгорону аҳли ҷомеа дорои аҳамияти бузург буда, нуруи таъсири таълим ва тарбия ба он асос ёфтааст.

Заковатмандӣ, маҳорати педагогӣ, салоҳиятмандии касбӣ ва қувваи таъсири таълимӣ ва тарбиявӣ омӯзгор дар чист? Ба шумули чунин фазилатҳо донишмандӣ, маҳорати педагогӣ, қобилияти пайваст кардани назария бо амалия, некбинӣ, боварӣ ба ояндаи нек, адолат, намунаи ибрат будан ва монанди ин сифатҳои ҳамида дохил мешаванд. Нуфуз худ аз худ ба вучуд намеояд. Он дар чомеа зухур карда, дар он ташаккул меёбад ва дар он метавонад аз байн равад. Дар асоси нуфуз мавқеи фаъоли шахрвандӣ ва фаъолияти самараноки шахс дар соҳаҳои ҳаёти маънавӣ ва моддӣ чомеа ҷойгузин аст. Омӯзгор бояд нуфузу эътибори худро кадр кунад, зеро ӯ бо меҳнати пайгиронаву ҷоннисорона ва мушқил, дар тӯли солҳо ба даст меояд. Аз даст додани он дар назари шогирдон ва волидони онҳо маънои аз даст додани неруи таъсиррасонӣ ба хонандагон ва ба раванди таҳсилро дорад.

Азбаски омӯзгор дар татбиқи ин кор вақти бештари худро сарф мекунад, наметавонад ба ҳадафи асосии худ-таълиму тарбия ҷиддан машғул гардад.

Нуфузи воқеии омӯзгор, ки реша аз дониши амиқи касбӣ дорад, дар хонандагон муносибати боэҳтиромро нисбат ба худ ба вучуд меорад ва онҳоро ба эҷодкорӣ ташвиқ месозад. Махсусан, он ба фанҳои эҷодӣ, аз қабилӣ мусиқӣ, расмкашӣ ва ғайра дахл дорад. Одатан эътибору нуфузи омӯзгорро кӯдакони синну соли гуногун яқсон қабул намекунанд.

Ба намуди зоҳирӣ ва хушмуомилагии омӯзгор бештар хонандагони синфҳои ибтидоӣ таваҷҷуҳ менамоянд. Дар ҳақиқат ҳам хислатҳои шахсии омӯзгор аз хусусияти муҳими сиршти ӯ ба шумор мераванд.

Бамаврид аст тазаккур диҳем, ки хонандагони муосир нисбат ба равиши фаъолият ва савияи дониши касбии омӯзгори худ нисбат ба хонандагони солҳои пешин серталабанд ба назар мерасанд. Омӯзгоронро хонандагони синфҳои болоии макотиби таҳсилоти миёнаи умумӣ аз рӯи феълӣ атвор, хислат, дониши фанӣ, малакаву маҳорати педагогӣ ва фаъолнокии ҷамъиятӣ баҳогузорӣ мекунанд. Чунин омӯзгор

нуфузу эътибор пайдо мекунад, ки ба хонандагон дониши амиқ ва устуворро аз фанни таълимӣ дода метавонад.

Ҳамин тариқ, нуфуз сифати шахсияти омӯзгор аст, ки бо беназирӣ ва устувории шахсият фарқ мекунад ва аз бисёр чузъҳое дорад, ки дар он ягон хусусияти шахс (масалан, мизоч), сифатҳои касбӣ-корӣ, дониши амиқи фан (аслияти усул ва технологияҳои таълим) ё хусусиятҳои шахс (намуди зоҳирӣ, маҳорати дар назди синф худро нигоҳ дошта тавониш) бартарӣ доранд.

Андешаву мулоҳизаҳои дар боло иброзшуда ба он далолат мекунанд, ки мавзӯи *“Шароитҳои педагогии ташаккули нуфузи омӯзгор дар муҳити муосири муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ”*-ро, ки мо барои таҳқиқоти диссертатсионӣ интихоб намудаем, айни замон яке аз масоили муҳим ва мубрами таҳсилоти муосир аст.

Дарачаи омӯзиш ва коркарди илмӣ мавзӯ. Мавзӯи мавриди таҳқиқ дар асарҳои аксари файласуфон, психологҳо, педагогҳои ватанӣ ва хориҷӣ, бахусус Ю.П. Азаров, Ш.А. Амоношвили, А. Вербитский, А. Келле, Х.И. Лийметс, И.Д. Пушкинов, В.Я. Гяудис, А. Слостенин, К. Симит, Е.Н. Шиянов, Д.М. Дачов, Т. Денинг, А. Марлов, Ҷ.Р. Милер, С.Н. Паттергон, С. Рогер, М. Лутфуллозода, Ф. Шарифзода, И.Х. Каримова, Ш.А. Шаропов, Х.М. Сабурӣ, Қ.С. Абдурахимзода, М.Б. Каримзода, Ҷ.Х. Файзализода ва дигарон инъикос ёфтааст.

Ғояҳои гуманистии таҳсилот дар амалҳои яққояи педагогӣ бошад, дар таълифоти Л.И. Айдаров, В.А. Калтсова, Г.С. Костюк, В.С. Кузминов, Х.И. Лийметс, И. Ломпиер, В.Я. Ляудис, К. Маркова, Т.А. Матис, И.П. Иегуда, В.П. Панюшкин, В.В. Рубсов, Р. Селман, Ҷ. Тибо, Ф. Райлен, Р. Уилер, М. Лутфуллозода, Ф. Шарифзода, И.Х. Каримова, М. Б. Каримзода ва чанде дигарон низ баррасӣ гардидааст. Татбиқи ғояҳои гуманистии таҳсилот бидуни нуфуз ва мавқеи омӯзгор ғайриимкон аст.

Чустучӯи воситаҳое, ки самаранокии таъсири омӯзгорро ба хонандагон муайян менамоянд, ҳамеша дар маркази диққати муҳаққиқон ва олимон-педагогҳо қарор дошт. Ба ақидаи муҳаққиқон, аз ҷумла М. Вебер, В.С. Богданов, И.П. Волнов, А.Д. Глоточнин, А.А. Горбовский, А.А. Ершов, И.П. Илин, Н.М. Кезеров, А.Г. Ковлёв, М.Ю. Кондратов, А.В. Петровский, М. Лутфуллозода, Ф. Шарифзода, И.Х. Каримова, М.Б. Каримзода шахсияти бонуфуз бештар ба дигарон таъсир мерасонад.

Нуфузу эътибори омӯзгор барои амалигардонии самаранокии чараёни мукаммали педагогӣ, ҳалли вазифаҳои таълиму тарбия ва рушд низ зарур аст. Талабот ба амали якҷояи самаранок дар сатҳи ба роҳ мондани муносибат бо хонандагон, волидайнӣ онҳо, ҳамкорон ва маъмурият ба вучуд меояд.

Дар даҳсолаҳои охир ин масъала дар доираи фаъолияти сатҳҳои гуногун ва таҳқиқоти И.П. Александров, В.Л. Бердинкова, И. Варивончик, Г. Велтруска, И.П. Волков, Н.М. Гелашвили, А.А. Горбовский, В.К. Калинин, А.Г. Ковалёв, Б.И. Кудашкин, А.М. Омаров, Л. Салагаев, В.Е. Солдатов, А.И. Соловёв, Е.А. Ябахшова ва дигарон омӯхта шудааст.

Асарҳои таҳқиқотӣ, ки нуфузи омӯзгорро ҷамъбасти мекунанду моҳият, сохтор, муқаррароти асосии ташаккули он ва тамоюлҳои тағйирот дар марҳилаи рушди мактабро муайян месозанд, қариб вучуд надоранд. Омӯзиши масъалаи нуфузи омӯзгор бештар хусусияти диалектикӣ дорад. С.Х. Акбиев, Н.А. Добролюбов, Е.П. Илин, М.Ю. Кондратов, Л.М. Горорова, О.Н. Кочетков, Н.Д. Левитов, А.С. Макаренко, А.Б. Петровский ва дигар муҳаққиқон ба ин масъала тавачҷуҳ намудаанд.

Тазаккур бояд дод, ки ҳанӯз ҳам ба таври мукамал масъалаи роҳҳои баланд бардоштани мақоми омӯзгор дар ҷомеа таҳқиқу баррасӣ нашудааст. Сифатҳои касбӣ ё тавсифи алоҳидаи шахсияти омӯзгор дар

таҳқиқоти О.А. Абдулина, К.А. Славская, Ю.П. Азаров, В.И. Андреев, Ю.К. Бабанский, Е.П. Белозертsev, Л.А. Блохина, З.И. Василева, А.А. Вербитский, Ф.Н. Гोनоболин, С.Б. Елнанов, И. Загвязинский, И.А. Зезюн, В.С. Илин, И.Ф. Исаев, В.А. Кан Калик, Н.В. Кузмина, Н.В. Кухарев, М.М. Левина, И.Д. Лушников, А.К. Маркова, В. Мудрик, С.В. Новикова, И.П. Раченгко, С.Л. Рубинштейн, Л.Ф. Сербина, П. Симонов, В.А. Слaстенин, Б.А. Сосновский, Л.Ф. Спириh, И.Ф. Ҳарламов, Е.Н. Шиянов, А.И. Шербанов, М. Лутфуллозода, Ф. Шарифзода, И.Х. Каримова, Ш.А. Шаропов, А. Нурзода, Қ.С. Абдурахимзода, Х.М. Сабурӣ, М.Б. Каримзода, А. Мирализода, Ҷ. Алимӣ ва дигарон то андозае баррасӣ шудааст.

Бо вучуди он ки то андозае масъалаи ташаккули нуфузи омӯзгор дар назария ва амалияи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ коркард шудааст, аммо дар ин таҳқиқотҳо хусусиятҳои мушаххаси ташаккули ин сифати педагогӣ то ба имрӯз бо дарназардошти тағйирёбии фаъолияти педагогӣ ба таври кофӣ инъикоси худро наёфтааст.

Ҳамин тариқ, ихтилоф байни инсонгароии чараёни таълиму тарбия ва мавриди омӯзишу таҳқиқоти мукамал қарор нагирифтани муносибату ҳамкориҳои омӯзгор бо хонандагон; байни талаботи мавҷудаи сифатҳои касбию шахсии ба омӯзгор нигаронидашуда ва таҷассуми воқеии онҳо дар фаъолияти педагогии ӯ, ки хусусияти бовусъат ва бевосита ба дигаргуншавии иҷтимоӣ вобастагӣ дорад, арзи ҳастӣ мекунад.

Бо дарназардошти ихтилофоти ошкоршуда проблемаи таҳқиқот муайян карда шуд: омилҳои асосӣ ва шароитҳои психологӣ-педагогӣ, ки ташаккули самараноки нуфузи омӯзгорро таъмин менамоянд, кадомҳоянд? Ҳалли проблемаи мазкур мақсади таҳқиқотро ташкил медиҳад.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо (лоихаҳо) ва ё мавзӯҳои илмӣ.
Таҳқиқоти диссертатсионӣ бо нақшаи дурнамои корҳои илмӣ-таҳқиқотии

кафедраи педагогика ва психологияи Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав барои солҳои 2020-2024 дар мавзӯи “Роҳу усулҳои муосири баланд бардоштани мақоми омӯзгор ва ташаккули салоҳиятҳои касбии ӯ мутобиқ ба талаботи таҳсилоти муосир ” робитаи бевосита дошта, бо мақсади мусоидат дар амалисозии муқаррароти Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи маориф” ва Нақшаи миёнамуддати амал барои солҳои 2021-2023-и Стратегияи миллии рушди маориф барои давраи то соли 2030 коркард шудааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқот: ошкор ва аз ҷиҳати назариявӣ асоснок кардан ва ба таври озмоишӣ санҷидани шароитҳои педагогии баланд бардоштан ва самаранокии ташаккули нуфузи омӯзгорон дар фаъолияти касбӣ.

Вазифаҳои таҳқиқот: Барои ноил шудан ба мақсади пажӯҳиш дар назди таҳқиқоти диссертатсионӣ вазифаҳои зерин гузошта шуданд:

1. Асоснок кардани маҷмуи муқаррароте, ки заминаҳои назариявӣ ва методологии ташаккули нуфузи омӯзгорро муайян менамоянд;
2. Ошкор сохтани моҳият, мазмуну муҳтаво ва сохтори ташаккули нуфузи омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ;
3. Муайян ва аз ҷиҳати назариявӣ асоснок кардан ва ба таври озмоишӣ санҷидани шароитҳои педагогии ташаккули нуфузи омӯзгор;
4. Аниқ кардани унсур ва нишондиҳандаҳои нуфузи омӯзгорон дар фаъолияти омӯзгорӣ;
5. Коркард ва пешниҳоди тавсияҳои методӣ роҷеъ ба ташаккули самараноки нуфузи омӯзгор дар фаъолияти педагогӣ.

Объекти таҳқиқот: раванди ташаккули нуфузи касбии омӯзгорон дар ҷараёни фаъолияти таълимиву тарбиявӣ.

Мавзӯи (предмети) таҳқиқот: шароитҳои педагогии ташаккули нуфузи омӯзгор дар муҳити муосири муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ.

Фарзия илмий таҳқиқот: ба ташаккули нуфузи омӯзгор маҷмӯи омилҳои таъсир мерасонанд, ки ҷанбаҳои субъективӣ ва объективӣ ин падидаро тавсиф менамоянд, мазмуни онҳо ҳоло ба таври кофӣ ошкор карда нашудааст ва ин аксаран бароҳмониҳои ғайриихтиёронии нуфузро ба вуҷуд меорад.

Чараҳои ташаккул ва рушди нуфузи омӯзгорро зимни амалисозии маҷмӯи шароитҳои психологӣ-педагогии зерини идорашаванда ба роҳ мондан мумкин аст:

- мувофиқ намудани чараҳои омодагии касбӣ ба рушди фарҳанги умумӣ ва касбии омӯзгор;

- таълим ба таълими ба шахсият нигаронидашуда;

- ташаккули мақсаднокӣ сохтори яқлухти нуфузи омӯзгор дар ягонагӣ бо салоҳиятҳои касбӣ, арзишнокӣ, ҳислат ва фарҳанги ӯ;

- рушди мавқеи рефлексивии омӯзгорон, қобилияти муоширатӣ ва ғайриқонунии онҳо;

- азхудкунии салоҳиятҳои амалии байнишахсии самти коридошта дар муносибатҳои объект-субъективӣ, ҳосилкунии таҷрибаи истифодаи эҷодии онҳо.

Марҳилаи таҳқиқот: Таҳқиқоти диссертатсионӣ солҳои 2020-2024 дар се марҳилаи зерин гузаронида шуд:

Марҳилаи аввал (солҳои 2020-2021) - марҳилаи муқарраркунанда, таҳлили назариявии адабиёти таърихӣ, фалсафӣ, психологию педагогӣ ва илмию методӣ доир ба масъалаи ташаккули сифатҳои касбӣ, аз он ҷумла, нуфузи омӯзгорон нигаронида шуда буд. Дар ин марҳила озмоиши таҷрибаи кории муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ вобаста ба омӯзиш ва муайянсозии сатҳи ташаккули нуфузи омӯзгорон ва ғайриқонунии педагогии онҳо таҳлил ва ҷамъбаст карда шуд. Заминаҳои назариявии ҳаллу фасли проблемаи таҳқиқот муайян карда шуда, фарзияи корӣ ифода гардида, методҳои таҳқиқот мушаххас гардидаанд.

Марҳилаи дуюм (солҳои 2022-2023) - ташаккулдиҳанда, пойгоҳи таҳқиқот интихоб гардида, технология ва шароитҳои педагогии раванди ташаккули нуфузи омӯзгорони ояндаи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ асоснок ва маводи зарурӣ омода карда шуда, таҳқиқоти озмоишӣ баргузор карда шуд.

Марҳилаи сеюм (солҳои 2023-2024) - ба низом даровардан, хулосабарорӣ ва ҷамъбасти натиҷаҳои бадастомада, коркарди хулоса ва тавсияҳо, таҳияи матни таҳқиқоти диссертатсионӣ дар шакли диссертатсия.

Асосҳои назариявӣ ва методологии таҳқиқот. Асосҳои назариявӣ ва методологии таҳқиқот ба ғояҳои асосии антропологияи фалсафӣ дар бораи инсон ва тарбияи ӯ, дар бораи табиат ва моҳияти фаъолияти инсонӣ, хусусияти мақсаднок ва эҷодии ӯ асос меёбад.

Самти методологии таҳқиқот ва муносибатҳои шахсиятӣ – фаъолиятӣ ва аксеологӣ буданд.

Асоси бунёдии концепсияи илмии таҳқиқотро ғояҳо дар бораи вижагиҳои моҳиятӣ, муайянсозии иҷтимоӣ ва механизмҳои таъсири муҳит ба рушди низоми талабот ва вазҷҳо дар ҷараёни рушди шахсият дар таҳқиқоти Л.С. Виготский, А.Н. Леонтев, М.И. Деченко, С.Л. Рубинштейн, Б.Ф. Ломов, Г.Х. Судохолский, В.И. Кавалёв ва дигарон; концепсияи психологии муносибати фаъолиятнокӣ дар рушди шахсият дар осори А.С. Виготский, А.Н. Леонтев, С.Л. Рубинштейн ва дигарон; концепсияи фалсафии арзишҳо дар таълифоти С.Ф. Анисмов, М.И. Бобиева, Л.П. Буева, В.О. Василенко, О.Г. Дробнетский, О.И. Зотова, В.П. Тугаренов, М.И. Юрасова ва дигарон; мавқеи фалсафӣ- психологии муайянсозии иҷтимоии рафтори шахсият дар таҳлилҳои И. Израэл, А.М. Леонтев, Х. Хенхаузен; муқаррароти илмии психологияи фарқияти инфиродӣ бошад, дар нигоштаҳои К. Юнг, Т. Айзенг, Н.Д. Левитов, А.А. Бодалев ва дигарон; концепсияи муносибати яклухти системавӣ - сохторӣ ба баррасии ҷараёни педагогӣ дар асарҳои олимон, чун Б.Т.

Ананев, Ю.К. Бабанский, М.А. Данилов, В.С. Илин, В.В. Краевский, Н.Б. Кузмина, И.Я. Лернер, В.А. Слатенин ва дигарон; концепсияи психологӣ - педагогии муносибатҳо дар таълимоти А.Ф. Лазурский, Б.Т. Ананев, М.Я. Басов, П.П. Блонский, А.А. Бодалев, Н.И. Болдирева, Л.С. Виготский, Я.Л. Колонинский, Т.Е. Конникова, Б.Ф. Ломов, В.Н. Мясишев, И.Т. Огородников ва дигарон; концепсияи муносибатӣ ба шахсият нигаронидашудаи таълим дар таҳқиқоти И.А. Колесникова, Ф.К. Савина, В.А. Слатенин, В.В. Серинов ва дигарон; концепсияи гуманисозӣ ва демократикунонии ҷараёни таълиму тарбия дар донишгоҳҳои омӯзгорӣ дар таҳқиқоти А.А. Бадалев, Е.В. Бондаревская, В.В. Давидов, В.И. Загвезинский ва ғайра; назарияи пешвоӣ ё роҳбарӣ бошад, дар таълифоти Г.К. Ашин, А.А. Будалев, Н.С. Жеребова, Е.С. Кузмин, Б.Д. Паригин, В. Петровский, В.Б. Омианский, Л.И. Уманский ва дигарон; муқаррарот дар бораи нақши имич дар дарки инсон аз тарафи инсон дар таълифоти П.С. Гуревич, В.М.Шекел; муқаррарот дар бораи қолабҳои иҷтимоӣ дар таҳлилҳои Б.Ю. Березен, В.В. Дякова ва дигарон баррасӣ шудааст.

Муносибати системавӣю мақсаднок ба таҷдиди воқеияти педагогӣ, ки ба объективикунониини принципҳои ягонагии таърихӣ ва мантиқӣ идомат ва тағйирёбандагӣ муқаррароти назариявӣ эмперикӣ, таърихӣ - фалсафӣ дар бораи моҳияти нуфуз дар таҳқиқоти олимони соҳаи илмҳои педагогӣ, аз ҷумла Г.М. Бонгард - Левин, Ю.В. Бромлей, Н.А. Машнин, С. Нерсисянс, П. Новгородцев, Ф. Энгелс ва дигарон; муқаррароти умумии назариявӣ ва иҷтимоӣ-психологӣ дар бораи аҳаммияти иҷтимоии субъекти дар таълифоти В.Т. Афанасев, И.П. Волков, А.В. Воробёв, А.В. Пекаровский, Б.Ф. Пармиев, П.П. Посохов, Е.А. Самков, В.Е. Салдатов, Ю.П. Степкин ва дигарон; муқаррарот дар бораи роҳбарии самараноки фаъолияти коллектив, таъсири услуби фаъолият: ақидаҳо дар бораи талабот ба омӯзгор аз мавқеи назарияи салоҳиятҳои роҳбари идеалӣ дар нигоштаҳои М.Ю. Кандратов, Т.Л. Кричевский, Н.Д. Левитов, А.В.

Петровский, Н.А. Добролюбов, А.С. Макаренко, В.А. Сухомлинский, К.Д. Ушинский ва дигарон ба сифати методологияи махсус баромад мекунанд.

Сарчашмаҳои маълумот. Хуҷҷатҳои расмӣ ва меъёри ҳуқуқии соҳаи маориф (қонунҳо, консепсияҳо, барномаҳо, лоиҳаҳо ва амсоли инҳо), асарҳои олимону муҳаққиқони хориҷӣ ва ватанӣ аз ҷумла, файласуфон, таърихшиносон, ҷомеашиносон, педагогҳову равоншиносон, қомусҳои фарҳангшиносию адабӣ марбут ба масъалаҳои таҳқиқот, таҷрибаи пешқадами омӯзгорон ва мушоҳидаю суҳбатҳо ба ҳисоб мераванд.

Заминаҳои эмпирикии таҳқиқот. Заминаҳои эмпирикии таҳқиқотро муносибати амалии муаллифи рисолаи бо объектҳои таҳқиқшаванда: омӯзиши адабиёти илмӣ-методӣ марбут ба мавзӯ, омӯзиши адабиёти умумии дидактикӣ ва назариявӣ оид ба педагогика, психология ва методикаи таълим: омӯхтан ва таҷрибаи пешқадами педагогӣ, ҳамчунин тавассути истифода аз методҳои эмпирикӣ-суҳбат ва саволномаҳо бо омӯзгорону хонандагон, таҳлилу таҳқиқи хуҷҷатгузорӣ ва натиҷаҳои ҷаъолияти таълимии омӯзгорони оянда, гузаронидани озмоишҳои муқарраркунанда ва ташаккулдиҳанда, ҷамъбасти далелу маълумоти дар ҷараёни омӯзиш бадастомада ва таҳлилу баррасии муқоисавии натиҷаҳои онҳо, усулҳои ҳударзёбӣ ва арзёбиҳои методҳои омории математикӣ ташкил медиханд.

Пойгоҳи таҷрибавӣ-озмоишии таҳқиқот. Таҳқиқоти диссертатсионӣ ва қорҳои таҷрибавӣ-озмоишии таҳқиқот дар пойгоҳи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии №27-и шаҳри Бохтар ва №17-и ноҳияи Кушонӣни вилояти Хатлон баргузор карда шуданд. Қорҳои таҷрибавию озмоишӣ дар солҳои 2020-2024 якҷанд марҳила гузаронида шудаанд.

Навгонии илмӣ таҳқиқот. Навгонии илмӣ таҳқиқот дар муқаррароти зерин ифода меёбад:

1. Маҷмуи муқаррароте, ки заминаҳои назариявӣ ва методологии ташаккули нуфузи омӯзгор муайян ва асоснок карда шуданд;

2. Моҳият, мазмуну муҳтаво ва роҳу шароитҳои ташаккули нуфузи омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ошкор карда шуданд;

3. Дар раванди таҳқиқот масъалаи ташаккули нуфузи омӯзгор дар шароитҳои муайяни педагогӣ мавриди омӯзиши қарор дода шуда, аз нигоҳи назариявӣ асоснок ва самаранокии онҳо исбот карда шуд;

4. Ҷузъҳо ва нишондиҳандаҳои сатҳи нуфузи омӯзгорон дар фаъолияти омӯзгорӣ аниқ карда шуданд;

5. Тавсияҳои методӣ роҷеъ ба ташаккули самараноки нуфузи омӯзгор дар фаъолияти педагогӣ коркард ва пешниҳод шуданд.

Нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳод мешаванд:

1. Аслан моҳияти нуфузро талаботҳои ҷамъиятӣ ташкил дода, сифати низоми муносибатҳои омӯзгорро ҳамчун зухуроти мураккаби ҷамъиятӣ дар иҷрои босамари вазифаҳои касбӣ таъмин месозад.

2. Сохтори падидаи нуфузи омӯзгорро ягонагии диалектикий фаъолияти умумии педагогӣ ва инфиродии омӯзгор ташкил менамояд, ки асоси сохтори субъекти нуфузро унсурҳои касбӣ ва шахсиятӣ, аз қабилӣ арзишӣ, ҷузъҳои тавсифотӣ ва фарҳангӣ ташкил намуда, ба паҳлуҳои объективии ин падида дарку фаҳми дурусти аҳаммиятнокӣ ва бонуфузи иҷтимоии салоҳиятҳои касбӣ ва шахсиятӣ шомиланд.

4. Робитаҳои сабабу натиҷа асосҳои заминавии нуфузи омӯзгорро ташкил медиҳанд, ки дар ҷараёни ташаккули нуфузи омӯзгор ва дарки мувофиқи мақсади он, вижагиҳои субъектӣ ва воситагии шахсии нуфуз бо мазмун ва шароитҳои фаъолияти якҷоя, дараҷаи комёбӣ дар ин фаъолият, баъътиборгирии самтҳо, майлу рағбатҳо ва талаботҳои арзишнок, ҳамкориҳои ғайримустақимии синнусолӣ, нигоҳдории фосола ва номуттаасилии нуфуз, тавозуни вазифаҳои педагогӣ, ки бо дарназардошти хусусият сатҳи нуфузро инъикос менамояд, боис мегардад.

5. Барои густариши нуфузу эътибори омӯзгор ба тамоюлҳои асосӣ ба мисли самтнокии гуманистии таҳсилоти педагогӣ; раванди эҷодии худтатбиқкунӣ, ҳамгирӣ доир ба ин масъаларо мушоҳида кардан имкон дорад, ки тавассути ташкили маҷмӯи шароитҳои педагогии зерин: таълим бо таълими ба шахсият нигаронидашуда; тамоюли ҷараёни омодаسازی касбӣ барои рушди маданияти умумӣ ва касбии омӯзгор; ташаккули мақсаднокӣ сохтори мукаммали нуфузи омӯзгор, ягонагии низоми касбӣ, арзишнокӣ, тавсифотӣ ва фарҳангӣ ташаккул дода мешаванд.

Арзиши назариявии таҳқиқот: Аҳамияти назариявии таҳқиқот дар он аст, ки:

- масоили ташаккули нуфузи омӯзгори муассисаи таълимӣ ва инъикоси он дар адабиёти педагогӣ омӯхта, талилу баррасӣ карда шуданд;

- моҳият ва вижагиҳои ташаккули нуфузи омӯзгор дар фаъолияти таълимиву тарбиявии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ошкор ва аниқ карда шуданд;

- шароитҳои педагогии ташаккули нуфузи омӯзгори муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ муайян карда шуда, мавриди озмоиш қарор дода шудаанд;

- усулҳои самаранок ва инноватсионии ташаккули нуфузи омӯзгор мушаххас карда шуданд, ки ба ташаккули нуфузу эътибори омӯзгор мусоидат менамоянд.

Арзиши амалии таҳқиқот: аҳамияти амалии таҳқиқот дар он ифода меёбад, ки тавсияҳои илмӣ-методии таҳия ва манзуршуда ба маъмурият ва омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ дар ҳалли масъалаҳои ташаккули нуфузу эътибори омӯзгорон ва талабот онҳо ба ҳудрушддихӣ дар шароити муосири муассисаҳои таълимӣ кӯмак расонида метавонанд. Таҳияи муфассали тамоми самтҳои технология, ҳулосаву тавсияҳои таҳқиқоти иҷрошуда ба баланд бардоштани мақоми омӯзгор, ба таври самаранок ташаккул додани нуфузи онҳо, ҳамчунин,

ба худхавасмандсозӣ, худташқилкунӣ ва худрушддиҳии омӯзгорон мусоидат менамояд.

Натиҷаҳои таҳқиқотро маъмурияти муассисаҳои таълимӣ, омӯзгорони алоҳида ва дар такмили ихтисоси омӯзгорон ба таври масъула метавон истифода кард.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот бо муқаррароти аввалияи методологӣ ва назариявӣ; асосноккунии илмии масъалаи таҳқиқот дар заминаи таҳлили назария ва амалияи педагогӣ; омӯзиши таҳсилотро дар соҳаи илми психология, педагогика ва методикаи таълими фанҳо дар таҳсилот; истифодаи методҳои тақвинуни омӯзгорон яқдигар, мақсадҳои қисман мувофиқ, вазифаҳо ва мавзӯи таҳқиқот, тасдиқи натиҷаҳои таҳқиқот тавассути методҳои омӯрӣ ва таҳлил, иштироки бевоситаи муаллиф дар фаъолияти касбии омӯзгорӣ, илмӣ-методӣ, таҳқиқотӣ ва ташкили он дар пойгоҳи озмоишӣ таъмин карда шудааст.

Мутобиқати диссертатсия бо шиносномаи ихтисоси илмӣ. Қисми диссертатсионӣ ба бандҳои зерини шиносномаи ихтисоси илмӣ 13.00.01 Педагогикаи умумӣ, таърихи педагогика ва таҳсилот мувофиқ мебошанд:

- ба банди 3.2. -Аппарати концептуалии педагогика, омӯзиши асосҳои методологии таълим ва тарбияи шахс:

- ба банди 3.3. - Мавқеъ ва нақши педагогика дар ҳаёти маънавии ҷомеа, инсон ва донишҳои илмӣ;

- ба банди 4.1.1. - Муайян намудани шароити оптималии ташаккули шахсият дар раванди таълим;

- ба банди 7.1. - Ҳаракати навобарона дар таълим, фаъолияти таҷрибавии муассисаҳои таълимӣ, умумигардонӣ, паҳн ва ҷорӣ намудани нағзҳои педагогӣ;

- ба банди 7.1.1. - Тағйироти системавӣ дар фаъолияти касбӣ ва педагогии омӯзгор.

Саҳми шахсии довталаби дарачаи илмӣ дар таҳқиқот. Саҳми шахсии муаллиф дар иштироки бевоситаи ӯ дар ҳамаи марҳилаҳои таҳқиқот: банақшагирӣ, интихоб ва асосноккунии мавзӯ, тартиб додани сохтори рисола, майян кардани мақсаду вазифа ва объекту предмет, чустучӯ ва дарёфти адабиёти зарурӣ доир ба мавзӯи таҳқиқот, чамъоварӣ ва мурағабсозии натиҷаҳои таҳқиқот ҳамчун натиҷаҳои таҷрибавӣ ва коркарди онҳо, таҳия ва нашри мақолаҳои илмӣ, иштирок дар чорабиниҳои илмӣ, чамъиятӣ, чамъбасти натиҷаҳои бадастомада ва таҳияи диссертатсия, таҷассум меёбад.

Тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Натиҷаҳои кори диссертатсионӣ амалан солҳои 2020-2024 дар тамоми марҳилаҳои таҳқиқот гузаронида шудааст. Муқаррароти асосии назариявӣ ва натиҷаҳои таҳқиқот дар ҷаласаҳои илмии кафедраи педагогика ва конференсияҳои илмии дохилидонишгоҳии ҳайати профессорону омӯзгорон, докторантону магистрантон ва донишҷӯёни Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав ва Филиали Донишкадаи ҷумҳуриявии тақмили ихтисос ва бозомӯзии кормандони соҳаи маориф дар шаҳри Бохтар мавриди муҳокима ва тасвиб қарор дода шудааст.

Интишорот аз рӯи мавзӯи диссертатсия. Натиҷаҳои асосии таҳқиқоти диссертатсионӣ мазмуни асосии таҳқиқотро ифода карда, дар 9 номгӯй мақолаҳои илмӣ, ки 6 номгӯй аз онҳо дар нашрияҳои илмии тақризшавандаи феҳристи тавсиянамудаи КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва 3 номгӯй дар маҷмӯаи маводи конференсияҳо ба таъб расидаанд, инъикоси худро ёфтаанд.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, ду боб, хулоса ва рӯйхати адабиёти истифодашуда иборат мебошад. Мазмуни рисола дар 179 саҳифаи чопи компютерӣ дарҷ гардидааст. Рӯйхати адабиёти истифодашуда 173 номгӯйро ташкил медиҳад.

БОБИ I. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАШАККУЛИ НУФУЗИ ОМУЌЗГОР ҲАМЧУН ПАДИДАИ ПСИХОЛОГӢ ВА ПЕДАГОГӢ

1.1. Заминаҳои пайдоиш ва ташаккули нуфузи омузгор ҳамчун мафҳуми иҷтимоӣ - педагогӣ

Пайдоиши истилоҳи “нуфуз” (лот. *actomitos* – нуфуз, эътибор, обрӯ, мақом, нерӯ, ҳокимият, таъсир) бо таърихи Рими қадим, ки дар он ҷо нуфузро ҳокимияти сенат дар тафовут аз ҳокимияти мақомоти дигари идоракунии меномиданд, фаҳмида мешуд. Дар осори Ситсерон якҷанд маротиба мафҳуми “*actomitos senates*” зикр мегардад. Ин мафҳум ба маънои таъсири сенат, афкори аъзои он, новобаста ба он ки қарори сенат доир ба ин масъала бароварда шудааст ё не, истемол мегардад. Аллакай он замон Ситсерон ин мафҳумро танҳо нисбати қори сенат истифода мебард. Аз ҷумла, баромади Октавианро арзёбии қарда, Ситсерон навишта буд, ки дар ин ҷавон мардонагию ҷасорат қофист, аммо нуфуз надорад [88,с.386]. Ба андешаи Ситсерон Ромуеи хирадманд бо таъя ба нуфузи “Одамони беҳтарин” – сенаторҳо ҳукм меронд.

Қоидаҳо дар бораи нуфуз дар таълимоти Афлотун, Арасту, Демокрит, Антифон, Гиппий ҷой доранд. Консепсияҳо дар бораи матлуби сиёсии нуфуз аз тарафи Гоббе, Спиноза, Локк, Голбах, Гегел пешниҳод қарда шудаанд [88, с. 387-388].

Нуфуз аз даврони қадим дар анъанаву динҳо мавқеъ дорад. Ҳамзамон, ягона санади интиқоли нуфуз ба ашхоси дигар мавҷуд набуд, он вобаста ба мавқеи шахс дар ҷомеа ба давлат насб мегардид [88, с. 387-388].

Дар олами қадим қарори судяҳо нуфузи қалон дошт. Ба ақидаи К. Хвалинский қувва ва шухрати судяҳои Рим дар он буд, ки онҳо пешбарандагони маҷмӯи қоидаҳои ҳуқуқии мардум буда, ба талаботи ҳуқуқии мавҷуда ва пайдошавандаи халқ диққат медиҳанд. Нуфузи қарорҳои онҳо, боварии халқ ба онҳо (шаҳрвандони озод) ба он дарк мегардид, ки халқ ин қарорҳоро ба маҷмӯи ҳуқуқҳои шахсии худ

мувофиқ медонист [157, с. 488 - 489]. Барои ошкорсозии пайдоиши нуфуз таҳлил кардани талаботҳои ҷамъиятӣ, ки пайдоиш ва рушди онро асоснок мегардонанд, зарур аст.

Муаррихон, файласуфон, психологҳо, аз ҷумла Г.М. Андреева, В.Т. Афанасев, Е.Е. Вендров, И.П. Волков, Ф. Генев, Л.Н. Коган, Е.С. Кузмин, Ё. Кхол, А.В. Петровский, А.А. Ручка, А.Л. Салагаев, В.Е. Солдатов ва дигарон баҳри қонеъсозии хоҳишу эҳтиёҷи одамон ба ҷараёни пешбарии афроде, ки барои ташкил намудани ҷаъолияти якҷояи зарурӣ имкони бештар доранду онҳоро ба пешсафӣ пешниҳод менамоянд, тавачҷуҳ намудаанд ва самаранокии нуфузу амалҳоро омили ташаккулдиҳандаи мавқеи пешсафи онҳо донистаанд.

Ҳанӯз дар охири асри XIX Г. Тард навишта буд, ки шахси нуфуздор ба ашхоси заиф ҳукми мутлақ дорад ва ин ба онҳо чизеро медиҳад, ки ба эшон намерасад. Дар ин ҳолат фармонбардорӣ (итоаткунӣ) на уҳдадорӣ, балки талабот мебошад. Ҳамин тариқ, дар ин маврид ҳар гуна робитаи иҷтимоӣ ба вучуд меояд. Дар ин бобат мулоҳизаи Г. Тард таъкид мегардад, ки нуфуз падидаи иҷтимоӣ ва оқибати талаботи объективӣ мебошад [146, с. 204].

Нуфуз чун оқибати талаботҳои иҷтимоӣ ба вучуд меояд ва ҷаъолияти самаранокро доир ба қонеъгардонии онҳо бояд таъмин намояд. Вазъи ҷамъиятӣ ба талаботу манфиатҳои табақаҳои иҷтимоӣ, гурӯҳҳо, субъектҳо муайян мегардад. Шахсиятҳо бо сифатҳои муайян, ки ба равандҳои иҷтимоӣ дуруст таъсир мекунадду мақсаду вазифаҳоро аз дигарон бештар мефаҳмонад, талаб карда мешаванд. Қувваҳои моҳиятии инсон дар рафти дохил кардани субъект ба раванди ҷаъолияти иҷтимоӣ ташаккул меёбад. Раванди рушди ҷаъолияти иҷтимоӣ аз муносибатҳои ҷамъиятӣ вобаста буда, ба шаклгирии он замина мегузорад. Ба андешаи Л.Н. Коган қувваҳои моҳиятии инсон чораи “азхудкунии муносибатҳои ҷамъиятӣ аз тарафи субъекти иҷтимоӣ, ки дар ҷаъолияти ташаккулёбандаи он кушода мешавад, ҷӯстани тадбири ҷаъолияти

ичтимоии он мебошад” [38,с.204]. Дараҷаи рушд ва вижагиҳои инкишофи қувваҳои моҳияти инсон – қобилияту донишҳо, малакаву маҳоратро - дар равонасозии ҷаҳолнокии иҷтимоии одамон барои дар амал татбиқ намудани манфиату талаботҳои онҳо ва ташаккул додани робитаҳои мухталиф имкониятҳои воқеии ӯ муайян хоҳад намуд [157, с. 488 - 489].

Мо бо В.Е. Солдатов дар бобати он, ки низоми талаботҳои ҷамъияти асоси заминавии мушаххассозандаи ҷаҳолияти одамон, ки ба он мақсаду маром, лоиҳаҳои барномаи рафтор дохил мешаванд, метавонем ҳамфикр бошем. Зухури талаботҳо бо равандохе, ки дар истеҳсолоти ҷамъияти ба вучуд меоянд, бевосита алоқамандӣ дорад. Қувваҳои ҳаракатдиҳандаи ҷамъиятиро дар ҳамаи самтҳои ҳаёт, талаботҳо, дигаргуншавии ҳамешагии афроди бонуфузи дар ҷомеа мавқеъдошта муайян менамояд, ба диалектикаи мудовим ва инкори омилҳои муҳимми ҷаҳолияти одамон замина мегузорад. Сабабҳои амиқи ҷаҳолнокии иҷтимоии субъектҳо, ки дар истеҳсолоти моддӣ ва маънавӣ, сиёсат, фарҳанг ва институтҳои гуногуни иҷтимоӣ ҷаҳолият доранд, талаботҳои тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷомеа мебошанд.

Мушоҳидаи манбаъҳои зухури нуфуз дар таҳлили мазкур имкон фароҳам меорад, ки аз як ҷониб - дар талаботи ҷомеа ё гурӯҳҳои алоҳида ба иттиҳод, аз ҷониби дигар - дар талаботи таъсири асаргузори роҳбар дар ҷараёни иҷрои вазифаҳои функционалӣ ва шахсияти поягузор бошад. Истиноби пластикӣ ва омӯзиши нуфуз мақолаи Ф. Энгелс “Дар бораи нуфуз” мебошад [171, с. 488 - 489]. Дар ин мақола муаллиф қайд мекунад, ки ҳама гуна ҷаҳолияти якҷоя ба ташкилоте ниёз дорад, ки бе нуфуз (яъне ба дӯши мо вогузоштани иродаи бегона ва тобешавӣ имконпазир аст), мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Ба ҳамин минвол метавон гуфт, ки асоси объективии пайдошавии нуфуз зухури талаботи ҷамъияти маҳсуб мешавад.

“Дар луғати рӯимизӣ барои маълумот доир ба тамоми соҳаҳои дониш”-и Ф. Тол нуфузро чун “ҳокимияти муттаҳид дар таъсири зичи ҳокимият ё хирад, дониш, накӯкорӣ, муайян кардааст” [147, с. 23].

Дар луғати энциклопедии И.Н. Березин нуфуз чун “аҳаммиятнокии андеша (ақида)-и ягон шахс ё ифодаи таълифоте, ки шахси дигар эҷод кардааст, муайян карда мешавад” [17, с. 126].

Мафҳуми нуфуз дар шарҳҳои муосир чун таъсиргузориҳои ғайрирасмии мавриди эътироф қароргирифта ва эҳтироми ошкоршуда пазируфта шудааст ва тафсири он бошад, дар луғати энциклопедии фалсафӣ чун таъсиргузориҳои ягон шахс ё ташкилот дар самтҳои гуногуни ҳаёти ҷамъият, ки донишу фазилатҳои инсонӣ заминаи он маҳсуб меёбад, фаҳмида мешавад [153, с. 11].

Нуфуз чун намуди маҳсули таъсир низ тафсир меёбад (В. И. Копалов, А.М. Омаров, Е.А. Самков) [68, с. 97]. Муаллифони ин сарчашмаҳо дараҷаи самаранокии ин тафсирро шарҳ надодаанд.

Ба ибораи дигар нуфуз чун муносибати иҷтимоӣ низ, ки шакли таърихан инкишофёфтаи тобеъшавии ихтиёрӣ ва бошууронаи гурӯҳи одамонро ба роҳбари худ дар заминаи бовариву эҳтимод ба ӯ, қабули салоҳиятнокиӣ, фаъолияти дуруст бароҳмондашуда, боақлӣ ва адлҳолии талаботҳои ӯ ифода менамояд, мавриди баррасӣ қарор мегирад.

Он яке аз шаклҳои амалигардонии ҳокимият низ маҳсуб мешавад. Дар кори Ҷавҳури Ф. Энгелс алоқаи нуфузро бо проблемаи ҳукм (ҳокимият, вобастагии шаклҳои онро аз шароити иҷтимоӣ – таърихӣ) кушода медиҳад.

Мафҳуми нуфуз ҳангоми тафсир дар луғати фалсафӣ (1987) ду тамоюли ба ҳам муқобилеро, ки дар фалсафаи муосири хориҷӣ мавҷуд аст, мавриди баррасӣ қарор медиҳад: авторитаризм (афкор оид ба дурусткории мавриди таваҷҷуҳи соҳиби нуфуз), рад намудани дилхоҳ шахси бонуфузи дигар, таълимоти анархистии “озодии мутлақи шахсият, ки амсоли он дар идеологияи фашизм зоҳир гардида буд”.

Аҳамияти иҷтимоии нуфуз танҳо роҳбарӣ кардан ба одамони дигар набуда, балки муносибатҳои дигари ҷамъиятиро низ дар бар мегирад ва дар соҳаҳои мухталифи ҳаёт падида меояд.

Дар асари дигари худ Ф. Энгелс сарчашмаҳои нуфузи ҳақиқии кӯҳансолон дар ҷомеаи авлодӣ ва мавҷуд набудани эҳтироми ҳақиқиро нисбати мансабдорони давлати мутамаддин ба хонанда нишон дода, чунин ибрази назар менамояд, ки дар давлати мутамаддин эҳтимоли ҳасад хӯрдани ҳокимони абарқудрат ва ходимони калонтарин, ки ҳокимияти онҳо моҳиятан аз халқ дур аст, вучуд дорад. Зеро одатан эҳтироми ҷомеа ба дилхоҳ афроди кӯҳансол, новобаста аз мақоми иҷтимоияшон бештар аст. Охириҳо дар дохили ҷомеа қарор доранд, аввалиҳо бошанд, кӯшиш ба ҳарч медиҳанд, ки берун аз ҷомеа худро нишон диҳанд [172, с. 171].

Дар асарҳои В. К. Калинин, Ю.В. Киселев, Э.О. Понфилов нуфуз чун намуди махсуси муносибатҳои ҷамъиятӣ баррасӣ мегардад [69, с. 48].

Лекин дар ин миён кӯшишҳои зиёд низ буданд, ки доираи нуфузро танҳо ба муносибатҳои ҷамъиятӣ маҳдуд сохта, омилҳои сифатҳои шахсиятиро заиф мекарданд ва дуҷумдараҷа нишон медиҳанд. Бино ба ақидаи Кхол Й. муайян кардани нуфуз нафақат бо сифатҳои шахсӣ, балки бо муносибатҳои ҷамъиятӣ низ имконпазир аст [39, с.77].

Мафҳуми нуфуз дар адабиёту сарчашмаҳои илмӣ ба ду маъно омадааст. Яке маънои васеъ ва дигар маҳдуд. Чун яке аз намудҳои мавҷудияти робитаи муносибатҳои ҷамъиятӣ мафҳуми васеи нуфуз мавриди истифода қарор мегирад, ки он таъсири эътирофшудаи ягон гурӯҳ, ташкилот ё афродро дар самтҳои мухталифи ҳаёти ҷомеа баррасӣ менамояд.

Дар маънои маҳдуд бошад, эътибори шахс (гурӯҳ, ташкилот, давлат)-ро, ки ба эътирофи ҷамъиятии бартариву салоҳият ва ваколатҳо асос меёбад, шарҳ медиҳад [123, с. 14].

Аммо мантиқан муодили васеъ чун таъсири ғайрирасмӣ, муодили маҳдуд бошад чун таъсири расмӣ ё чун яке аз шаклҳои амалисозии ҳокимият баррасӣ мегардад.

Дар сотсиология анъанаҳо барои дарки нуфуз бо номи Т. Гоббс, М. Вебер, Э. Шилзава ва дигарон алоқаманданд. Дар психологияи иҷтимоӣ Т. Гоббс ва М. Вебер аввалин маротиба мафҳуми нуфузро кушода доданд.

Ин масъаларо, ки дар шакли масъалаи мушкили “озодӣ” ва “нуфуз” мебошад, файласуфи англис Т. Гоббс, арзёбӣ намудааст. Инчунин, ин ҷо зери мафҳуми нуфуз танҳо нуфузи ҳокимияти болоӣ, “нуфузи мустақил” фаҳмида мешавад. Т. Гоббс нуфузи мустақилро ҳамчун ягона василаи начоти ҷомеа аз анархия “пас аз ҷанги ҳамагон” медонист [130, с. 15].

М. Вебер бошад, яке аз нахустинҳо шуда, таснифоти расмии нуфузро пешниҳод кард. Тибқи гуфтаҳои мутафаккири мазкур нуфуз чун маҷмуи муайяну муқарраркунандаи қоидаҳо, ки дар тарзҳои бадастории ҳокимият ва оинномаи истифодаи қонуниятӣ тартибот аз тасаввурот оид ба он, ки арзиши муқаддасу тағйирнаёбандагӣ дорад, тафсир мегардад. Пешво дар назари пайравони ӯ дорои сифатҳои зерин мебошад: хирадманд, қаҳрамон, муқаддас ва монанди инҳо. Чунин навъи нуфуз, ба андешаи Вебер, танҳо ба паёмбарон, воизон ва дохиёни сиёсӣ хос аст. Вебер таъкид мекунад, ки ин навъи нуфузи идеалиро дар ҳаёт ба намуди тоза вохӯрдан имкон надорад.

Консепсияи М. Веберро, Э. Шилз рушд додааст. Ва андешаи ӯ, тарзҳои қонунигардонии нуфуз ба “боварӣ ба алоқае” бо сарчашмаи муқаддас такя карда, ду мафҳумро пешниҳод менамояд [130, с. 16]: “нуфузи нуфуз” ва “таҳмили нуфуз” (иҷборсозии берунӣ), ки онҳоро ба таври “сирф назариявӣ” аз ҳамдигар ҷудо кардан мумкин нест.

Мувофиқи таснифоти расмии Вебер шаклҳои зерини нуфуз: харизматикӣ, ратсионалӣ, қонунӣ ва анъанавӣ мавҷуданд. Ин падида аз мавқеи нуфузи харизматикӣ чун маҳсули худсарии ҳокимияти

тоталитарӣ баррасӣ карда мешавад. Хулоса, дар бораи алокаи узвии ҳар гуна шахси нуфузманд бо зӯровариҳои сиёсӣ баррасӣ мегардад. Концепсияи шахсияти авторитарии Т. Адарно хеле маъруф аст [70, с. 78]. Нуфузи харизматикӣ асосан ноустувор мебошад [10, с. 90].

Мавқеи сотсиологҳо, ки ба навъи ақлгарой-қонунии нуфуз асос меёбад, ба мо имкон медиҳад, ки онро унсури ҳатмии дилхоҳ ҳокимияти қонунӣ эътироф намоем.

Нигаронӣ ба навъи анъанавии нуфуз ҷомеашиносонро ба арзёбии муҳолифи вазифаи иҷтимоии он оварда мерасонад. Баъзеҳо анъанавӣ будани нуфузро шартӣ татбиқи вазифаи муътадилкунанда меҳисобанд, дигарон онро чун монеа дар роҳи рушди иҷтимоӣ баррасӣ мекунанд.

Чун воситаи нигоҳдории тартибу интизоми нуфуз дар дилхоҳ ҷаҳолияти одамон, дар истехсолот, идорақунӣ ва дигар соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ ҳузур дорад.

Мавриди қайд аст, ки баррасии падидаи нуфуз аз нигоҳи иҷтимоӣ бо таснифи аҳамияти нуфузи ҳокимият, ки мазмунан бо нақши иҷтимоии соҳиби он муайян мегардад, тавсиф карда мешавад. Дар ин ҳолат аҳамияти он дар муътадилгардонӣ ва батартибдарории системаи муносибатҳо дар ҷомеа таҳлил мегардад. Ташаккули падидаҳои нуфузмандӣ аз дигар лиҳоз, дар доираи муносибат ба субъект, коллективи мазкур, субъектҳо ва коллективҳои дигар ба вучуд меояд, ки ҷанбаи психологӣ ё худ раваншиносии ҳокимиятро нишон медиҳад. Аз тарафи дигар, ташаккули муносибатҳои нуфузмандӣ аз муносибат ба субъект, коллективи мазкур – субъектҳо, коллективҳои дигар вобастааст ва ин ҷанбаи психологӣ ҳокимиятро ташкил медиҳад.

Падидаи нуфуз на танҳо аз мавқеи фалсафӣ (Г.М. Бенгард – Левин, Ю.В. Бромлей, А.А. Богданов, В.Ю. Верзин, В.С. Богданов, Н.М. Гелашвилӣ, П.В. Горченко, К.К. Грищенко, А.Я. Гуревич, В.К. Колинчев, Ю.В. Киселёв, В.Л. Миникаева, В.М. Назаров, Ю.Л. Неймер, Ю. Никифаров, Е. Гсанфилов, А.А. Першин, П.П. Посохов, А.Л.

Салагаев, Е.А. Санков, А.И. Саловёв, Ф. Энгелс ва дигарон) ва сотсиологӣ (Г. Велтрусна, И.П. Волков, А.В. Воробёв, Н.М. Кейзаров, В.М. Назаров, А.М. Омаров, П.П. Посохов, Б.Ф. Поршнев, В.Е. Солдатов ва дигарон), балки аз мавқеи психологияи иҷтимоӣ, психологияи идоракуни, психологияи шахсият низ (В.Г. Афанасев, И.П. Волков, А.В. Воробёв, К. Павлиса, Б.Ф. Поршнев, В.Е. Солдатов, Ю.П. Степкин ва дигарон) омӯхта шудааст.

Муаллифон ҳангоми шарҳи ҷиҳати фалсафӣ ва иҷтимоидошта таъкид менамоянд, ки нуфузи шахсият зухуроти объективии воқеияти иҷтимоӣ маҳсуб меёбад. Он дар шароити моддии ҳаёти ҷамъият, ташкилотҳои сиёсӣ ва хусусиятҳои идеология мушаххас гардидааст. Нуфуз дар навбати худ чун омили асосии ташкили умумияти иҷтимоӣ баромад мекунад, чунки он яке аз намудҳои муносибати “роҳбарӣ” ва “итоат” мебошад.

Ҳамзамон бояд тазакурр дод, ки нуфуз чун зухуроти дорои аҳамияти иҷтимоии субъект (фард, гурӯҳ, институти иҷтимоӣ), ки дар зехни ҷомеа дар ҷараёни фаъолияти босамар ва қонёсозии манфиатҳои объективии иҷтимоӣ равона гардидааст, рушд меёбад. Бештари пажӯҳишгарон бар он назаранд, ки нуфуз зери таъсири ғайрирасмӣ ва ё ғайриичбории субъект ба объекти таъсиррасон зухур мекунад. Ин қоидаҳо барои муаллиф ҳангоми баррасии падидаи нуфузи омӯзгор аз ҷиҳати методологӣ таъҷоҳ ва заминагузор мебошанд.

Қисми зиёди корҳо доир ба масъалаи нуфуз ба таҳлили ҷанбаҳои иҷтимоӣ - психологӣ падидаи мазкур вобастагӣ дорад. Миёни онҳо таҳқиқотҳои оид ба масъалаи идроки иҷтимоӣ (А.А. Бодалев, В.Н. Панфёров, Ю.П. Степкин, В. Виттрайх, В. Дененмайр ва дигарон), таҳқиқотҳои сохторӣ ва ҳаракатдиҳандаи гурӯҳҳои хурд ва коллективҳо (Е.С. Кузмин, И.П. Велков, А. Зандер, Д. Картрайт ва дигарон) иртиботи механизми таъсир ба шахсият дар муоширати байнишахсӣ ва оммавӣ (В.В. Байко, В.Н. Куликов, В.А. Петровский, Ю.А. Шерковин, Д. Чонис,

Х. Келлӣ ва дигарон) мавқеи хосро соҳибанд. Дар таҳлилгоҳи А.В. Петровский масъалаҳои ғаболнокии иҷтимоӣ - психологии гӯруҳӣ мавриди таҳқиқу баррасӣ қарор гирифтаанд.

Л.И. Умажней ва қормандони ӯ проблемаҳои қобилияти ташкилотчигиро мавриди омӯзиш қарор додаанд.

Дар илми равоншиносӣ падидаи иҷтимоӣ - психологии нуфуз аз чанд ҷиҳат омӯхта шудааст. Аз он ҷумла, ҳамчун омили роҳбарии самаранок ба ғаболияти коллектив (нуфуз, роҳбар), баррасии он дар ҳамбастагӣ бо таҳқиқи пешсафӣ, омӯзиши нуфуз дар доираи баррасии услуби ғаболияти роҳбар ва ҳамзамон аз мавқеи назарияи сифатҳои роҳбари намунавӣ.

Нуфуз бо тасаввурот дар бораи ҳокимият муносибат дошта ва надошта метавонад. Ин маънӣ дар луғати психологӣ (1985) таъкид мегардад. Он метавонад бо ҳокимият мувофиқат накунад - аз он метавонад шахсе қор гирад, ки вақолатҳои ҳукмрониро дар ихтиёр надошта бошад, аммо аз тарафи атрофиён сазовори ҳурмату эҳтиром бошад.

Мафҳуми нуфуз ба вазифа, унвон ва ташкилот низ мансуб аст. Ба ин маънӣ мафҳуми нуфуз бо мафҳуми пешсафӣ наздикӣ ё шабоҳат дорад.

Дар психологияи идорақунӣ дар маҷмӯъ ҳамафикрӣ дар тафсири мафҳуми нуфуз, ки он чун афқори мусбӣ дар бораи мувофиқати шахсияти роҳбари мазкур ба талаботҳои вазифаи ишғолшуда баррасӣ мегардаду аз ҷониби аксари зертобеон, ҳамқорон ва роҳбарони болоӣ дастгирӣ меёбад, қайд қарда мешавад. Фикри мазкур ба таъсирпазирии роҳбар берун аз ҳудуди вақолатҳои вазифавӣ замина буда метавонад [40, с. 6].

Ба гузориши назариявӣ ва омӯзиши эмперикии нуфузи шахсият чун падидаи муоширати байнишахсии одамон таълифоти сершуморе бахшида шудааст.

Норасоии умумии асарҳои давраи ибтидоии таҳқиқоти нуфуз ин зимни дарки нуфуз номбаркунии сифатҳои касбӣ ва шахсият, яъне таҳлили пайдоиши нуфуз аз мавқеи назарияи сифатҳо, роҳе, ки онҳоро муҳаққиқон чун падидаи пешсафӣ тай кардаанд, мебошад.

Масъалаи нуфуз дар робита бо омӯзиши тарзҳои роҳбарӣ баррасӣ гардидааст (В.Т. Афанасев, Е.Е. Вендров, Ф. Генев, А.Ю. Глоточкин, А.Л. Журавлиёв, В.К. Колинчев, А.Т. Ковалёв, Е.С. Кузмин, И.П. Волков, Ю.Н. Емельянов, В.И. Михив, А.М. Омаров, А.Л. Свенский, Ю.П. Степкин ва дигарон).

Нуфуз нафақат дар шароити муоширати роҳбар бо зертобеон ба вучуд меояд, балки бештар аз тарзи корбарӣ – натиҷаҳои корӣ, самараи бевоситаи фаъолият, маҳорат ба фаъолияти мустақилона низ вобастагӣ дорад [106, с.25]. Аз ҷумла, А.М. Омаров (1987) дар масъалаи нуфузи роҳбар ибрози назар намуда, муътақид бар он аст, ки нуфуз ба ягонагии манфиатҳо, мақсадҳо ва вазифаву масъулиятҳои тамоми аъзои коллективи меҳнатӣ вобаста аст. Дар баёни услуб А. М. Омаров ба ғалатҳо роҳ додааст, зеро ки услуби фаъолият ба хоссагиҳои муошират ҳамроҳ мешавад.

Инро низ метавон гуфт, ки нуфуз чун эътирофи ҷамъиятии шахсият ва ҳамзамон баҳодиҳии коллектив ба мутобиқати сифатҳои субъективии роҳбар бо ниёзҳои объективии фаъолият мавриди таҳлил қарор мегирад (А. Г. Ковалёв) [41, с. 245].

Нуфуз дар маслиҳатҳои амалӣ ба роҳбар ба таври ғайриоддӣ пешниҳод карда мешавад [101, с. 167], муаллифони ин маҷмуа нуфузро чун нақши муайяни иҷтимоӣ, ки бо он интизориҳои мувофиқи атрофиён алоқаманд аст, баррасӣ намудаанд. Бино ба андешаи муаллифон аз шахси бонуфуз интизори онро доштан мумкин аст, ки бо шарофати донишҳои мукамал ва қобилиятҳои ғайриоддӣ, ӯ ба дигарон чӣ тавр кор кардан ва чӣ тавр иҷро намудани амалро нишон дода метавонад. Илова бар ин, дурустии маслиҳатҳои ӯ дар таҷриба тасдиқи

худро меёбанд. Аммо онҳо нуфузро чун ҳолати рӯҳии шахсият низ маънидод мекунанд. Он аз дарки имконияту салоҳиятҳо, дарки он ки аз ӯ атрофиён чиро интизоранд, дарки ҳуқуқу имтиёзҳо, аҳаммияти фаъолияти шахсӣ ва ғайра, ташаккул меёбад. Муаллифони маҷмуа мафҳумҳои пешсаф ва нуфузмандро мушобеҳи ҳамдигар медонанд ва ин аз носаҳеҳии баъзе қоидаҳо шаҳодат медиҳад.

Асарҳои В. Е. Солдатов (1990), В. С. Богданов (1991), В. М. Назаров (1991), Г. Велтруска (1991) ва Д.Л. Хао (1993) охирин асарҳо доир ба омӯзиши падидаи нуфуз мебошанд. Осори В.Н. Назаров барои дарки нақши имич, ки дар бораи он поёнтар сухан меравад, ҳолиби диққат аст. Дар доираи ретроспективаи нуфуз асари В.С. Бегданов нақши бориз дорад. Таҳқиқоти охирин пажӯҳиши Г. Велтруска оид ба санъату маҳорати роҳбар мебошад, ки дар он ба шароити ислоҳоти иқтисодӣ диққати калон дода шуда, ин таҷриба дар мисоли Ветнам омӯхта шудааст. Муаллифи таҳқиқот таърифи нуфузро дода, тарафҳои гуногуни ин падидаро ҷамъбаст кардааст. Ин таърифи густурда собит менамояд, ки то чӣ дараҷа падидаи нуфуз мураккаб аст ва тасаввуроти мухталифро оид ба нуфуз ҷамъбаст намуда, дарки онро ба таври зерин пешниҳод менамояд: моҳияти нуфуз арзиш ва таъбири пазируфташудаи ашхоси муайян, институтҳои иҷтимоӣ ва мактабҳои илмиву таҳқиқотӣ бо ба эътибор гирифтани сифатҳои хизматҳои худро фаро мегирад, мефаҳмонад. Нуфуз муносибати муайяни байни одамонро ифода мекунад. Ҳамаи ин робитаву вобастагӣҳо бо баъзе маҳдудиятҳои муносибатҳои нуфуз номидан низ дуруст аст. Онҳо ба эътимоди амиқ ба хусусиятҳо ва фазилатҳои соҳиби нуфуз асос ёфта метавонанд. Муаллиф дар таърифи нуфуз кӯшиш ба ҳарч дод, ки тамоми паҳлуҳои ин падидаро фаро гирад, аммо моҳияти мафҳумро дарк карда натавонист.

Нуфузи вазифа ва нуфузи шахсиятро Б.Е. Солдатов мавриди омӯзиш қарор дода, онро чун андозаи аҳаммиятноки иҷтимоӣ - субъект (фард, гурӯҳ, институти иҷтимоӣ, ҷомеа дар маҷмуъ), ки дар тафаккури

чамбиятӣ дар натиҷаи фаъолияти босамар инкишоф ёфта, ба каноатмандгардонии эҳтиёҷу манфиатҳои иҷтимоӣ равона гардидааст, мавриди таҳлилу баррасӣ қарор медиҳад ва дар таъсири “ғайрирасмӣ”, “ғайриичборӣ”, ки таъсири субъект ба объекти таъсирасонии нуфуз падида меояд, мушаххас менамояд. Маҳз дар ҳамин таъриф вижагии қор пайгирӣ қарда мешавад.

Муҳаққиқ Г. Велтруска се гурӯҳи мушаххассозандаи нуфузро тасниф менамояд: манбаъҳои иҷтимоӣ, қабл аз ҳама, омилҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ, сиёсӣ, махсусиятҳои таърихи ҳолати мушаххасе, ки дар он фаъолияти шахси дар ифои вазифаи роҳбарбуда дар амал татбиқ мегардад, инҳоянд: объекти роҳбарӣшаванда ва вижагии он, яъне дараҷаи рушдёфтаи ахлоқи сиёсии зертобеон, салоҳиятнокии онҳо, дараҷаи масъулиятшиносӣ ва хусусиятҳои чамбиятӣ-психологӣи иҷтимоӣ дар умум, хислатҳои шахсии роҳбар, зуҳури онҳо дар раванди фаъолият ва муносибат бо одамон ва ғайра арзёбӣ гардидааст. Омилҳои чамбиятиро чун мушаххассозандаи нуфуз метавон боз ба се гурӯҳ ҷудо намуд: омилҳои умумӣи иҷтимоӣ, ки вобастагӣ аз талаботи объективӣ доранд; омилҳои мушаххаси таърихӣ, ки махсусияти форматсияи чамбиятӣ – иқтисодиро нишон медиҳанд ва омилҳои бавучудоии талаботҳои раванди фаъолияти муайяно тачассум менамоянд [21].

Ҳамаи ин вижагииҳо серпахлуӣ ва гуногунсамтии падидаи нуфузро собит месозад.

Вобаста ба самти зоҳиршавӣ дар ин ё он намуди фаъолият, амсоли нуфузи сиёсӣ, ахлоқӣ, динӣ, илмӣ, нуфузи волидайн, нуфузи омӯзгорон ва ғайраро ҷудо мекунанд.

Соҳаи фаъолият зимни ошқорсозии мафҳуми нуфуз тасҳеҳотро ворид месозад.

Дар асарҳои самти фалсафӣ ва иҷтимоидошта махсусиятҳои фаъолияти педагогӣ инъикоси худро наёфтаанд. Бояд қайд кард, ки муаллифон асосан чунин вазифаро дар назди худ нагузошта буданд.

Аммо дар асарҳои самти психологидошта ҷанбаҳои нуфузи педагог то андозае мавқеъ доранд (А.В. Петровский, М.Ю. Кондратов, Р.Л. Кричевский).

Бо дарназардошти махсусияти ҷаъолияти педагогӣ дар луғатҳои ин самти касбӣ аслан тавачҷух ба дарки асосҳои нуфуз дода мешавад. Дар луғати педагогӣ таъкид мегардад, ки баҳри падидаҳои нуфузи омӯзгор ба ӯ донишҳои касбии универсалӣ, малакаву маҳорати педагогӣ, қобилияти пайванд додани назария бо амалия, оянданигарӣ, адолатпешагӣ, идеалҳои шахсӣ ва иҷтимоӣ заруранд. Нуфузи касбии омӯзгор, ба андешаи муаллифони луғат, аксаран аз нуфузи ҷамъиятии ӯ, яъне аз мавқеи ӯ дар ҷомеа вобаста мебошад. Мавриди зикр аст, ки алақай дар луғати Баъдина (1984) ба ин монанд ҷанбаҳои зарурии нуфузи омӯзгор, амсоли ҷойгоҳи ӯ дар ҷомеа зикр намегардад. Вале мавриди баррасӣ қарор додани нуфузи ҷамъиятӣ чун як ҷузъи нуфузи касбӣ нодуруст хоҳад буд, чунки онҳо хусусияти мустакилӣ доранд.

Дар қомуси педагогӣ (1993) зикр карда мешавад, ки таъсири шахси обруманд дар асоси донишу ахлоқ ва таҷрибаи ҳаётӣ заминагузори мешавад. Муносибатҳои нуфузмандӣ дар равонасозии ғайриичбории фикру эҳсосот ва рафтори одамони дигар, ҳуқуқи роҳбарикунӣ арзёбӣ мешавад. Одамон бояд ба нишондоду маслиҳатҳои шахси бонуфуз гӯш диҳанд.

Натиҷаҳоро ҷамъбааст намуда, бояд қайд кард, ки падидаи нуфуз аз даврони пеш, дар давлатҳои Юнони Қадим диққати мардумро ба худ ҷалб мекард, аммо омӯзиши ҷаъолонаи он дар давоми 10-солаи охир рушд ёфта истодааст. Таҳарруқи завқи муҳаққиқон ба омӯзиши масъалаи нуфуз дар давоми 10-солаҳои охир нобаробар ва дар қиёс давраи аз соли 1940 то соли 1965 нисбати омӯзиши проблемаи мазкур марҳилаи қарахтӣ буд. Бинобар ин, А.С. Иншаков (1975) менависад, ки дар ин давра бо проблемаи вижагӣҳо ва моҳияти нуфуз, аз ҷумла нуфузи роҳбар ягон монография, дастур ё диссертатсия бахшида нашудааст. Ин ҷо бо

андешаи А.С. Иншаков пурра ҳамфикр будан нодуруст хоҳад буд, зеро дар ин ҳолат мо кори И.Д. Левитовро, ки соли 1946 дар он оид ба масъалаи моҳияту мафҳуми нуфуз иброи андеша намудааст, наметавонем ноҳида бигирем, зеро дар он таъсири босамари нуфузи омӯзгор ба тарбиятгиранда баён шудааст. Аммо мавриди тазаккур аст, ки тавачҷуҳ кардан ба пажӯҳиши масъалаи нуфуз аз нимаи дуюми солҳои 60-ум ба назар мерасад. Пажӯҳишҳои дар давраи мазкур анҷомёфта самтнокии аввалинро дар таҳқиқи падидаи нуфуз мушаххас месозанд.

Ҳамзамон, дар робита бо таҳқиқи нуфуз муносибати анъанавиро аз мавқеи классикони марксизм - ленинизм бояд ба эътибор гирифт. Бештари пажӯҳишгарон дар методологияи худ оид ба нуфуз андешаву хулосаҳои онҳоро асос мегирифтанд. (В.И. Воривончик, Н.М. Гелашвили, А.С. Ишяков, В.К. Каминичев, Ю.В. Киселёв, В.К. Лушеко, В.Л. Миникаева, А.А. Першин ва дигарон), дар қорҳои баъдина низ ин асоси методологӣ пешгирӣ карда мешавад. (А.М. Омаров, А.И. Совалёв, Т. П. Соловёва).

Тавре қаблан ҳам тазаккур дода будем, қисми зиёди муҳаққиқоне, ки ба омӯзиши падидаи нуфуз даст задаанд, онро аз мавқеи психологияи иҷтимоӣ омӯхтаанд. Пажӯҳишҳое, ки махсусан ба фаъолияти педагогӣ бахшида шудаанд, он қадар зиёд нестанд, аммо қорҳои илмии арзишманде низ дар ин самт ҳастанд, ки ҳангоми омӯзиши падидаи омӯзгор аз онҳо истифода кардан мумкин аст. Ба ин гурӯҳ пажӯҳишҳои фалсафӣ, сотсиологӣ ва психологӣ мисол шуда метавонанд. Илова бар ин, бояд тазаккур дод, ки бо сабаби гусурдаву фарогир будани фаъолияти омӯзгор, бе ҷалби қорқардҳо дар самти мазкур аз мавқеи илмҳои ғавқуззикр дарк намудани падидаи нуфуз ғайриимкон аст.

1.2.Моҳият, мазмун, сохтори нуфуз ва инъикоси он дар адабиёти педагогӣ-психологӣ

Дар ин зербоб мо бо мақсади таҳлили падидаи нуфуз ва мавриди баррасӣ қарор додани он сарчашма ва вижагиҳои ҷанбаи мундариҷавии падидаи мазкурро ба намуди мушаххаси фаъолият алоқаманд намудем ва шароити муайяни таърихро аз эътибор соқит накардем. Аммо бо сабаби он ки мавзуи пажӯҳиши кори мо маҳз дар доираи фаъолияти касбии омӯзгор мебошад, пас майлу рағбати низ дар омӯзиши ин падида бештар ба шахсияти муваффақи омӯзгор нигаронида шуд.

Низоми талаботҳои дар сохтори нуфузи ҷамъиятӣ мавҷудбуда низоми махсус мебошад. Мундариҷаи воқеии иҷтимоии нуфуз аз шароити мушаххаси таърихӣ ва хусусияти фаъолият вобаста аст.

Азбаски нуфуз танҳо дар ҷараёни фаъолияти аҳаммиятдор ва босамар ба вучуд меояд, дар раванди он муносибатҳои вобаста ба нуфуз низ рушд ёфта метавонанд, вагарна ҳалли проблемаи бавучудории муносибатҳои нуфуз аз имкон берун хоҳад буд. Инчунин, набояд фаромӯш кард, ки фаъолияти аҳаммиятдор на ҳама вақт муштарак ва ё дучониба хоҳад буд. Кофист то ин ки субъект ҳосил шавад, фаъолияти субъектро аҳаммиятдор эътироф намояд. “Дар сохтори корманди бонуфуз ҳам хусусиятҳои ахлоқӣ - психологӣ барои тамоми касбҳо умумӣ ҳам хусусиятҳои махсус, ки танҳо ба корманд дар соҳаи муайяни таҷриба хосанд, ҷой доранд...” [41, с. 228].

Муҳаққиқ Р. Х. Шукуров мавқеи ҷамъиятии шахсиятро дар доираи гурӯҳ омӯхта, дорои ҷӣ гуна аҳамият будани онро бо талаботи субъективии мувофиқ барои ташаккули нуфузи шахсият нишон додааст. Мақом ва мувофиқати нуфузи шахсият натиҷаи муайянкунии ин он ё он муносибат нисбати ӯ мебошад [168].

Ин қоидаҳои ташаккули муносибаҳои нуфузӣ дар таҷрибаи педагогӣ инъикоси худро меёбанд ва нуфузи омӯзгор қонуниятҳои умумии ин

падидаро инъикос менамояд, аммо яқин аст, ки он махсусияти худро низ дорад.

Бояд тазаккур дод, ки ҳар намуди нуфуз моҳияти дучониба дорад: иҷтимоӣ ва хос, ки мутаносибияти онҳо бо назардошти диалектикаи умумӣ ва махсус муайян карда мешавад. Агар чанбаи умумӣ дар дилхоҳ намуди нуфуз мавҷуд бошад, пас ҷиҳати махсус ба ҳамаи соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ, инчунин, бо тарзи таъсиррасонӣ вобастагӣ дорад. Нуфуз аз рӯи табиати худ падидаи иҷтимоӣ махсуб мешавад, бинобар ин, муайянсозии моҳияти иҷтимоии ин мафҳум чун асоси методологии кушода додани мундариҷаи дилхоҳ шакли он, аз ҷумла нуфузи омӯзгор хизмат мерасонад.

Одатан, омӯхтани мавҷудияти нуфузи субъект берун аз муҳити иҷтимоӣ ғайриимкон аст. Бино бар андешаи А. В. Петровский тахмин кардан имкон дорад, ки ҳар як шахс концепсияи шахсии дарки нуфузмандии субъектро дорад. Илова бар ин, муҳаққиқ алоқамандии субъекти ин падидаро таъкид менамояд. Дарки наздики нуфузи роҳбар дар корҳои А.Л. Свенский чой дорад. Нуфузи роҳбарро ӯ чун натиҷаи эътирофи арзиши махсуси муҳиммият барои корбарории ин ё он сифати шахсият, ҳамзамон сифатҳои аз нуқтаи назари маҳз ин одамон ҷиддӣ баррасӣ мегарданд.

Бо вучуди ин мавриди эътироф аст, ки дар ҳар як концепсияи инфиродии нуфуз концепсияи маъмул мавҷуд аст ва дар он қонунмандии пешрафти ҷомеа, аз он ҷумла иқтисодиёт, расму оинҳову арзишҳои умумӣ эътирофшуда таҷассум мегарданд. Ин ҷо суоле ба миён меояд, ки концепсияи имконпазири шахсияти субъект дар дарки нуфуз таъсири ҷиддӣ мерасонад ё на?

Ин бо самти арзиши шахсият ба дарки вазеҳи он муайян карда мешавад. Ин чанбаҳои мақсаднокест, ки ба он майл дорад. Манфиатҳо на танҳо барои бадастории мақоми муайяни иҷтимоӣ балки арзишҳои фарҳангӣ низ мебошад. Бояд қайд кард, ки дар психологияи ватанӣ

концепсияи психологӣ муносибатҳо бо муваффақият рушд ёфта истодааст. Азбаски нуфуз чун тавсифномаи сифатии муносибатҳои ҷамъиятӣ баррасӣ мегардад, истифодаи ин концепсия барои дарки моҳияти он муфид аст. Он дар корҳои Б. Г. Афанасел, В. И. Мясисев, А. Г. Ковалёв пурратару муфассалтар пешниҳод гардидааст.

В. Н. Мясисев мафҳуми “муносибат”-ро бо намудҳои он тасниф ва шарҳ дода, дар сохтори умумии шахсият ҷӣ гуна мавқеъ доштани онро муайян кардааст. Ин сухани ӯст, ки навишта буд: “муносибатҳои психологии инсонро бояд чун низоми мукаммали робитаҳои инфиродӣ, интихоби бошууронаи шахсият бо тарафҳои гуногуни воқеияти объективӣ дарк намуд”. Ин низом аз тамоми таърихи рушди инсон сарчашма мегирад ва таҷрибаи шахсии ӯро ифода карда, амалу таассуроташро муайян менамояд”. Муносибатҳо хусусияти баҳодихӣ доранд ва ба низоми талаботҳои воқеият асос меёбанд. Муносибатҳо аз рӯи таъсири мусбӣ ё манфии худ ба объект (дар тафовут аз модалият) фарқ мекунанд. Ҷанбаи аҳаммиятноки муносибатҳои психологӣ ҷанбаи эмотсионалӣ буда, дар шакли ҳиссиёти гуногун пешниҳод мегардад [89, с. 210].

А.Г. Ковалёв ғайр аз коллектив қисми эмотсионалии муносибатҳоро ҷудо менамояд. Ба андешаи ӯ дарки он, ки дар шахси дигар сифатҳои муайяни шахсият бештар рушд ёфтаанд, маънои онро надорад, ки ҳисси эҳтиром ба ин шахс ба вучуд меояд. Бинобар ин, омӯхтани ҷанбаи эмотсионалии муносибатҳо низ муҳим аст.

Б.Ф. Ломов (1984) тавсифоти зерини муносибатҳои субъективиро ҷудо кардааст: модалият, маҳсулноқӣ, густурдагӣ, дараҷаи устуворӣ. Аз ин тавсифномаҳо доминантӣ, ҳассосият, умумият, дараҷаи ғайроноқӣ ва бошуурӣ ҷудо карда мешавад. Дар ҷараёни пайдошавӣ таассуроти эмотсионалӣ хоссагиҳои худро аз даст навода, бештар дарк мегарданд [84, с. 334].

Ва танҳо дар шароити муайян нақши эмотсионалии муносибатҳо метавонад афзояд. Дар ҳолатҳои бо низоъ алоқаманд агар муносибатҳои байни роҳбару иҷрокунанда баррасӣ гарданд, пас афзоиши нақши қисми эмотсионалӣ ба раванди ташаккули нуфузи роҳбар байни иҷрокунандагон таъсири чиддӣ расонида метавонад. Аз ин лиҳоз омӯзиши нақши қисми эмотсионалӣ ба раванди ташаккули нуфузи роҳбар байни иҷрокунандагон таъсири чиддӣ расонида метавонад. Бинобар ин, омӯзиши нақши қисми эмотсионалии муносибатҳо барои омӯзиши падидаи нуфуз ҷанбаи иттилоотӣ мегардад.

Хоссагиҳои услубии инсон ба инсонро, ки ба таҳарруки кайфияти ӯ алоқаманданд, Г.Л. Бардер қайд кардааст. Ин хусусиятҳо тавассути дараҷаи худназорат (тааммул-бағзабой), худмаҳдудсозӣ, худмуҳимгардонӣ (дасткашӣ - ташаббускорӣ) тасвир ёфта метавонанд. Тарзҳои гуногуни омӯзиши чунин муносибатҳо мавҷуданд: муносибати якандоза, агар яке аз нишондиҳандаҳо асосро ташкил диҳад; серандоза – низоми координатҳо аз якҷанд нишондиҳанда, инчунин типологӣ [18].

Нуфузи роҳбар бо муносибати зертобеон ба ӯ алоқаи зич дорад. Тавсифномаи ҷудошудаи муносибатҳо дар татбиқи вазифаҳои идоракунӣ бевосита зоҳир меёбад. Аз ин рӯ, онҳо зимни омӯзиши раванди ташаккули муносибатҳои нуфузӣ, аз ҷумла нуфузи омӯзгор мавриди тавачҷуҳ қарор гирифта метавонад.

М. И. Старов ба қоидаҳои назариявӣ дар бораи нақши муносибатҳо дар ташаккули шахсият ва таҳқиқоти соли 1959 зери роҳбарии В.А. Яковлев оғозёфта таъя намуда, низоми муносибатҳои омӯзгорро мавриди омӯзиш қарор дод. Муҳаққиқ сохтору зерсохторҳои муносибатҳои ҳадафнокро дар раванди омодагии касбии омӯзгор тасниф намудааст, ки инҳоянд: муносибат ба одамон, ба воқеиятҳои фанӣ, ба ҳуду ба гурӯҳҳои муайян, ба фаъолият ва ба иттилоот. Вале фаро гирифтани тамоми низоми муносибатҳои омӯзгор барои муаллиф муяссар нагардид. Чунончи, муносибат ба фарҳанг дар он ҷой дода

нашуда, танҳо фарҳанги фаннӣ (осори санъат дар низоми муносибатҳо ба воқеияти фаннӣ) пешниҳод гардидааст. Бояд қайд кард, ки баъд аз аниқсозии зерсистемаҳо аз тарафи М.И. Старов системаи муносибатҳо зарфияти худро гум намуд [124, с. 72].

Бояд тазаккур дод, ки амсилаҳои корманди истехсолот дар психологияи иҷтимоӣ омӯхта шудаанд ва таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки дар талабот оид ба субъекти зинаи фосолавии идоракунии андешаҳои мухталиф вучуд дорад. Аз ҷумла, ҷуноне Н.В. Банарева қайд мекунад, ҳар қадаре ки шахсият ба талаботи мавҷудаи корӣ риоя мекунад, ҳамон қадар тезтар аз тарафи маъмурият қобилияти роҳбарӣ карда тавонистани ӯ дарк мегардад ва имкони нуфуз ба даст овардани бештар арзёбӣ карда мешавад, бо вучуди он ки ҳанӯз зертобеон метавонанд ӯро нуфузманд наҳисобанд. Бинобар ин, усто дар вазъияти низом нақши устувор дорад. Ҳолати мушобеҳ дар ҷунин маврид, ки дар он педагог қарор дораду борҳо дар намоиши филм ва осори бадеӣ нишон дода шудааст, хос аст.

Ба сифати омилҳои нуфуз тавсифномаи инфиродӣ - психологоии шахсиятро низ бояд ба ҳисоб гирифт. Э.Д. Вилховченко таъкид менамояд, ки саъю кӯшишҳои ҷомеашиносони хориҷӣ дар ҷустуҷӯи баланд бардоштани самаранокии истехсолот муҳаққиқонро ба хулосае овард, ки нуфузи роҳбарро чун аломатҳои психикии шахсияти ӯ бояд баррасӣ намуд [22, с. 169].

Бино ба андешаи муҳаққиқ Ю. П. Степкин (1976), тавсифномаҳои зерини психологӣ одамон барои дарку фаҳмидани ҳамдигар, раванди баҳодихӣ ва худбаҳодихии онҳо, бастанӣ қарордодҳо, эътирофи арзишҳо, баёни афкор, вижагиҳои дарккунӣ, роҳҳои қабули иҷрои нақшҳои иҷтимоии ҳамдигар омили асосӣ ба ҳисоб мераванд.

Пажӯҳишҳо муайян намудаанд, ки имкони ифодагарии падидаи нуфуз дар қобилияти равонасозии (ғайриичборӣ)-и рафтору мантиқи тафаккури шахс (ё одамон)-и дигар дар дилхоҳ тарз вучуд дорад. Ҷунин

хусусияти таъсиррасонӣ ба муносибати ҷихати мусбидоштаи эмотсионалии одамон ба шахси нуфузманд асоснок гардидааст. Метавон гуфт, ки нуфуз бо тамоюлҳои арзишнок ба махсусиятҳои фаъолияти гурӯҳ робитаи қавӣ дошта, дараҷаи таъсиррасонии амали шахсро мушаххас месозад [110, с. 7].

Майл намудан ва пайравӣ кардан чун механизмҳои аҳаммиятнокии таъсиррасонии нуфуз тасниф карда мешаванд ва ин ҷо суҳан на танҳо дар бораи таъсиррасонии барқасдона, балки дар бораи тамоюли беихтиёрон низ хоҳад рафт.

Пас, ин ҷо имкони мавриди баррасӣ қарор додани масъалаи нуфузи шахсият чун натиҷаҳои дар тафаккури одамон ҷойгузин кардани аҳаммиятнокии иҷтимоӣ, арзишҳои он хусусиятҳои ки ба шахси мазкур чун аъзои ҷомеа ва чун субъекти фаъолияти аҳаммияти иҷтимоидошта хос аст, даст медиҳад. Раванди ташаккули муносибатҳои нуфуз на худи арзиши объективии ягон хусусияти шахсият, балки ҷӣ гуна аҳамияти субъективӣ доштани онҳоро барои хусусиятҳои лаҳзаҳои дигари ҳалқунанда дар бар гирифта метавонанд.

М. Лутфуллоев андешаҳои худро оид ба нуфузи омӯзгор дар китоби “Муқаддимаи ихтисоси омӯзгорӣ” чунин овардааст: “Дониши омӯзгор муайянқунандаи сифати касбии омӯзгор аст. Омӯзгор байни шогирдону аҳолӣ ҳамчун устод, ёддиҳандаи дониш нуфуз дорад” [76, с.92]. Яъне, омиле, ки дар баланд бардоштани нуфуз нақш мегузорад ин дониши касбии омӯзгор, маҳорати педагогӣ ва сифатҳои инсонии ӯст.

Бархе аз муаллифон талош бар он намудаанд, ки падидаи нуфузи омӯзгорро ба категорияҳо ҷудо намоянд. Чунончи В. И. Писаренко (1977) падидаи “нуфузи педагогӣ”-ро мавриди баррасӣ қарор дода, онро ба категорияи ахлоқии педагогӣ нисбат медиҳад. Дар ин маврид нуфуз чун “мақоми ахлоқ дар доираи кормандону тарбиятгирандагон, чун навъи хоси тартибот, ки дар заминаи мусоидат кардани он омӯзгори дорой нуфузу эҳтиром рафтори хонандагонро ба танзим мебарораду ба

этикоду боварҳои ӯ таъсир мерасонад”, таҷассум мегардад. Метавон гуфт, ки ба тарзи дигар, нуфуз чун зухури робитаҳои ахлоқӣ - равоншиносии омӯзгор бо коллективи педагогӣ, илова бар ин, бо кумитаи падару модарон ба эътибор гирифта мешавад, ки он аз “маҷмӯи тамоми сифатҳои шахсӣ ва педагогии омӯзгор ва робитаи муносибати ӯ ба арзишҳои ҷамъиятӣ вобаста аст”. Мо бар он назарем, ки тарафи заифи таҳлили гузаронидашуда ин аст, ки падидаи нуфуз аз ҷониби муаллифон ҳамачониба дарк намегардад. Аз як тараф, ин як навъ тасаввуроти идеалӣ, аз тарафи дигар дарки яктарафаи ин падида мебошад. Илова бар ин, ба худи истилоҳи “нуфузи педагогӣ” низ эътироз мавҷуд аст.

То кадом андоза истифодаи ин истилоҳ дуруст аст?. То кадом андоза иваз кардани мафҳуми “нуфузи педагог” ба он қонунист?. Онҳоро чун муродиф набояд баррасӣ кард. Дар мавриди таҳлили нуфузи педагог тасаввурот оид ба касбҳои дигар низ ба вуҷуд меояд. Ҳамин тариқ, намудҳои сершумори нуфузро баррасӣ намудан мумкин аст. Мо чунин андеша дорем, ки умумияти дар падидаи нуфуз мавҷудбуда ба дилхоҳ шахсият новобаста ба фаъолияти касбӣ хос буда метавонад, аммо дар ин ё он шакли фаъолияти касбӣ дорои аҳамияти бузург будани ҷузъҳои алоҳидаи таркибии ин падида имкон дорад.

Нисбат ба хусусияти касбии нуфуз вижагии шахсиятии он камтар аст. Аз ҳамин лиҳоз, истилоҳи нуфузи омӯзгор мисли нуфузи духтур, нуфузи ҳуқуқшинос ва монанди инҳо дар замони муосир роиҷ гардидааст. Ҳамзамон, дар падидаи баррасишаванда умумият ва махсусият таъкид мегардад.

Таҳлил нишон дод, ки як қатор муаллифон банди марказии нуфузро муайян намудаанд. Аз байни шаклҳои гуногуни нуфуз, яъне ахлоқӣ, функционалӣ, расмӣ аз тарафи як қатор муҳаққиқон (И. П. Александров ва П. Н. Котелниоков – 1964, Н. М. Гелашвиём – 1977, Ю. П. Степкин – 1976, А. А. Горбовский – 1986, Е. П. Илин – 1987 ва дигарон) нақши

асосии нуфузи ахлоқӣ, нишон дода шудааст. Ба ақидаи Ю. П. Степкин, нуфузи ахлоқ маркази нуфузи шахсиятро, бинобар он, ки ин шакли нуфуз бо низоми муносибатҳои идеологии ҷамъият, бо сохти иҷтимоӣ ва сиёсии он асоснок мегардад, ташкил медиҳад. Шояд чунин мавқеи муаллиф муҳим бошад (1676), аммо он дуруст нест. Дар дилхоҳ намуди фаъолият ва дар тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷомеа на идеологияву ахлоқ, балки фарҳанги инсон таҷассум мегардад. Ба ҳамин хотир, ҳамаи шаклҳои нуфуз фарҳанги инсонро дар худ мунъакис месозад. Мавриди баррасӣ қарор додани инкишофи нуфузи педагог чун як навъи раванди рушдбанда ва натиҷаи ниҳоии нуфузи ҳақиқӣ ба тарзи мунтазам самти дурусти қор буда наметавонад. Ин раванди тағйирбанда мебошад, зеро ки ҳуди педагог танҳо як субъекти (Si) муносибатҳои баррасишаванда маҳсуб мешавад.

А.В. Петровский (1987) раванди ташаккули муносибатҳои нуфузмандиро чунин ба тасвир кашидааст:

а) вижагиҳову сифатҳои инфиродӣ-шахсӣ ба референти (Si) бадастории мавқеи нуфузмандӣ дар гурӯҳ ё байни ҳамшарикон (Si) асос гузошта, раванди фаъолиятро ё душвору мураккаб мегардонад, ё осону имконпазир;

б) бартаридихӣ дар муносибатҳои байнишахсӣ аз як ҷиҳат, як навъ санҷиши “номзад” баҳри бадастории ҳуқуқи мавқеи нуфузмандӣ ва аз ҷиҳати дигар муҳимтарин усули интиқоли шахсияти ин “номзад” ба ҳисоб меравад;

в) пешниҳодшавандагии идеалӣ Si дар шуури S2, ки бо аҳаммиятнокии барои S2 он тағйироти “ташкilotҳои мазмунӣ”, ки онҳоро Si дар давраи қаблии фаъолиятнокии муносибатнокии нуфузмандӣ ва омодагии S2 дар эътироф қардани ҳуқуқи аввалинро ба қабули қарори масъул дар шароити фаъолияти муштарак муайян менамояд, асоснок қарда шудааст;

г) дар амал татбиқсозии муносибатҳои нуфузмандӣ, яъне татбиқи чунин ҳуқуқ дар шароити фаъолияти муштарак.

Нуфуз функцияи тағйирёбандаи дугона дорад: махсусиятҳои ҳам субъект ва ҳам объекти муносибатҳои нуфузмандӣ, ки дар онҳо ҳар ду иштирокчии ин муносибатҳо фаъол буда метавонанд.

Педагог одатан дар маркази низоми муносибатҳо қарор мегирад ва ин ҷо барои фаҳмо гардидани падидаи нуфузи омӯзгор мушаххассозии низоми муносибатҳо лозим меояд, то ки нафақат чӯзҳои алоҳидаи масъалаи мазкур, балки падида дар маҷмуъ ё дар умум омӯхта шавад. Ин омил барои таҳқиқоти пурра ва ошкорсозии робитаи байни қисмҳои низоми мазкур муҳим ва зарур хоҳад буд.

Иддае аз муаллифон кӯшиданд, ки хислатномаи шахсии омӯзгорро бо имкониятҳои таъсиррасонии ӯ ба хонандагон дар алоқамандӣ муайян намоянд, аз ҷумла баёни ин проблемаро дар асарҳои А.В. Воробёв, И.Г. Дубов, М.Ю. Кондратов, Е.И. Кузмина, А.В. Николаева, В.А. Петровский дарёфтган мумкин аст. Қисми бештари корҳо оид ба проблемаи муносибатҳои байниҳамдигарии педагог ва хонанда мавҷуд аст. Он дар асарҳои М.А. Амонашвили, Н.А. Березовин, А.Р. Ковалёв, Я.Л. Коломенский, С.В. Кандратева, И.С. Конг, Н.В. Кузмина, Н. В. куҳарева, Х.И. Лейтмес, А.К. Маркова, А.В. Мудрик, Л.И. Новикова, М. А.Петров, Ф.Ф. Самойленков, Д.И. Фелдштенг ва дигарон муфассал баён гардидааст. Онҳо масъалаҳои тавсифномаҳои шахсиятии педагогро, ки барои ба роҳ мондани муносибатҳои нуфузӣ ё баръакс, барои ба вучуд овардани мушкилот замина шуда метавонанд, фаро гирифтаанд. Аммо баррасии падидаи нуфуз сирф аз нуктаи назари мавҷудият ё номавҷудияти ин ё он сифати шахсият кӯҳна шудааст. Мо бо ин андешаи А.В. Петровский метавонем мувофиқ бошем, зеро падидаи нуфуз на фақат бо нишонаҳои инфиродии шахсият мушаххас мегардад, балки бояд пазируфт, ки қисме аз хусусиятҳои инфиродӣ, ки ҳангоми татбиқи фаъолияти муштарак, бадастории мавқеи обрумандиро сабук ё душвор

мегардонанд, ба вучуд меоянд. Ва албатта, ин омилҳо на сабаби нуфузмандӣ, балки фақат заминагузори инкишофи баъдии он мебошад.

Ин ҷо метавон хулоса баровард, ки қаблан ҳам дар мавриди пажухиши қонуниятҳои идоракунии, олимони хориҷӣ фаҳмонидани муносибатҳои иҷтимоиро бо истинод ба вижагиву аломатҳои шахсият рад намуда, калиди асосии идоракунии будани нуфузро эътироф карда пазируфтаанд.

Чараҳои фаъолияти педагогӣ мавҷудияти муносибату робитаҳои “омӯзгор - хонанда” “омӯзгор - синфи таълимӣ” ва амсоли инҳоро дар назар дорад, муносибатҳои нуфузи ин имконияти таъсири самаранок мебошад. Сарфаҳмравиро ба пайдошавии таъсирот мо зарур меҳисобем, зеро дар психология таъсири равонашуда ва равонанашударо фарқ мекунад. Таъсири равонашуда дар тафовут аз равонанашуда бо он фарқ мекунад, ки субъекту объекти таъсиррасонӣ дарк намегардад. Таъсири равонанашуда ҳам мусбӣ ва ҳам манфӣ буда метавонад. Ғайр аз ин, ҳамон як натиҷа метавонад аз тарафи одамон ба таври гуногун арзёбӣ гардад. Меъёру арзишҳои ҳар як шахс ё коллектив муайян аст. Интизориҳои муҳимми иҷтимоӣ нисбати сарҳадҳои мақсадноки салоҳиятҳо, сифатҳои хусусиятҳои роҳбар, омӯзгор, илова бар ин, усулҳои имконпазири таъсиррасонӣ дар асоси ин меъёрҳо ба вучуд меоянд. Бино ба ақидаи мутахассисон, дар зиндагии рӯзмараи инсон таъсири тасодуфӣ назар ба таъсири бошуурона мавқеи бештареро дорад. Таъсири равонашуда на ҳама вақт бо изҳори ягон талабот алоқаманд аст. Он ба восита ё бевосита буда метавонад.

Дар дарки моҳияти таъсир асари Б.Ф. Поршинева (психологияи иҷтимоӣ ва таърих, 1966) ҷолиби диққат аст. Дар он муаллиф қайд мекунад, ки вазъи иҷтимоӣ - психологияи бо ифодаи мо “мо” ва “онҳо” интиқолшаванда қариб ҳеҷ гоҳ танҳо муносибати берунаи байни умумиятҳо намебошад, чунки байни унсурҳои фарҳанг мубодилаи дутарафа рӯй медиҳад. Нисбати фаъолияти педагогӣ ин ҷоида арзиши

худро гум намекунад. Аммо дар тафовут аз фаъолияти роҳбари истехсолот, пешвои сиёсӣ дар назди педагог вазифаи муҳимтаре меистад, ки ин тарбияи аломатҳои мушаххаси шахсият ё бунёди вазъиятест, ки аломатҳои муайяни хислати онҳоеро, ки ба ӯ роҳбарӣ менамоянд, мустаҳкам мекунад. Аз ин рӯ, мубодилаи дутарафа, ба ақидаи Б. Ф. Поршнев бояд равандҳои ифодаёфтаре дошта бошад ва ин ифодаёбандагӣ бо нуфузи худ педагог муайян мегардад.

Таъсири педагоги нуфузманд моҳиятан гуногун аст. Педагоги нуфузманд таъсири равонашуда ва бештар равонанашударо дорад. Таъсир бавосита буда метавонад. Педагоги соҳибнуфуз бо он аз дигар педагогҳо тафовут дорад, ки аз татбиқи раванди таъсир бо илқокунӣ самараноктар истифода карда метавонад. Илқо аз дигар навъҳои таъсиррасонӣ бо он мутафовит аст, ки муносибати интиқодии шахсро ба иттилооти гирифташуда хеле заиф мегардонад, зеро аз ибтидо эътимоди ин шахс ба манбаи иттилоот вучуд дорад.

Аммо бояд қайд кард омилҳои ҳастанд, ки майлу рағбати инсонро ба дарки ғайриинтиқодии иттилоот асоснок месозанд. Яке аз ин омилҳо синну сол мебошад. Ҳар як калимаи шахси калонсолро кӯдак чун ҳақиқати мутлақ дарк мекунад, аммо бо мурури замон дараҷаи интиқодӣ баланд мегардад, аммо на яку якбора. Наврас назар ба мактаббачаи хурдсол ва хонандаи синфҳои болоӣ бештар тафаккури интиқодӣ дорад. Ин бештар бо ҳаҷми донишҳои алоқаманд аст: он ҳар қадаре, ки калон бошад, ҳамон қадар доираи васеи иттилоот ба дарки интиқодӣ, дучори шубҳа мегардад. Баландшавии дараҷаи интиқодӣ, ки бо арзиши таҷрибаи инфиродӣ алоқаманд аст, ба омӯзгорони синфҳои болоӣ талаботи бештареро изҳор менамояд. Хонандагони синфҳои болоӣ назар ба мактаббачагони хурдсол ахбороти беасосро бештар рад мекунанд. Ба ҳисоб нагирифтани далелҳои нуфузи омӯзгорро аз байн мегардад. Усул ё методи эътиқодро дар асаргузориҳои худ ба субъект (S) дар амал татбиқ намуда, субъекти нуфузманд (Si) барои ба даст овардани натиҷаи таъсир,

назар ба субъекте, ки чунин нуфузро надорад, аз миқдори камтари далелу аснод кор мегирад. Ҳамин тариқ, таъсиррасонии педагоги нуфузманд босуръаттар чараён мегирад.

Агар боз ба таърифи нуфуз баргардем, пас дар навбати аввал тамоми муаллифон лаҳзаи боварио ҷудо мекунанд. Боварӣ муттаҳидсозандаи тавсифномаи сифатии муносибатҳои нуфузии субъектҳо мебошад. Ин ҷо метавон мушаххас намуд, ки бо назардошти боварии субъекти S_2 ба субъекти S_1 на танҳо бо методи эътиқод, балки бо илқо низ таъсири самарабахш расонида метавонад. Ҷойи баҳс нест, ки яке аз хислатҳои ҳатмиву сифатҳои ҳамидаи омӯзгор поквичдонӣ ва қобилияту маҳорати эҷоди фазои боварӣ аст. Мавҷудияти эътимоду боварӣ эҳсоси амнияти осудагӣ дар муносибатҳои байнишахсиро таъмин намуда, барои муҳайё кардани фазои солим зарур аст. Ба ҳамин хотир, боварӣ - барқарор сохтани муносибатҳои хубу устувори байнишахсӣ маҳсуб мешавад.

Дар чараёни фаъолияти роҳбар ва методи кории \bar{y} (масалан омӯзгори МТМУ, ки коллективи кӯдакон ва фаъолияти онҳоро идора мекунад) мавҷудияти адолатпешагӣ, хушмуомилагиwu ошкорбаёнӣ, бодикқатӣ, муошират бо зертбеон чун бо арзишҳо дорой аҳамияти бузург аст. Дар сурате, ки рафтору муомилаи мусбии роҳбар хусусияти ҳамешагӣ дошта бошад, пас боварӣ рушд меёбад, ҳифз мешавад ва устувор мегардад. Эҳсоси тарсу ҳарос одатан нобоварио дар чараёни фаъолият ба вучуд меорад, бинобар ин масъалаи қорбурд аз салоҳиятҳои идорақунӣ, ки онҳоро ҳар як омӯзгор дорад ва бояд дошта бошад, барои муваффақияту самаранокии қор хело муҳим аст.

Педагоги бонуфуз на фақат ҳангоми ҳузур доштаниш, балки вақте ки ба \bar{y} истинод меоранд, дар бораи \bar{y} фикр мекунанд, таъсир расонида метавонад. Ин ҷо на фақат таъсири омилҳои забонӣ, балки таъсири ғайризабонӣ низ самаранок мегардад ва ба назар гирифта мешавад. Нигоҳ, имову ишора, ҳаракати дастон низ воситаҳои таъсиррасонӣ

мебошанд. Педагоги нуфузманд бо тамоми вучуди худ ба хонандагон таъсир мерасонад, аммо ин аллакай қуллаи нуфуз ҳисоб меёбад. Механизми асосии таъсири шахсии омӯзгори ҷолиб ин айниятсозӣ мебошад.

Бештари муҳаққиқон нуфузро чун падидаи шахсисозии педагог дар хонандаи худ баррасӣ намудаанд. Муҳаққиқи тоҷик М. Лутфуллоев доир ба ин масъала чунин мегӯяд: "... омӯзгор дар назди шогирдон ҳамчун шахси ҳамадон ва роҳбаладе (лидере), ки онҳоро аз қафои худ ба қуллаҳои баланди зиндагӣ мебарад, мақому манзалати худро гум кардааст. Барои хонандаи имрӯза омӯзгорро оид ба надониستاني далелҳои зиёди илмӣ музтариб (муттаҳам) кардан он қадар кори мушкил нест. Дар таърихи маориф то имрӯз масъала чунин тезу тунд ба монанди омӯзиши хонандагонро тибқи талаботи равиши иттилоот ба роҳ мондан ба миён наомада буд. Зикр бояд кард, ки талабот нисбати фазилятҳои омӯзгори муосир рӯз то рӯз зиёд мегардад. Ӯ бояд донанд, ки то чӣ андоза хонанда дуруст ва ҳамаҷаҳади иттилоӣ дорад ё не, вале аз ҳама асосаш он аст, ки ӯ ҳамаи ин иттилоотро дуруст бо барномаи таълимӣ мувофиқ карда метавонад ё не. Ин таҳлилу баррасиҳои омӯзгор дар ҷомеа нодида наметавонад" [76, с.176].

Муҳаққиқ Н. Д. Левитов соли 1946 навишта буд, ки нуфузи шахсият бо назардошти қувваи нисбати ягон чиз асос меёбад. Ин қувва мазмуну муҳтаво ва ашқоли муҳталифро доро буда метавонад, вале дар ҳама ҳолату вазъият андешаву фаъолияти шахси нуфузманд чун меъёри дурустии мулоҳизаю рафтор фаҳмида мешавад ва барои одамони дигар шахси нуфузманд намунаи ибрат маҳсуб мегардад. Муаллифони дигар низ, аз ҷумла Ф. Н. Гонолобин (1965) чунин мавқеъро дастгирӣ мекунанд. Аз ин лиҳоз мавқеи шахсисозиро дар омӯзиши проблемаи нуфуз як қатор психологҳо таҳқиқ кардаанд. А.В. Петровский дар асари "Психологияи рушди шахсият" (1987) нуфузмандиро чун тавсифномаи ҷиддии шахсият, ки дар низоми муносибатҳои байнишахсӣ ташаккул

меёбад, баррасӣ менамояд. Аммо таҳқиқи проблемаи муносибатҳои нуфузи танҳо дар ин доира дида ба роҳ монда намешавад. Ба ақидаи муҳаққиқ А.В. Петровский набояд нахуст ба бартарияти байнишахси дар системаи “омӯзгор - хонанда”, балки ба муносибати байни омӯзгор ва синф, ки омили муайянкунанда мебошад, таваҷҷуҳ бояд кард. Метавон тахмин кард, ки қорӣ кардани муносибатҳои нуфузии омӯзгор бо синф чараёни инкишофи коллективро ба хотир меорад. Дар марҳилаҳои аввали рушди коллектив қор бо ғаёлон ва ба ин васила таъсиррасонӣ ба гурӯҳ, амри лозимист. Дар синфи мактабӣ иттиҳодияҳои ғайрирасмии хурд мавҷуданд ва онҳо зинаҳои нуфузмандӣ дар синфро доранд.

К.Г. Митрофанова (1991) муътақид бар он аст, ки самаранокии таъсири омӯзгор ба синф бештар ба нуфузи ӯ дар назари аҳли синф вобастааст, ки мо бо ин андешаи муҳаққиқ ҳамфиқр буда метавонем. Аз ин рӯ, доштани хонандагони “худ” дар байни гурӯҳҳои нуфузманди синф – менависад К.Г. Митрофанова хеле муҳим аст.

Сифатҳои қорӣ ва салоҳияти касбии омӯзгор асосҳои нуфузи функционалии ӯ маҳсуб мешаванд. Бинобар махсусияти ғаёлияти педагогӣ дар таҳқиқотҳо аз касбҳои дигари идорақунӣ ҷиҳати мундариҷавии нуфузи функционалии омӯзгор бештар ба назар мерасад. Дар намудҳои дигари ғаёлият ба як шахс имқон даст намедихад, ки мисли педагог доираи гуногуни масъалаҳоро ҳал карда тавонад. Дар таҳқиқоти моҳияти нуфуз омӯзгор ҷамъбасти натиҷаҳои таҳқиқот оид ба масъалаи нуфуз, кадрҳои роҳбарикунанда ва идорақунанда раво дониста мешавад. Аммо бояд қайд кард, ки амалан дар қори мутахассисони идорақунанда ҳамеша ёрдамчиён пешбинӣ шудаанд ва онҳо муовинони бевосита буда, як қисми вазифаҳои роҳбариро ба души худ мегиранд. Ғаёлияти омӯзгорӣ гуногунҷабҳаву сервазифа аст, бинобар ин талаботҳои касбӣ ба ӯ дар шакли густурда пешниҳод гардидаанд ва инҳо эрудитсияи касбӣ аз рӯи фанни таълимӣ; донистани методҳои гуногуни таълимӣ; технологияи педагогӣ ва амсоли инҳо мебошанд. Манзалатҳои

дигари омӯзгор бошанд, нуфузи функционалии ӯро муайян месозанд. Чи қадаре ки вазифаҳои функционалии роҳбар, аз ҷумла омӯзгор густурда бошад, ҳамон қадар асосҳои нуфузи ӯ бояд ба таври васеъ пешниҳод гардад.

Дар ин хусус, олими шинохтаи Ҷумҳурии Эрон Оятуллоҳ Хусайни Музохирӣ дар китоби «Вижагиҳои омӯзгори хуб» оид ба мавзуи мавқеъ ва манзалати омӯзгор изҳори ақида карда, чунин зикр менамояд: «Аз назари Парвардигори олам кори омӯзгор кори Худост ва нақши ӯ дар ҷомеа нақши пайғамбар аст, нақши ҳамаи анбиё ва авсиё (васӣ, иҷроқунандаи васият) ва билохира нақши рӯхоният аст. Аввалин сурае, ки бар Пайғамбари ақрам (с) нозил шудааст, сураи «Балақ» аст, мефармояд: “Иқра бисми Раббика-л-лазӣ халақ. Халақа-л-инсона мин ʔалақ. Иқра ва Раббука-л-ақрама-л-лазӣ ʔаллама би-л-қаламӣ. ʔлламал инсона мо лам яʔлам» [83, с. 10].

Баррасиву таҳлили маълумоти осори адабӣ дар бораи пайдоши мафҳуми нуфуз ва тавсифномаҳои асосии он, ки аз тарафи муҳаққиқони гуногун мавриди баррасӣ қарор мегирад, ба шарҳи ин мафҳум имкон медиҳад.

Падидаи нуфузро бо назардошти ин омилҳо мавриди баррасӣ қарор медиҳанд:

- тавсифномаи умумии субъект чун ҷойгоҳи ахлоқии шахсият дар коллектив ва аз ҷониби коллектив арзёбӣ кардани мувофиқатҳои сифатҳои субъективии роҳбар ба талаботи объективии ғаъолият, ки дар умум маҷуи аломатҳо ном мебаранд;

- замина ва василаи идоракунии самаранок, ташкили ғаъолияти муваффақ, омили амалисозии функсияи баъътидоловаранда дар ҷомеа, ки салоҳиятҳои идоракунии ва роҳбариро дар назар дорад;

- нақши муайяни иҷтимоӣ, андозаи аҳаммиятнокии иҷтимоии субъект, ки ба барқарорсозии равобити иҷтимоӣ боис мегардад;

- талаботҳо (натичаи талаботҳои иҷтимоӣ);

- намуд ва шакли махсуси муносибатҳои ҷамъиятӣ, низоми муносибатҳои дучониба, хислатномаи сифатии низоми муносибатҳо чун шакли зуҳури алоқаҳои ахлоқӣ-психологӣ, чун таъсири ғайрирасмии умумиэътирофшуда ва намуди махсуси таъсир, таҳмил кардани иродаи бегона ва тобешавӣ, ки дар умум метавон зеринро мафҳуми “муносибатҳо” баррасӣ намуд;

Ҳамзамон, баррасии падидаи нуфуз ҷиҳатҳои зеринро низ мавриди назар мегирад:

- ҳолати равонии шахсият;
- зуҳуроти фардиқунонии омӯзгор.

Ин тафсири фарогиру гуногунмазмунӣ нуфуз ба муносибатҳои мухталифи методологӣ дар омӯзиши падидаи мазкур ишора ба моҳияти интегралӣ он мекунад.

Андозаи дурустии баъзе қоидаҳо дар боло баррасӣ гардида буд.

Таҳлил нишон медиҳад, ки дар ақидаҳо оид ба асосҳои моҳиятии нуфуз тағйироти муайяни таҳаввулотӣ аз дарки нуфуз чун хусусияти шахсият ба дарки нуфуз ва ҳамзамон чун падидаи муносибатҳои идорақунӣ қайд мегардад. Аммо қобили қайд аст, ки дар аксари қорҳо тарафи дуҷуми муносибатҳои нуфузӣ моҳиятан соҳибнуфузии ашхоси дигарро ё эътироф менамояд ё инкор, яъне чун тарафи ғайрирасмӣ амалқунанда баромад мекунад ва аксаран чун объект баррасӣ мегардад. Дар ин ҳолат нуфуз чун муносибатҳои субъект - объектӣ дида баромада мешавад ва ин имконияти дарки моҳияти падидаи нуфузро маҳдуд месозад.

Дар муайянсозии аз меъёр зиёди ҷанбаҳои нуфузи омӯзгор тавачҷуҳ намуда, барои роҳ наодан ба мушкилот аз мафҳуми моҳияти нуфуз, вазифаҳо ва меъёрҳои он ҷанбаи зеринро пешниҳод кардан мумкин аст:

Нуфузи омӯзгор падидаи иҷтимоӣ дар шакли мураккаб таркибёфта буда, низоми муносибатҳоро ба омӯзгор тавсиф медиҳад ва

самаранокии ҳалли вазифаҳои дар назди ӯ гузошташударо муқаррар менамояд.

Як қатор муҳаққиқон кӯшиш карданд, ки падидаи неруро созанд ё ҷузъҳои онро пайдо кунанд. Чунин кушиши аёнӣ махсусан аз тарафи Е.П. Илин (1987) ба амал омадааст. Ӯ дар асоси таҳлили фаъолияти омӯзгори тарбияи ҷисмонӣ ҷузъҳои зерини салоҳиятро муайян кардааст: ваколати мутахассис вобаста ба донишу малака, инчунин вазъи варзишӣ дар гузашта (охирин ба фикри мо, он қадар баҳснашаванда нест); нуфузи синну сол - омӯзгор дар назди мактаббачагон ҳамчун одами калонсол, соҳибтаҷриба обрӯ дорад.

Вале ин қисматро наметавон дар падидаи салоҳияти омӯзгор ҳамчун ҳислати доимӣ шумурд. Илова бар ин, ин нуқтаи назар дар ташаккули муносибатҳои бонуфузи байни хонандагони калонсол, ҳамкорон, маъмурият ва волидони хонандагон тасдиқ нашудааст. Дар сохтори салоҳияти омӯзгор муаллиф салоҳияти мансаб, яъне мақоми омӯзгорро ҳамчун тарбиятдиҳанда таъкид мекунад ва ҳамчун ҷузъи мустақил – мавҷудияти ҳатмии ахлоқи намунавиро тақозо менамояд, ки мавҷуд набудани он ба гуфтаи Е.П. Илин, метавонад тамоми ҷузъҳои дигари салоҳияти омӯзгорро бекор кунад. Изҳороти охирин, ба андешаи мо, ғояи идеалии омӯзгор аст.

Саволе ба миён меояд: «Оё метавон мутахассиси хуб шуд, яъне хуб донишманди фан, усулҳои таълими он, аз худ кардани техникаи педагогӣ ва бо вучуди ин аз ҷиҳати сифатҳои ахлоқӣ аз назари муҳаққиқони соҳаи дигар пазируфта нашуд? Амалия нишон медиҳад, ки чунин вазъият комилан имконпазир аст. Шумо метавонед нуфузи касбиро дошта бошед, аммо на ваколати сифатҳои шахсӣ. Вале танҳо аз мавқеи баҳои манфӣ ба ин сифатҳои ахлоқӣ баҳо додан хато мебуд. Баҳодиҳии манфӣ ҳатман далели рад кардани сифатҳои ахлоқӣ нест, аммо ин метавонад рӯй диҳад. Бояд қайд кард, дар ҷомеаи муосир танҳо омӯзгори бомаърифату соҳибфарҳанг, босаводу хирадманд ва инсондӯсту

ватанпарвар метавонад сатҳу сифат ва самаранокии таълимиро баланд бардошта, хонандагонро дар рӯҳияи инсонгароию башардӯстӣ, илму донишомӯзӣ, худогоҳиву хештаншиносӣ ва хувияти миллӣ роҳаномӣ карда, дараҷаи ҷаҳоншиносӣ ва ҷаҳонбинии ӯро тавсеа бахшад.

Дар ситоиш ва нақши омӯзгор дар ғанӣ гардонидани маънавиёти инсон Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон хеле дақиқ таъкид кардааст: «Пешаи омӯзгорӣ муқаддастарин касби рӯи олам аст. Бедорӣ фикр, покизагии ахлоқ ва ташаккули ақлонии инсон маҳсули ранҷу машаққати омӯзгорон мебошад. Гузаштагони бузурги мо фармудаанд, ки равшанкунандаи хиради башар ва афрӯзандаи машъали илму донишу тавоноӣ омӯзгор, омӯзгор ва устод аст» [83, с. 13].

Ҳангоми бунёди муносибатҳои бонуфуз бо ҳамкорон ва маъмурият, бисёр чизҳо аз рӯи арзишҳо, ниёзҳо ва ангезаҳо, ки онҳоро роҳнамоӣ мекунад, муайян карда мешавад.

Бояд гуфт, ки падидаи нуфузи омӯзгорро таҳлил намуда, Е.П. Илин зиддиятҳоро эътироф мекунад: аз як тараф ӯ ҷузъҳои таркибии ин ходисаро муайян мекунад, аз тарафи дигар қайд мекунад, ки дар як қатор мавридҳо сарфи назар аз риояи ҳамаи рукнҳо омӯзгор ба талабагон таъсири дуруст намерасонад ва баъд сабабҳои имконпазирро нишон медиҳад, ки аслан дар бораи камбудии таълими касбӣ ҳарф мезанад, тайёри ӯ сифатҳои шахси бозгӯ мекунад. Сарфи назар аз характери зиддиятҳои мавҷуда баъзе мавқеъгириҳои таҳлили Е.П. Илин дар бораи моҳияти салоҳияти омӯзгор ва сохтори пешниҳодкардаи ӯ қобили тавачҷуҳ аст.

Барои дарки моҳияти ҳокимият мавқеи А.Б. Петровский (1987) ва М.Ю. Кондратева (1988) ба мо наздиктар аст. Таҳқиқоти анҷомдодаи муҳаққиқони мазкур баҳри муайянсозии ҷузъҳои зерини салоҳияти омӯзгор замина мегузорад: салоҳияти нақш, ки «этимоднокии боварӣ»-ро муайян мекунад, ки махсусан дар аввал зарур аст, вақте ки омӯзгор

барои исботи ҳуқуқҳои худ ба эҳтироми хонандагон дар ҳолатҳои воқеӣ ҳоло фурсат наёфтааст; Огоҳии омӯзгор чӯзӣ дигаре аст, ки на танҳо салоҳият дар фанни худ, балки тамоюли омӯзгор ба табиати муносибатҳои байнишахсӣ дар синф, дарки фазои иҷтимоӣ-психологӣ дар ҳаёти хонандагонро дорад. Танҳо дар ин сурат, ба қавли муаллифон, омӯзгор метавонад барои мактаббачагон ҳамчун манбаи иттилоот аҳаммияти калон пайдо кунад. Мурочиатномаи омӯзгор ба хонандагон чун чӯзӣ сеюми салоҳияти омӯзгор ба ҳисоб меравад.

Муваффақ шудан ба вазъияте муҳим аст, ки талабагон ба омӯзгор на танҳо барои маълумоти «хушқу ҳолӣ», балки барои андешаи шахсии худ дар бораи ҳодиса мурочиат кунанд. Чунин мавқеи истинод ба омӯзгор имкон медиҳад, ки воқеан ба ҳаёти як хонанда ва умуман синф таъсир гузорад.

Ба андешаи мо, чиҳати муҳолифи истилоҳи дар боло зикршуда дар он аст, ки муаллифон истинодро сабаби нуфузу эътибор медонанд. Эҳтимол, дар бораи мурочиати омӯзгор ба хонандагон бо баррасии марҳилаҳои ташаккули нуфуз ё сатҳҳои он суҳан гуфтан дурусттар аст. Ин чӯзӣ, то андозае аз мантиқи умумии равиш берун аст. Ба сифати чӯзӣ чорум чунин сифатҳои шахсӣ, ба мисли аз ҷониби омӯзгор эҳтиром гузоштан ба шахсияти шогирдон пешниҳод шудааст.

Суҳан аслан дар бораи боварии ҳамдигарии байни омӯзгорону мактаббачагон меравад, ки бе он муҳити ҳамфикриву рушд ба вучуд намеояд ва робитаи дӯҷонибаи воқеиро ин ҷо тасаввур кардан мумкин нест. Албатта, сифати зикршуда дар бунёди муносибатҳои бонуфуз хеле муҳим аст, аммо он аз ягонагӣ дур аст.

Дар маҷмӯъ, фаҳмиши пешниҳодшуда дар бораи моҳияти неруи омӯзгори асил, ҷолиб ва муфид аст. Дар бораи соҳти нуфуз таҳқиқотҳо камтар ба назар мерасанд. Дар асоси таҳлили соҳтори дар боло зикргардидаи салоҳияти омӯзгор бо назардошти эродҳои интиқодӣ мо соҳтори каме дигарро пешниҳод намудем, ки вобаста ба баррасии

масъалаи дараҷа ва меъёрҳои салоҳият дода шудааст: мавқеи (сатҳи расмӣ) ҳокимият, ки ба ҷузъҳои объективии он асос меёбад: ҷанбаҳои иҷтимоӣ ва нақшӣ, ки дараҷаи расмияти онро мушаххас месозад; салоҳияти функционалӣ ва салоҳияти шахсӣ (сатҳи ғайрирасмӣ нуфуз).

Таҳлили маъхазҳо водор менамояд ба ҳулосае оем, ки муҳаққиқон дар дарки падидаи нуфузи омӯзгор ҳамчун падидаи ҷудонашаванда ихтилофҳо надоранд. Агар на дар бораи мавҷуд будан ё набудани нуфузи омӯзгор, балки оид ба дараҷаҳои гуногуни қабули субъектҳои дигар (хонанда, ҳамкорон, маъмурият...) ва умуман рӯкнҳое, ки сохтори умумии салоҳиятро ташкил медиҳанд, суҳан ронем, ба мақсад мувофиқтар хоҳад буд. Рад намудани мавҷудияти нуфузи расмӣ бо ба эътибор гирифтани нерӯе, ки ба омӯзгор тааллуқ дорад, нодуруст аст.

Ба дараҷаи муаррифии ҷузъҳо дар алоқамандӣ бо муҳтавои мушаххаси онҳо мо имкон ба даст меорем, ки андозаи самаранокии таъсири омӯзгорро ба шогирдони ӯ дар робита ба мубодилаи арзишҳо тахмин намоем ва ё мушаххас созем. Сатҳи лозимаи намояндагии ин ё он ҷузъи эътиборнокиро субъектҳои дигаре, ки дар назари ӯ дар ҷараёни ҳамагуна фаъолияти муҳим нуфуз ба даст овардааст, мушаххас месозад. Ба ин метавонад ҷорабиниҳои дарсӣ ва беруназсинфӣ шомил гарданд.

Ҷанбаи инсондӯстии ҷараёни якпорчагиву самаранокии педагогиро танҳо ҳамон омӯзгороне таъмин карда метавонанд, ки нуфузи воқеиро ба даст овардаанд. Набояд фаромӯш кард, ки омӯзгор обрӯи ҳақиқиро дар сурате ба даст оварда метавонад, ки агар ҳамаи равобитӣ имконпазир дар мактаби муосир равиши инсондӯстона дошта бошад. Бе нуфузи ҳақиқӣ барои омӯзгор амалӣ кардани раванди якҷарафаи педагогӣ, махсусан дар заминаи инсонпарварӣ мушкул аст ва таъсири маъмури ва зӯрварӣ барои ба даст овардани натиҷаи муассир мусоидат карда наметавонад. Мо чунин мешуморем, ки барои бомуваффақият ҳал намудани проблемаҳои гуногуни педагогӣ сатҳҳои гуногуни ваколатҳо қобили қабул мебошанд. Барои бомуваффақият ҳал кардани вазифаҳои

дидактикӣ ба назари мо чунин менамояд, ки сатҳи баланди нуфуз чандон қобили қабул нест, зеро ҳангоми таълим омӯзгор аксар вақт мавқеи «мо»-ро ишғол мекунад, ки ба ақидаҳо ва далелҳои қаблии мақомоти эътирофшуда така мекунад.

Дар ҳоле ки омӯзгор барои ҳалли масъалаҳои тарбия бештар аз мавқеи шахсӣ ва дидгоҳи худ ба дарки вазъият ва баҳодиҳии он талош мекунад. Дар чунин вазъият, бояд ба тамоми гуногунии заминаҳои объективӣ ва субъективиро эътибор дод ва бо имкони таъсири шахсӣ онро таъмин намуд. Дар фаъолияти омӯзгор мавҷудияти нуфузи ахлоқӣ ин вазифаи мушаххас - ҳалли масъалаҳои тарбияи шахсиятро ифода намуда, вижагӣ ва шартҳои зарурии босамар ҳал намудани масъалаҳои тарбияро тақозо мекунад.

Дар раванди фаъолияти касбӣ масъалаи инкишофи нуфузи омӯзгорро танҳо ҳамчун як масъалаи психологию педагогӣ-якҷониба баррасӣ кардан дуруст нест. Зеро ин як мушкилоти иҷтимоӣ махсуб мешавад. Баррасӣ кардани проблемаи ташаккули нуфуз аз нуқтаи назари талаботҳои иҷтимоӣ ба мо имкон медиҳад, ки омилҳои объективии ба ин раванд таъсиргузorro дарёбем. То ба ҳол ин чанбаи падида мавриди омӯзиш қарор нагирифта буд. Гузашта аз ин, на танҳо мавқеи омӯзгорро, аз ҷумла дар ин коллектив, балки дар дарки талаботи иҷтимоӣ, анъанаҳои, ки дар ҷомеа мавҷуд аст, аз нигоҳи ҳуди омӯзгор дар мавриди он ки ӯ бояд чӣ чӣ қор кунад ва чӣ накунад, ба эътибор бояд гирифт.

Мо метавонем дар бораи омилҳои объективӣ ва субъективӣ дар раванди ташаккули нуфузи омӯзгор ҳарф занем, аммо дар ниҳояти қор, неру хусусияти яқлухтӣ дорад, на пароканда. Салоҳияти ҳар як роҳбар на танҳо дар хусусиятҳои касбӣ шахсӣ, балки дар намунаҳои иҷтимоии воқеияте, ки дар он фаъолияти касбӣ татбиқ мегардад, ҳамзамон дар фаъолияти ҳамкориҳои иштирокчиёни муносибатҳои бонуфуз зоҳир мегардад. Ин салоҳият хусусияти миёнаравии доимиро дорад.

Моро лозим меояд, ки ин ҷо дар асоси масъалаи баррасишаванда заминаҳои концептуалии психологӣ, педагогӣ ва иҷтимоии инкишофи нуфузи омӯзгорро таҳия ва омода намоем.

Гузaronидани ин таҳлил имкон фароҳам меорад, ба хулосае оем, ки падидаи салоҳиятро бояд чун махсусияти сифатии низоми муносибатҳои як шахс (ё гурӯҳ) ба шахси дигар мавриди баррасӣ қарор диҳем. Ҳамзамон набояд фаромӯш кард, ки барои дарки мафҳуми салоҳияти омӯзгор дурусттар он аст чиҳатҳои имконпазиреро мушаххас созем, ки аз тарафи дигар дар раванди ташаккули муносибати боэҳтиром нисбати омӯзгор ба эътибор гирифта мешавад ва намегузорад, ки ин ҷанбаҳо бо номгӯи одии сифатҳо пур карда шаванд. Ин равиш ба мо имкон медиҳад, ки рисолатро дар бораи нотакрории асолати ҳам хонанда ва ҳам омӯзгор ҳифз кунем.

Зимни кори таҳлилии баанҷомрасонида, сохтори нуфузи омӯзгор таҳия карда шуд ва дар он рӯкнҳо ё ҷанбаҳои пешниҳод шудааст, ки хангоми ташаккули муносибатҳои бечунучаро барои баҳодихӣ дар муносибатҳои субъект - субъективӣ қабул карда мешаванд.

◆ Қисмати касбӣ:

- дониши махсуси касбӣ;
- маҳорати методӣ;
- гуногунрангии технологияҳо.

◆ Ҷузъи шахсӣ:

- чиҳати арзишӣ (яъне омӯзгор дорандаи кадом арзишҳои ахлоқӣ, фалсафӣ, ё эстетикӣ мебошад);
- чиҳати хислатнокӣ (хислатҳои, ки барои густариши нуфуз заминагузорӣ мекунанд);
- чиҳати фарҳангӣ (равиши фаъолият, сатҳи дониши умумӣ, доираи манфиатҳо, тарзу услуби муошират...);

◆ Чиҳати иҷтимоӣ (дарки иҷтимоӣ):

- арзиши иҷтимоии касб;

- нуфузи иҷтимоии касб;
- амсилахову қолабҳои иҷтимоӣ (касбӣ).

◆ Чузӣ нақшӣ:

- вазифаи базиммагирифта;
- ҳуқуқ, уҳдадорӣ ва масъулиятҳо.

Боиси зикр аст, ки новобаста аз дигарон вучуд доштани ҳеҷ яке аз чузҳои сохтори ҳокимият ғайриимкон аст. Хоҳ ноҳоҳ онҳо бо ҳам алоқаманданд, имкони якдигарро пурра, мустаҳкам ё ноустувор кардан доранд. Бинобар ин, дар раванди омӯхтани ҳокимияту роҳбарӣ алоқамандии томи чузҳои таркибии сохтори ин падидаро аз назар гузаронидан лозим аст.

Ҳама чузҳои пешниҳодшуда дар вақолатҳои сохтори омӯзгор бешу кам хусусияти динамикиро дороянд. Чанбаи объективи падидаи мавриди омӯзиш бударо ҷиҳатҳои иҷтимоӣ ва нақшӣ тавсиф мекунанд, чузҳои касбӣ ва шахсӣ бошанд, ҷиҳати субъективиро тавсиф медиҳанд. Аммо ягонагии диалектиии ҷиҳатҳои субъективӣ ва объективи ин падидаро дар раванди таҳлили моҳияти нуфузи омӯзгор ба эътибор гирифтани лозим меояд.

Барои мустаҳкам ё заифгардони потенциали эҷодии нуфуз ва бавучудории эътимод, чузҳои объективӣ имкони бештаре фароҳам меоранд. Илова бар ин, маълум мегардад, ки заминаҳои бунёдии омӯзиши нуфузи омӯзгор, равишҳои фаъолият ва арзишҳо мебошанд, аммо дар хотир бояд дошт, ки на ҳар намуни фаъолият аз ҷониби иштирокчиён қабул ва миёнаравӣ карда мешавад. Ва маҳз ҳамин равиш муайянсозандаи мавқеи мо дар омӯзиши падидаи нуфуз мебошад.

Ҳамин тариқ, падидаи нуфузи омӯзгор ягонагии диалектиии чанбаҳои объективӣ ва субъективӣ, умумӣ ва гуногун, якхела ва махсусро инъикос мекунад. Дар он шаклҳои умумии фаъолияти педагогӣ ва хусусиятҳои фардии иштирокчиёни мушаххаси ин фаъолият қайд карда мешавад.

1.3. Эҷоди принцип ва меъёрҳои ташаккули нуфузи омӯзгор

Принцип нуқтаи ибтидоӣ ва ғояи роҳнамоӣ аст. Дар байни принцип ва ғоя робитае мавҷуд аст, ки онро чунин тавсиф кардан мумкин аст: ҳар як принципи илмӣ мазмуни идеяро ошкор мекунад, вале тамоми мазмуни онро то охир намекушояд, ҳар як принцип ҷиҳати алоҳидаи идеяро ошкор мекунад, вале ҳар як ғоя дар принципҳо пурра кушода мешавад.

Ғоя ва принцип бо вазифаҳои гносеологӣ ё маърифатии худ аз ҳамдигар фарқ мекунад.

Принцип нуқтаи ибтидоии назария аст ва назария метавонад дар заминаи якчанд принцип асос ёбад.

Идея ҳамчун принципи синтезкунӣ барои эҷоди назария зарур аст. Вазифаи асосии гносеологии он муттаҳид кардани мафҳумҳо дар системаи мушаххас мебошад.

Агар назарияи илмӣ аз якчанд принцип баромада тавонад, пас идея дар назария як аст, вай гӯё ядроӣ асосиест, ки тамоми мафҳумҳои ин назарияро муттаҳид менамояд.

Назарияро бе фарзия сохтан мумкин нест, ки ин як шакли дарки далелхост. Фарзия ба раванди маърифат таъсир мерасонад ва ба ҷамъ овардани далелҳои наво, ки онро тасдиқ ё рад мекунад, мусоидат мекунад. Фарзия ҳамчун «муҳаррик»-и назария хизмат мекунад.

Дар раванди таҳқиқ, мо дар заминаи дарёфт ва дарки назариявии таҳлили номгӯи зиёди маъхазҳои илмиву адабӣ ба проблемаи мавриди тавачҷуҳ, вобаста ба мушкилоти ҷойдошта, илова бар ин, дар асоси натиҷаҳои мушоҳида ва пурсиш (шифоҳӣ ва хаттӣ) сабъ намудем, то намунаҳое ба даст оварда шаванд, ки муносибатҳои бонуфузро дар фаъолияти омӯзгор эҷод менамоянд. Дар пажӯҳишҳои аксари муҳаққиқони падидаи ҳокимият чунин кӯшишҳо ва равиши омӯзиш мушоҳида мешавад. Вале муаллифони таҳқиқот барои ба принципҳо табдил додани ин намунаҳо ҷуръат накардаанд.

Ба эътибор гирифтани салоҳияти нуфуз ҳамчун омиле, ки ба самаранокии бештари фаъолияти гурӯҳ кумак мерасонад, метавонад чун сабаб ва оқибати фаъолияти муваффақ баромад кунад. Ҳамин аст, ки падидаи нуфуз қонуни ягонагии диалектикий ду зиддиятро ба тариқи равшан тачассум менамояд. Дар як қатор таҳқиқот фарзияе пешниҳод ва баъдан тасдиқ карда шуд, ки нуфузи роҳбар ва самаранокии фаъолияти дастаи ӯро муайян мекунад (Р.Л. Кричевский, А.Г. Ковалев, В.А. Петровский, М.Ю. Кондратьев, Е.В. Егорова - Гантман ва ғайра.). «Дар баробари ин, - Кричевский Р.Л. менависад, (1984) - бояд як гардиши муайяни муносибатро нишон дод... ба он маъно, ки на танҳо самаранокии нуфузро муайян мекунад, балки, баръакс, нуфуз имкони таъсирасониро ба самаранокии муносибатҳои як гурӯҳ дорад». Муваффақияти шахс яке аз шартҳои муҳимтарини таъсири ӯ ба дигарон мебошад (Е.В. Егорова-Гантман 1994). Одамон майл ба тақлид ба онҳое, ки ба комёбӣ ноил шудаанд, доранд ва дар наврасон ин хислат махсусан зоҳир мешавад. Бо вучуди ин, бояд қайд кард, ки дар ташаккули муносибатҳои бонуфуз як фазои некӯахлоқии эмотсионалӣ ва бомуваффақият мавҷуд аст.

Барои омӯзгор хеле муҳим аст, ки дар баҳодиҳии фаъолияти худ омилҳои муваффақонаро ба назар гирад ва худи ӯ низ бояд дар баҳодиҳии сифатҳои касбӣ, бо назардошти салоҳиятҳои касбии хеш кодир бошад ва ҳамзамон ба дигарон дар доираи ин масъала таассурот бахшида тавонад. Омӯзгор бурду боҳти фаъолияти худро ба воситаи фаъолияти шогирдонаш собит месозад. Дастовардҳое, ки хонандагон таҳти роҳнамоии ӯ ё дар чараёни ҳамкориҳои муштарак ба даст овардаанд, имкон муҳайё месозад, ки ба фаъолияти омӯзгор ҳамчун дорандаи нуфузу маҳорати баланди касбӣ баҳогузори карда шавад. Яъне, омӯзгор маҳорати худро дар миёни шогирдонаш муайян мекунад. Барои ҳар як омӯзгор муҳим аст, ки шогирдонаш ҳамчун маҳсул ва самарои менати ӯ дар ҷомеа эътироф шаванд. Бинобар ин, ҳузури шогирдон дар

олимпиадаву озмунҳои гуногун яке аз нуқтаҳои муҳим фаъолияти омӯзгор мебошад. Оид ба дастовардҳои хонандагон арзёбии маълумоти мустақил, ки бо коршиносони мустақил имконпазир аст, имкон хоҳад дод, ки муваффақият ҳамчун зухуроти мавриди эътимод қабул гардад. Сохтори такмилёфтаи мусобиқа дар раванди фаъолияти омӯзгори тарбияи ҷисмонӣ ва аз ин ҳам бештар дар фаъолияти тренерҳо имкон фароҳам меорад, ки тавсифномаи мустақилонаи мутахассисони соҳаи мазкур бештар ба даст ояд. Дар дигар соҳаҳо омӯзгори имконияти камтар доранд, ки дастоварди худро ба воситаи муваффақияти хонандагонашон тасдиқ намоянд.

Дар шакли натиҷаҳо дар озмунҳо, олимпиадаҳо ва монанди инҳо таҳлили мустақил хеле кам ба назар мерасад. Бинобар ин, баҳри баҳодихӣ оид ба самараи фаъолияти касбии омӯзгор асосҳо камтаранд ва одатан, онҳо дорои хусусияти маҳаллианд. Аммо набояд фаромӯш кард, ки омили муваффақият новобаста аз сатҳи қарордошта худ як падидаи мусбати заминавии робитаву муносибатҳои бонуфуз миёни омӯзгору хонанда ба шумор меравад. Вале набояд фаромӯш кард, ки омили муваффақият, новобаста аз он, ки дар кадом сатҳ аст, худ як зухуроти мусбати бунёди робитаҳои бонуфузи миёни омӯзгору хонандагон маҳсуб мешавад. Аз сабаби он ки волидайн хонандагон ҳамеша хоҳони муваффақияту дастоварди фарзандони худ мебошанд, метавон гуфт, ки омили муваффақият низ ба густариши муносибатҳои бонуфузи байни омӯзгор ва волидон таъсири мусбӣ хоҳад расонд. Пас, яке аз асосҳои инкишофи нуфузи омӯзгорро метавон «принсипи муваффақият дар фаъолияти муштарак», номид.

Нуфуз дар асоси ҳамгироии хосиятҳои шахсият рушд меёбад. Бо ин ҳама, бояд қайд кард, ки фаъолияти мушаххас нисбат ба сифатҳои шахсии роҳбар талаботи хеле мушаххас мегузорад, ки ин метавонад баҳри дастёбӣ ба муваффақият дар раванди корбарии муштарак кумак расонад ё монеа пеш орад; падидаҳои сифатҳои муайяни роҳбар

(омӯзгор) ба хусусиятҳои иҷтимоию равонии ашхосе, ки бо онҳо фаъолияти муштарак мегузаронад ва ин фаъолиятро идора мекунад, ба таври чашмрас таъсир мегузорад. Муҳаққиқ Ковалев А.Г. (1978) дар ин бобат чунин менависад: «Агар хислатҳои менечер ба талаботи фаъолият мувофиқат кунад, пас ӯ барои коллектив нуфузманд аст. Ва баръакс, номутобикати хосиятҳои шахсият ва талабот боиси халал ёфтани нуфузи роҳбар мегардад».

Вақтҳои охир махсусан оид ба талаботи шахсият вобаста ба омӯзиши фаъолияти роҳбарӣ (И. П. Александров ва П. Н. Котелников, И.П. Волков, Н.М. Гелашвили, А. А. Горбовский, К.К. Грищенко, А. С. Иншаков, В.К. Калинин, В.И., Кудашкин, В.Л., Миникаева, Б.Ф. Поршнева ва ғайра). Бо вучуди ин, масъалаи сифатҳои шахсии омӯзгор дар роҳбарӣ ба коллективи хонандагон низ аз мадди назар дур намондааст (С.Х. Акбиев, М.Р. Битянова, А.Б. Воробев, И.Г. Дубов, Ф.Н. Гоноболин, М.Ю. Кондратьев, Р.Л. Кричевский, Н.Д. Левитов, А.С. Макаренко, А.Б. Мудрик, Е.И. Рогов, В.А. Сластенин ва ғ.). Дар соҳти психологияи ҳар як шахсияти муътабар ҳам «хусусиятҳои ахлоқӣ ва ҳам психологӣ дорад,- менависад А.Г. Ковалев, - ки ба ҳамаи касбу корҳо хос аст ва вижагиҳои махсусе, ки танҳо ба шахсе дар соҳаи муайяни амалия, назария ва санъат хос мебошанд».

Таҳқиқоти мо вобаста ба омӯзиши падидаи нуфузи омӯзгор ин мавқеъро тасдиқ мекунад. Хислатҳои умумии шахсияти ҳар роҳбар вучуд дорад (қаблан мо фаъолияти омӯзгорро шакли мушаххаси роҳбарӣ медонистем, аз ин рӯ, минбаъд мафҳумҳои роҳбар ва омӯзгорро дар робита ба баррасии падидаи неру ҳамчун синоним ё худ муродиф қабул мекунем). Умуман, метавон гуфт, ба таври умумӣ чунин сифатҳои роҳбарро мушаххас кардан мумкин аст: салоҳияти касбӣ имкон фароҳам меорад, ки роҳбар дар масъалаҳои мураккаб ҳамчун мутахассис баромад намояд. Барои дастёбӣ ба ин муваффақият омилҳои чун: ухдадориву масъулият, қобилияти шунидану ташкилотчигӣ ва самаранокии

фаъолият замина гузошта метавонанд. Дар баробари ин аз роҳбар вобаста ба хусусиятҳои касбии коллектив дигар сифатҳои мушаххас низ талаб карда мешавад. Таҳқиқотҳои гузаронидашуда дар самти ташаккули омӯзгори идеалӣ нишон доданд, ки дар ташаккули нуфузи омӯзгор сифатҳои ахлоқию равонӣ, аз қабилӣ ошкорбаёнӣ, таҳаммулпазирӣ, дилрабоӣ, муҳаббат ба кӯдакон, қобилияти посухгӯӣ ба суолҳои гуногун ва ғайраҳо баҳои баланд доранд. Ғайр аз ин дар муносибат бо хонандагон сифатҳоеро низ метавон мушоҳида намуд, ки қанбаи манфии бештар доранд.

Чуноне таҳқиқот нишон дод, дар фаъолияти омӯзгор чунин хислатҳо, ба монанди дилғирӣ, оворагӣ, бепарвоӣ низ мушоҳида мешаванд. Бо вучуди ин, сифатҳои мазкур барои эҷоди муносибатҳои бонуфуз ҳангоми кор бо наврасон ва хонандагони синфҳои болоӣ потенциали бештаре доранд ва ҳангоми кор бо хонандагони синфҳои ибтидоӣ ва эҷоди муносибатҳои бонуфуз бо ҳамкорон таъсири камтар мегузоранд. Мундариҷа ва шартҳои фаъолияти муштарак омилҳои мебошанд, ки талаботро ба шахсияти роҳбар пешниҳод мекунанд.

Дар ин раванд хусусиятҳои шахсии омӯзгор ҳам вобаста ба баррасии ҷиҳатҳои услубии идоракунии фаъолияти хонандагон ва коллектив мавриди баррасӣ қарор гирифтанд. Вобаста ба ин, хотиррасон кардан бамаврид аст, ки равиши фаъолияти омӯзгор хислатҳои шахсии ӯро муайян менамояд, ки то андозае ба воситаи возеҳияти хусусиятҳо ва эҳтиёҷоти коллективе, ки ӯ роҳбарӣ мекунад, таҷассум мегардад. Тавре таҳқиқотҳои дар ин самт анҷомшуда нишон медиҳанд, ба услуби фаъолият ин омилҳо таъсир расонида метавонанд: зеҳни омӯзгор; фарҳанг, сатҳи омодагӣ, ахлоқи касбӣ ва шахсияти ӯ. Аммо самаранокии фаъолият ва равиши омӯзгорро фақат бо назардошти ин омилҳо кам кардан дуруст нест. Ин ҷо ғайр сари он меравад, ки вижагиҳои шахсияти омӯзгор бо ҳама аҳаммиятноки аз комил кардани ҷузъҳои, ки услуби хоси идоракунии ӯро дар бар мегиранд, дур нест. Муҳимияти ин ҷузъҳо

дар он аст, ки танҳо ибтидои субъективӣ ва унсури субъективии услубро ташкил медиҳанд, аммо услуб ҳамеша як заминаи умумии объективиро доро аст. Шароитҳои объективӣ метавонанд ба таври зерин кам карда шаванд: намунаҳои назорат; муқаррароти ғаъолияти мушаххас; мавҷудияти талаботи ягона барои ғаъолияти роҳбарон; хислатҳои иҷтимоӣ-психологӣ иҷрокунандагон (синну сол, ҷинс, манфиатҳо ва эҳтиёҷон); сатҳи монархия идоракунӣ; усулҳо ва усулҳои идоракунӣ, ки аз ҷониби менечерони олий истифода мешаванд.

Дар баробари ин, ҳама гуна ғаъолияти идоракунӣ субъективӣ аст. Дар услуби роҳбарӣ маҷмуи сифатҳои шахсии омӯзгор бо характер ва шакли татбиқи усулҳои гуногуни идоракунӣ коллектив зоҳир мегардад. Охир, ба одам на танҳо бо он чӣ ки вай мекунад, балки ин ҳам хос аст, ки ин корро чӣ тавр мекунад. Ва агар доираи масъулиятҳои омӯзгор бо тавсифи вазифа муқаррар карда шуда бошад, пас инро дар бораи чӣ гуна иҷро кардани он метавон фаҳмид. Агар ҷиҳатҳои субъективӣ бо хислатҳои шахсияти омӯзгор, пеш аз ҳама бо хусусиятҳои соҳти равонии ӯ муайян карда шаванд, пас таркиби объективии услуби ғаъолият бо маҷмуи талаботи иҷтимоӣ иқтисодии ғаъолияти роҳбарикунанда муайян карда мешавад. Бояд қайд кард, ки агар лаҳзаи субъективӣ метавонад ба динамикаи камтар дучор шавад, пас объективӣ метавонад баръакс ин бошад ва ба динамикаи хеле назаррас дучор шавад. Ва албатта, барои ноил шудан ба муваффақият дар ғаъолияти муштарак, ба назар гирифтани ин омил зарур аст. Барои ноил шудан ба муваффақият дар ин ҳамкориҳои муштарак ғаъолияти педагогӣ, робитаи устувори муштаракӣ омӯзгору хонанда, муносибатҳои услубӣ бешубҳа нақши муҳим мебозанд.

Мувофиқи андешаи А.М. Омаров (1987) услуб зухуроти иҷтимоӣ маҳсуб мешавад, зеро нахуст он бовару эътиқоди пешво ё роҳбарро дар худ таҷассум мекунад, баъдан натиҷаҳои системаро дар шакли ҳалқунанда пешниҳод менамояд. Услуб натавон як шакли муайяни

муошират, балки чабхаест, ки дар он фаъолияти мақсаднок амалӣ карда мешавад. Он илова бар шакл, мазмуни фаъолияти роҳбариро бештар муайян мекунад. Ин ҳолатест, ки пас аз Флобер такрор карда метавонем: «Идея ба шарофати шакл вучуд дорад». Инак, ҳар як омӯзгор мувофиқи шароитҳои объективии мавҷуда ва тақия ба сифатҳои шахсии худ услуби кори худро ташаккул медиҳад. Аммо тафовутҳо дар услуб беохир нестанд, онҳо дар ҳудуди муайянкардаи концепсияи услуби пешқадам вучуд доранд ва фарқ мекунанд.

Фаъолияти педагогӣ аз ҷиҳати мазмун ва шароити худ хеле гуногун аст. Аз ин лиҳоз, фаъолияти омӯзгор аз рӯи хислатҳои худ умумиятҳои зиёд ва дар айни замон мушаххас дорад. Муносибати фаъол ба проблемаи ҳокимият ба мо имкон медиҳад, ки ҷанбаи моҳиятии ин падидаро пурратар ошкор созем. Маҳз аз ҳамин мавқеъ таҳлили минбаъдаи падидаи салоҳияти омӯзгор сурат мегирад.

Ҳамин тариқ, таҳлили мазкур дар мурағбатсозии принсипе, ки тарзи ташаккули муносибатҳои муътабарро дар раванди фаъолияти омӯзгор таҷассум менамояд, имкон фароҳам меоварад. Ба ин “Принсипи ғайримустақими нуфуз аз рӯи мазмун ва шартҳои фаъолияти муштарак” мисол ва намуна шуда метавонад.

Баҳогузори ба сифатҳои шахсии омӯзгорро шахсияти мушаххас ва идеалро ба коллектив ошно месозад. Характери ин баҳо ба ҳайати коллектив ва дараҷаи рушди он вобаста аст. Ин метавонад падидаро шарҳ диҳад, вақте ки шахси безътибор баъзан барои дигарон бонуфуз аст. Мо аслан дар бораи табиати субъект-субъекти сохтори нуфуз сухан меронем. Муҳаққиқ А.В. Петровский (1987) қайд мекунад, ки намунаи баҷастаи афзалиятҳои шахсӣ муносибатҳои муътабар мебошанд, ки тобиши эҳсоси амиқи шахсро дороянд. Аз бисёр ҷиҳат баҳодихии хусусиятҳои шахсии омӯзгор аз дараҷаи рушди психологию иҷтимоии хонанда ва коллективи корӣ вобастагӣ дорад. Дар фаъолияти гурӯҳҳои мухталиф ва дарҷаи инкишофи гуногундошта бархе аз сифатҳои шахсии

омӯзгор фарқ мекунад. Вижагиҳои касбии омӯзгор аз қабилҳои саҳтгирӣ ва серталабӣ дар коллектив ба таври дилхоҳ инкишоф ёфта, яке аз асосҳои бунёд намудани робитаи бонуфузи миёни омӯзгору хонанда маҳсуб мешаванд. Дар ин баробар, синфҳои, ки дар рушду ҳамбастагии коллектив ва дараҷаи инкишофи иҷтимоию психологӣ паст ё нокифоя аст, дар барқарорсозӣ ва ташаккули муносибатҳои бозғаймӣ камтар муваффақият ба даст меоранд. Ҳамин тавр, бунёди шахсии фаъолияти омӯзгор дар рушди неруи ӯ нақши гуногун дошта метавонад. Аз ин лиҳоз, тамоюли арзишмандии хонандагони мушаххас ва гурӯҳҳои мушаххас, аз талаботу сифатҳои шахсии омӯзгор зиёд вобаста аст.

Проблемаи нуфузи омӯзгор бо проблемаи таъсири самарабахши ӯ ба хонандагон зич алоқаманд аст. Ба ин муносибат масъалаи нақши намуна баррасӣ мешавад. Дар китобҳои дарсии педагогика мо одатан дар бораи мисолҳои суҳбат мекунем, ки барои тақлиду пайгирӣ дастрасанд. Махсусан наврасон ба намунаи ибрат ниёз доранд. Савол хеле муҳим аст: “Намунаи шахсӣ чист?” Одатан мегӯянд, ки намунаи шахсӣ метавонад мусбат ва манфӣ бошад. Амали дуруст аз нуқтаи назари баҳодихии иҷтимоӣ мисоли мусбат, амали нодуруст мисоли манфӣ мебошад. Аммо ин равиш фаҳмиши раванди таъсири мисолро ба шуури хонанда низ сода мекунад. Шарҳу тавзеҳи мисол дар шакли мусбат ё манфӣ муносибату бардошти хонандаро бо он ба эътибор намегирад. Гарчанде хонанда ба он ки омӯзгор кори хуб анҷом додааст, розӣ бошад ҳам, метавонад рафтори худро намуна наҳисобад.

Ҳамин тариқ, агар тамоюли арзишмандии хонанда ва омӯзгор мувофиқат кунанд ҳам, ҳеҷ зарурате нест, ки амали шоистаи омӯзгор барои шогирдонаш намуна гардад. Он чизе, ки дар рафтори омӯзгор аз ҷониби хонандагон пазируфта, азхуд карда ва ё ноҳақиқат гирифта, рад мегардад, аз рӯи мувофиқати мисол ба импульс ва ангеҷаҳои дохилии хонанда, яъне ба он чизе, ки ҳозир барои хонанда мувофиқ аст, муайян мешавад. Завқмандии идеал ҷӯстан ва ё «ба монанди ӯ будан» дар

вазъиятҳое ба вучуд омада наметавонад, ки намунаҳои рафтори пешниҳодгардида ба ҷиҳатҳои арзишӣ ва дастурҳои ахлоқии шахс муҳолифат мекунанд.

Тазаккуроти мазкурро ба инобат гирифта, мо ба хулосае омадем, принсиперо таҳия намоем, ки дар ҷараёни инкишофи робитаҳои «Принсипи ба инобат гирифтани самтҳои арзишӣ, ангега ва ниёзҳо, мавриди истифода қарор гирифта тавонад.

Маврид ба зикр аст, ки самти фарогирии арзишҳои худ ва шогирдон, нуктаҳои конвергенсия чун асоси тавсияи ҳамдигарфаҳмӣ ва потенциали рушди муносибатҳои бонуфуз хизмат мекунанд. Ин маҳорати педагогӣ, маҳорати касбии омӯзгорӣ, қобилияти эҷодии ўро нишон медиҳад.

Вале принсипи бештар умумишудаи ташаккули нуфузи «принсипи характери субъектӣ-субъектӣ ва ғайримустақими шахсии муносибатҳои муқаррарӣ»-ро аз таҳлили пешниҳодшудаи зухуроти баъзе қонуниятҳо дар падидаи нуфуз мурабтаб кардан мумкин аст. Инкишоф додани муносибатҳои нуфуз ҷараёни мураккабу печида аст, ки бо гузашти замон тағйир ва густариш ёфта, дар шароити ҳамкорихои фаъолу муштаракӣ хонанда ва омӯзгор ба амал мебояд.

Як зумра муҳаққиқоне, ки муносибати омӯзгорон ва хонандагони гурӯҳҳои синну соли гуногунро меомӯзанд (А.Б. Воробёв, И.Г. Дубов, М.Ю. Кондратьев ва ғ.) ба тафовути зухуроти падидаи салоҳияти нуфуз дар муомилоти мутақобилаи омӯзгорон бо хонандагони мактабҳои олии гурӯҳҳои синну соли гуногун ишора мекунанд. Одатан, нуфузи омӯзгор дар назди хонандагон вобаста ба синну соли онҳо муайянкунандаҳои мухталиф дорад, зеро дар синну соли ибтидоӣ хонандагон эътибори омӯзгорро пеш аз ҳама аз рӯи салоҳият ва мавқеи ӯ эътироф мекунанд ва мепазиранд. М.Ю. Кондратов (1988) падидаи густариши ҳокимиятро дар он соҳаҳои ҳаёт қайд мекунад, ки дар онҳо ҳуқуқи шахси инфиродӣ ба таъсири бонуфуз ҳанӯз тасдиқ нашудааст. «Муҳаққиқ М.Ю. Кондратов

менависад, ки одатан нуфузи омӯзгор барои мактаббачагони хурдсол қобили баҳс нест ва ҳатто як мурочиати одӣ, ки ба фикри ӯ бо ягон далели пурмазмун тақвият дода нашудааст, метавонад омили ҳалкунанда гардад». Ф.И. Ивашенко, Я.Л. Коломенский (1980) қатъиян қайд мекунад, ки омӯзгори муътабар ба мактаббачагон аз ҳар чихат: дар хониш, интизом, интихоби касб ва ғайра таъсир мерасонад.

Омӯзгор бавучудорандаи ангезаҳо дар зеҳни хонандагон аст, ки ин ҳам як ҷузъи фаъолияти касбии ӯ ба шумор меравад ва шахсияти омӯзгору муносибати ӯро ба таври мутафовит қабул кардани ҷавобону наврасон низ ба ин амал вобаста аст. Бо вучуди он ки дар айёми наврасӣ мавқеъ ва нақши омӯзгор камрангтар гардид ва танҳо нақши ваколатҳои ӯ нокифояанд, боз ҳам ӯ салоҳияти қабули қарорҳои масъулиятнокро дорад. Ӯ метавонад дар доираи фаъолияти тарбиявӣ ҳамчун шахси соҳибҳуқуқ баҳри қабули қарорҳои аҳамиятнок барои аҳли синф амал намояд. Дар раванди бавучудоии шавқу рағбатҳои шахсии наврас махсусан берун аз шароити фаъолияти таълимӣ, чунин ҳисси боварӣ ба омӯзгор нисбат ба вазъиятҳои қаблӣ бештар ба вучуд меояд. Дар синни мактаби миёна боз ҳам пурзӯр шудани интихоби шахсӣ аз сабаби паст шудани тамоюли хонандагон ба нақши омӯзгор ба мушоҳида мерасад.

Ҳамин тавр, мавқеи нақши омӯзгор дар ташаккули нуфуз шахсияти ӯро қафолат намедихад ва баробари ба воя расидани шогирдонаш ин қолаб бештар зухур меёбад. Нуфузи омӯзгор агар дар синни ибтидоӣ зухур карда бошад, пас, тавре ки як идда муҳаққиқон тазаккур медиханд, бо бузург шудани хонандагон ин раванд шеваи дигар касб мекунад ва мушаххасоти салоҳият пайдо мешавад. Бо сабабҳои бузург шудан ва интихобкунии тадриҷии хонандагон дар дарки омӯзгор ва шахсияти ӯ баҳо додан ноадолатист, менависад М.Ю. Кондратов ва аз эътирофи нуфузи он омӯзгоре даст мекашад, ки танҳо дар яке аз соҳаҳои ҳаёти хонандагон аҳамиятнок аст ва ё нақш дораду бас. Мавҷудияти намудҳои бунёди муносибатҳои бонуфузро воқеияти объективии

тавсифшуда таъкид мекунад, ки онҳоро метавон ҳамчун принципи миёнаравии вобаста ба синну сол ва принципи ваколоти дискретӣ ҳисобид. Ин намунаҳо мутобиқи тазаккуроти М.Ю. Кондратов муайянкунандаҳои зерини вобаста ба синну солро мушаххас намудаанд.

Дар синни мактаби ибтидоӣ, хонандагон салоҳияти омӯзгорро, тавре ки дар боло зикр гардид, пеш аз ҳама аз эътибори мавқеи нақши ӯ дар ҳаёти онҳо эътироф мекунанд. Ғайр аз ин, махсусан дар синфҳои якум омӯзгор ҳуқуқ дорад, ки қарорҳои муҳиму масъулиятталабро дар вазъияте эътироф намояд, ки дар бештари мавридҳо ҳам барои тамоми синф дар раванди таълим ва ҳам дар шароити беруназсинфӣ муҳим арзёбӣ мегардад. Дар наврасӣ ин қоида ба таври қуллӣ дигар мешавад... Дар қор бо ин синну сол танҳо нуфузи нақш басанда нест, ҳарчанд, чунон ки зикр гардид, омӯзгор дорои нуфузу эътибор мегардад. Ҳуқуқи қабули қарорҳои масъулиятнок дар ҳолатҳои, ки барои тамоми синф аҳаммияти қалон доранд, аслан доираи фаъолиятҳои тарбиявиро фаро мегиранд. Ҳолатҳои шавқу ҳаваси шахсии хонанда, махсусан дар шароити берун аз фаъолияти таълимӣ барои омӯзгор бештар менамояд пеш меорад, боварии пешакӣ дар омӯзгор нисбат ба он марҳилаи синни ибтидоӣ қалатар зоҳир мешавад. Агар наврасон бо вучуди ин ҳуқуқи омӯзгорро барои қабули қарори масъулиятнок дар вазъияти ба манфиати шахсии худ муфид, махсусан дар шароити берун аз фаъолияти таълимӣ эътироф кунанд, заминаҳои ба вучуд меояд, ки ин ваколоти воқеии шахсияти омӯзгор доништа мешавад. Қараёни интихобу қабули шахсият дар синни мактабӣ ва қоҳиши аҳаммияти хонандагон ба нақши омӯзгор ҳамвора идома меёбад. Ин муайян менамояд, ки баъзе омӯзгорон соҳибнуфуз ва баъзеи дигар аз ин имконият бебаҳраанд.

Омӯзиш ва мушоҳидаи таҳқиқоти мухталиф муайян менамояд, ки фаъолияти омӯзгор дар тамоми қанбаҳои ҳаёти хонандагон таъсир расонида метавонад, бавижа ҳангоми баррасии падидаи салоҳияти омӯзгор дар раванди қор бо наврасон ва умуман хонандагони синфҳои

болой хело идеалӣ ва қобили омӯзиш ба назар мерасад. Аммо барои эҳёи муносибатҳои қобили эътимод ва мушаххасоти падидаи нуфузи омӯзгор бо назардошти муваффақият дар фаъолияти якҷоя, таҳия ва мурағаб намудани принципи зерин ба мақсад мувофиқ хоҳад буд. Ин принцип шакли ташаккули нуфузи омӯзгорро чун “принципи педагогӣ мувозинати вазифаҳои педагогӣ бо назардошти хусусиятҳо ва сатҳи вақолтаҳои омӯзгор” дар худ инъикос менамояд.

Муносибати байни омӯзгор ва хонандагон, то лаҳзае, ки онҳоро метавон ҳамчун муносибатҳои эътибори воқеии шахсияти омӯзгор тавсиф кард, аз як қатор марҳилаҳо мегузарад: нуфузи нақши омӯзгор, нуфуз ҳамчун манбаи иттилоот, салоҳияти нуфузи коршинос, эҳтироми шахс ва монанди инҳо. Ба назар чунин менамояд масъала дар он аст, ки омӯзгор бояд дар кадом самтҳои ҳаёти хонандагон ҳаракат карданро дорад, зеро минбаъд ӯ ҳамчун шахси бонуфуз баромад мекунад ва дар ин раванд ба ӯ дар ҳалли масъалаҳои барои хонандагон аҳаммияти калондошта салоҳият дода мешавад. Тавре мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, мурочиат ба омӯзгор танҳо барои маълумот бо саволҳои: чӣ медонӣ..., метавон гуфт, ном... ва ғайра асос мебахшад, ки ӯ ҳамчун манбаи иттилоот бештар салоҳият дорад. Саволҳои мисли “Шумо чӣ фикр доред?”, “...чӣ гуна баҳо медиҳед?”, “...нуқтаи назари Шумо” ва ғайра аз он бармеояд, ки омӯзгор на танҳо ҳамчун манбаи иттилоот, балки ҳамчун шахсе ҷолиб аст, ки нисбат ба ин маълумот мавқеи худро дорад. Маҳз андешаи ин шахс муҳим дониста мешавад ва ҳамчун асоси зарурии амал дар вазъияте, ки барои хонанда аҳаммият дорад, баромад мекунад. Чунин тарзи муносибат хоси «ҷаҳонбинии шахсӣ» ва «дарки шахсӣ» аст. Бо вучуди ин набояд фаромӯш сохт, ки эҳсоси худшиносии баланди омӯзгор, вучуд доштани муносибати манфӣ ва ё нодурусти хонандаро ба ӯ чун шахсият истисно намекунад.

Бо вучуди он ки муносибату муомилаи омӯзгор ба далелу вазъиятҳои тафсиршуда дар ҳаёт нақши як навъ дастурамалро мебозад,

хонанда метавонад онро дуруст қабул накунад, ба он мувофиқ набошад ва дар умуман мавқеи зиддиятнокро ишғол намояд. Албатта, сухан дар ин маврид бештар ба корҳои беруназсинфӣ таъсир мерасонад. Тавре мушоҳидаҳо нишон доданд, дар арзёбии нуфузи омӯзгор дар назди хонандагон, мавҷудияти шаклҳои ихтисоршудаи ному насаб, номи падар ва ҳатто лақаби омӯзгор хеле равшан аст. Хонандагон ҳатто дар сурати набудани омӯзгор, ӯро воқеан нуфузманд, ҳамчун падар ё роҳнамо мехонанд. Фаҳмидан ва қабул кардани ин мавқеъ, ки дар ҳаёти воқеӣ вучуд надорад, метавонад мавқеи омӯзгорро дар раванди тарбия беарзиш нишон диҳад. Набояд фаромӯш кард, ки омӯзгор на танҳо нисбат ба шогирдон, балки нисбат ба аҳли ҷамъият низ эҳтиром мегузорад. Бинобар ин, қайд бояд кард, ки дар раванди фаъолияти касбии омӯзгор имкони ба вучуд омадани афзалиятҳо бешубҳа зиёд аст.

Ин ҷо ташаккули нуфузи омӯзгор дар масъалаи эътибори ахлоқӣ аҳаммияти аввалиндараҷа дорад. Ба эътибор нагирифтани ин ҷанбаи фаъолияти педагогӣ дар раванди таҳқиқ нодуруст хоҳад буд. Чунки дар низоми умумӣ, вазифахову масъулиятҳои педагогӣ вобаста ба умумиятҳои, ки доир ба ин дар назди омӯзгор меистад, принсипи муайян намудани имкониятҳои потенциалӣ, дастёбӣ ба муваффақият дар иҷрои масоили ахлоқии хонандагон нақши муҳим мебозад. Ба ин принсипи муайянкунандаи неруи ахлоқӣ шомил гардида метавонад. Бар замми ин агар хонанда сифатҳои ахлоқии омӯзгорро баҳо дода тавонад, пас, ин бешак муваффақияти омӯзгор аст. Аммо даст ёфтан ба чунин имконият ҳамеша имконпазир нест, зеро раванди бомуваффақият ва самаранок татбиқ намудани усулҳои таъсиррасонӣ ба шуури талаба, ки аз ҷониби омӯзгор сурат мегирад, басо мураккабу мушкил аст. Аз он лиҳоз, ки ин таъсиргузори бо мақсади ташаккул додани рафтори муайян дар хонанда сурат мегирад. Пешбинӣ ва интизории омӯзгор душворихоӣ имконпазирро аз маҳорати касбии ӯ тавсиф мекунад. Чӣ қадаре ки

душвориҳои бамиёномада омӯзгорро ба ҳайрат оранд, ҳамон қадар дар ғаёлияти ӯ иштибоҳот қамтар ба назар мерасанд.

Барои бадастории нуфуз бунёди робитаи ҳубу устувори дучониба муҳим аст. Зеро он яке аз рукҳои муносибатҳои боэтимод ва боэҳтиром миёни одамон мебошад. Эҳтиромгузори омӯзгор ба шароити шогирдон имкон фароҳам меорад, ки фазои солими ҳамкориҳои дучониба ба вуҷуд ояд. Таваҷҷуҳи воқеии омӯзгор ба мушкилоти хонандагон афзояд, раванди таъсиргузори нуфузи омӯзгор ба хонандагон одатан бо гузоштани қоидаҳои мушаххас рабт дорад. Қараёни таъсири нуфузи омӯзгор ба хонандагон чун қоида бо гузоштани талаботи муайян марбут аст. Бо равиши дуруст ва ҳушмуомилағӣ ба миён гузоштани талабот бештар характери муносибатҳоро муайян месозад ва барои муваффақияти бештари омӯзгор замина фароҳам меорад. Бинобар ин, мо «принсипи талаби омӯзгорро дар якҷоягӣ бо зухуроти эҳтиром, боварии ҳамдигарӣ ва аҳаммият» пешниҳод мекунем. Мушоҳидаҳову суҳбатҳои раванди таҳлил, ки бо омӯзгорони мактабҳо ва шогирдони онҳо гузаронида шуданд, муайян намуданд, ки аҳаммияти яктарафа дар ташкили муносибатҳои этимоднок ҳангоми кор бо наврасону хонандагони синфҳои болоӣ таъсири манфӣ мерасонад. Аз натиҷаи чунин муносибатҳо бегонашавӣ ё худ фосилагирӣ ба вуҷуд меояд, ки дар раванди ташаккули нуфузи омӯзгор монеаи қиддӣ пеш меорад. Ин гуна омӯзгоронро, чун қоида, аз рӯи фанни таълимашон ном мебаранд ва ин алақай муҳолифи нуфузи воқеии омӯзгор метавонад бошад. Чунончи: муаллими русӣ, физикӣ, кимиёвӣ ва ғайра. Ҳангоме, ки баҳои омӯзгор ҳамчун мутахассис паст аст, хонандагони синфҳои болоӣ ҳангоми муошират бо ҳамдигар, ба ҷойи эҳтиромгузорӣ ва ё гирифтани ному насаби омӯзгор танҳо номи худӣ ӯро дар шакли кӯтоҳ ба қор мебаранд. Вале ин падида дар донишгоҳҳо нисбати макотиби миёна хеле қам мушоҳида мешавад.

Қисми зиёди муаллифон эътироф менамоянд, ки падидаи ваколат хусусияти динамикӣ дорад. Ва таҳкиму тасдиқ барои эътибору нуфузи бадастомада як чузъи муҳим аст. Хосатан дар даврони наврасӣ динамикаи баҳодиҳии арзиш фаъолтар аст. Наврасон бештар аз рӯи хусусиятҳои синну соли худ талаби таҳким бахшидани мавқеъҳои «ғолиб»-ро аз омӯзгор мекунанд ва чунин тақозо хангоми кор бо наврасони калонсол бештар мушоҳида мешавад. «Принсипи пурзӯр кардани идоракуни» ки қобили баҳс нест, ба шарофати воқеияти объективӣ, ташаккул меёбад. Ба ҳамин хотир бояд тазаққур дод, ки дар раванди инкишофи муносибатҳои бонуфуз ва таҳкими онҳо мавқеи фаъоли шахсии худ омӯзгор дар масъалаи мазкур ба эътибор гирифта мешавад. Дар дарки зухуроти салоҳиятҳои омӯзгор “принсипи мавқеи фаъоли шахсии омӯзгор дар ташаккули роҳбарӣ” қадами навбатӣ маҳсуб мешавад.

Дар ин баробар, як қатор омилҳои объективие низ мавҷуданд, ки имкони дар ташаккули нуфузи омӯзгор таъсир расониданро доранд, ки натиҷаҳои онҳо қобили эътироф ва пазириш аст. Ин қабл аз ҳама, дарки иҷтимоии фаъолияти масъулияти омӯзгорӣ ва дар умум ҷойгоҳи нақши омӯзгор дар коллективи мушаххаси педагогӣ мебошад.

Бо ин вучуд, як қатор омилҳои объективие низ мушоҳида кардан мумкин аст, ки дар ташаккули нуфузи омӯзгор таъсир мерасонанд ва натиҷаи онҳо қобили эътироф аст. Ин пеш аз ҳама дарки иҷтимоии фаъолияти масъулияти омӯзгорӣ дар маҷмӯъ ва мавқеи мушаххаси нақши омӯзгор дар коллективи мушаххаси омӯзгорӣ мебошад. Мавқеи таълим дар низоми давлат ва ҳамзамон мақоми мактабе, ки омӯзгор дар он фаъолият дорад, мақоми субъект - ҳамаи ин бевосита ба дарки иҷтимоӣ, эҷоди эътимоде, ки дар ибтидо ба омӯзгор дода мешавад ва ба муносибатҳои мустақим, ки дар асоси пешравии касбияти омӯзгорӣ ба вучуд омадаанд, таъсир мегузорад ва натиҷаи конкретии ин фаъолияти муштарак мегардад.

Принсипҳои вобаста ба нуфузи омӯзгор пешниҳодгардида ва ташаккули он қолабҳои умумиеро нишон медиҳанд, ки дар ҷараёни таҳлили фаъолияти омӯзгорӣ мушаххас шудаанд ва заминаи асосии дарки падидаи салоҳият ба ҳисоб мераванд.

Натиҷаҳои марҳилаи навбатии таҳқиқотро метавон чунин баррасӣ кард:

- сохтори салоҳияти омӯзгор таҳия шудааст, ки дар он ҷузъҳои баҳодихӣ ҳангоми ташаккули муносибатҳои бонуфуз вобаста ба муносибатҳои омӯзгор қабул карда мешаванд:

- ҷузъи касбӣ (изҳори фазилати махсус, маҳорати методӣ, гуногунии технологӣ);

- ҷузъи шахсӣ, ки дар худ ҷузъи арзишӣ, ҳислатнокӣ ва фарҳангиро фаро мегирад;

- ҷузъи иҷтимоӣ фарогири аҳамияти иҷтимоӣ, қолабҳои иҷтимоӣ ва нуфузи иҷтимоии касб мебошад;

- ҷузъи нақшӣ, мақом ва ҳуқуқ ва ӯҳдадорихоро дар бар мегирад.

Бояд зикр кард, ки мавҷудияти ҳеҷ кадоме аз ҷузъҳои сохтори нуфуз новобаста аз якдигар имконнопазир аст. Онҳо ҳатман аз ягон ҷиҳат ба якдигар рабт доранд. Ин ҷо дида баромадани алоқаи байниҳамдигарии ҷузъҳои сохтории таркиби падидаи нуфуз лозим меояд. Ҷузъҳои пешниҳодгардидаву вақолатҳои барзиммадоштаи омӯзгор бешу кам хусусияти динамикӣ доранд. Бо сабаби он ки ин ҷузъҳо хусусияти иҷтимоиву нақшӣ доранд, ҷанбаи объективии падидаи мавриди назарро тавсиф мекунанд. Ҷиҳати субъективии ин тавсифро бошад, ҷузъҳои касбӣ ва шахсӣ ташкил медиҳанд. Ҳамзамон муайян мегардад, ки принсипҳои бунёдии омӯзиши нуфузи омӯзгор равишҳои фаъолият ва арзишҳо мебошанд, вале ҳар гуна фаъолият аз ҷониби иштирокчиёни он махсусан миёнаравӣ карда мешавад, ки мавқеи моро дар омӯзиши падидаи омӯзгор муайян кардааст.

Набудани талабот ба дониши омӯзгор барои ӯ дар ташаккули муносибатҳои бонуфуз бо хонанда монеаи чиддӣ маҳсуб мешавад.

Тамоми ҷузъи касбии нуфузи омӯзгор бо мундариҷаи шахсӣ фаро гирифта шудааст: фарҳанг, арзишҳо ва хислат - ҳама чиз дар ҷузъи касбӣ инъикос меёбад. Шахсияти омӯзгорро бо усулу воситаҳои ноил шудан ба нишондиҳандаҳои сифат дар фаъолият бояд дар ягонагии ногустанаӣ баррасӣ кард. Ин муқаррарот аксиома ҳисобида мешаванд. Ягонагии арзишмандӣ ба омӯзгор имкон медиҳад, ки ба шогирдони худ самаранок таъсир расонад ва ин ҷо алақай раванди мубодилаи арзишҳо самараноктар мешавад. Қадом ҳиссиёт ва арзишҳое, ки бо омӯзгор алоқаманданд, дар ташаккули муносибатҳои бонуфуз аҳаммияти аввалиндараҷа доранд.

Бинобар сабаби гуногунии тазаққуроти дар самти арзишҳои омӯзгор ҷойдошта, онро метавон чун муаррифии дискретии салоҳияти омӯзго ҳам дар ваколатҳои вазифавӣ ва ҳам дар сатҳи шахсӣ ҳисобид. Ба ҳамин хотир, яке аз хусусиятҳои фаъолияти педагогӣ-хусусияти бисёрсоҳавии он мебошад, ки дар ҳар як ҳолати мушаххас аҳаммият ва мутаносибан сохтори монархиявӣ сифатҳои шахсии омӯзгор вобаста ба омилҳои зиёд тағйир меёбад. Таъсири самарабахш ба хонандагон на ба тӯфайли маҷмӯи одии сифатҳо, балки тавассути амалӣ намудани маҷмӯи сифатҳо бо дарназардошти вазъияти мушаххас имконпазир мегарад.

Маданияти омӯзгор бунёди асосии фаъолияти касбии ӯ мебошад. Фарҳанг бояд ҳамчун катализатор дар бунёди муносибатҳои бонуфуз дар ҳама сатҳҳои қаблан пешниҳодшуда баррасӣ карда шавад.

Ошкоркунии пурраи падидаи ваколат бидуни таҳлили мавқеи салоҳият дар байни мафҳумҳои «мақом» ва “нуфуз” имконнопазир аст. Муносибатҳои иҷтимоӣ ва стереотипҳои иҷтимоӣ дар ташаккули нуфузи омӯзгор таъсири объективӣ доранд.

Худи мақом ва мавқеи касбӣ ба омӯзгор имкон медиҳад, ки новобаста аз сифатҳои хоси шахсиаш ба шогирдонаш таъсир расонад.

Омӯзгор бешубҳа имкониятҳои таъсири функционалӣ-нақширо дорад ва онҳоро метавон асоси неру арзёбӣ кард.

Падидаи салоҳияту нуфузи омӯзгор ягонагии диалектикии ҷанбаҳои объективӣ ва субъективӣ, умумӣ ва гуногун, яхела ва махсусро инъикос мекунад. Дар он шаклҳои умумии фаъолияти педагогӣ ва хусусиятҳои фардии иштирокчиёни мушаххаси ин фаъолият қайд карда мешавад. Дар чараёни кори мо принципҳои ташаккули нуфузи омӯзгор таҳия шудаанд, ки робитаҳои сабабу оқибати раванди таъсиси неруи омӯзгорро инъикос мекунанд:

- принципи миёнаравии нуфуз аз рӯи моҳият ва талаботҳои фаъолияти дучониба;
- принципи бадастории муваффақият дар фаъолияти якҷоя;
- принципи ба эътибор гирифтани тамоюлҳои арзишӣ, талабот ва майлу рағбатҳо;
- принципи миёнаравӣ вобаста ба синну сол;
- принципи салоҳиятноки дар фаъолияти омӯзгор;
- принципи мутавозинӣ ҳангоми иҷрои фаъолияти педагогӣ бо дарназардошти хусусиятҳо ва дараҷаи ваколатҳо;
- принципи пешниҳоди талабот баҳри гузоштани эҳтиром нисбат ба якдигар;
- принципи мушаххассозандаи нуфузи ахлоқӣ дар иҷрои масъалаҳои гуногун;
- принципи мавқеи фаъоли шахсии омӯзгор дар ташаккули салоҳият;
- принципи ба назар гирифтани дарки иҷтимоӣ;
- принципи пурзӯр намудани идоракунии.

Ҳамин тавр, дар заминаи таҳлилҳои ҷойдошта сохтори нуфуз муайян карда шуд, ки он омилҳои объективӣ ва субъективиро дар худ таҷассум намуда, воҳидҳои сохтори ҳамаи ҷузъҳои он бо мазмуни мушаххас пур гардидаанд ва умумияту фардияти онҳо дар салоҳияти омӯзгор ба назар гирифта шудааст. Принципҳои ташаккули нуфузи

омӯзгор мураттаб гардиданд, ки онҳо шаклҳои объективиро инъикос мекунанд.

Хулосаи боби якум

Дар ин қисмат асосҳои назариявӣ ва методологии падидаи нуфузи омӯзгор таҳияву баррасӣ гардида, аниқ карда шуд, ки асоси объективии пайдоиши нуфузро талаботи иҷтимоӣ ташкил медиҳад.

Ҳангоми мавриди баррасӣ қарор додани падидаи нуфуз, шароити мушаххаси таърихӣ ва хусусиятҳои ҷанбаи моддии ин падидаро ба эътибор гирифта, алоқаманд кардани он ба намуди фаъолияти муайян лозим меояд. Мазмуни воқеии иҷтимоии нуфуз ба шароити мушаххаси таърихӣ ва хусусияти фаъолият вобаста аст. Ошкор кардани моҳияти иҷтимоии он ҳамчун асоси методологӣ барои ошкор намудани мазмуни хама гуна намуди нуфуз, аз ҷумла ваколати омӯзгор хизмат мекунад.

Нуфуз танҳо дар чараёни фаъолияти назаррас ба даст меояд. Илова бар ин, чорабиниҳои муҳим набояд муштарақ бошанд. Кофист, ки субъекти 82, ки дар назари ӯ нуфузи субъекти 81 ба даст омадааст, фаъолияти субъектро назаррас эътироф намояд.

Бояд тазаққур дод, ки нақши шахсиятро барои инкишофи фард ҳамчун узви ҷомеа ва объекти фаъолияти аз ҷиҳати иҷтимоӣ аҳамиятдошта метавон ҷун натиҷаи инъикос дар шуури одамони дорои аҳамияти иҷтимоӣ махсус ҳисоб намуд. Зеро дар рафти ташаккули муносибатҳои нуфуз лаҳзаи ҳалқунандаро нафақат арзиши объективии баъзе хусусиятҳои шахсият, балки арзиши субъективии он барои бавучудории ин ё он хусусият бояд шумурд. Омӯзиши сарчашмаҳо мушаххас месозад, ки дар мулоҳизаҳо доир ба асосҳои нуфуз гуногунии муайяни эволюсионӣ аз дарки ин падида ҳамчун моликияти фард фаҳмида мешавад, то заминае барои дарки осонтари мавзӯ фароҳам ояд. Аз ҳамин ҷиҳат, ба масъалаи нуфузи омӯзгор ҳамчун падидаи иҷтимоӣ ва дорои сохтори мураккаб бархурд карда мешавад, ки

системаи муносибатҳоро нисбат ба омӯзгор аз ҷиҳати сифатӣ тавсиф намуда, ҳалли босамари масъалаҳои касбии ӯро муайян месозад.

Воҳидҳои сохтори падидаи нуфуз ва хислатҳои шахсии омӯзгор барои бунёди он асоснок карда шудаанд.

Дар асоси таҳлили анҷомдодашуда сохтори нуфузи омӯзгор таҳия гардид ва дар ин раванд ҷузъҳои пешниҳод гардиданд, ки ҳангоми ташаккули муносибатҳои муътабарӣ баҳри баҳодихӣ дар муносибатҳои субъект - субъектӣ бегуфтугӯ пазируфта мешаванд.

Ба ин қабил унсурҳои касбӣ муттаҳид сохани вазъиятҳои махсус, гуногунрангии технологиву маҳоратҳои методиро шомил кардан мумкин аст.

- унсури шахсӣ, фарогирандаи ҳамон ҷузъи арзишхост, ки дар кадом сатҳ будани арзишҳои ахлоқиву эстетикӣ омӯзгорро муайян месозад;

- ҷузъи хислатнокӣ, ки фарогири заминаҳои ташаккулдиҳандаи нуфуз мебошад;

- ҷузъи фарҳангӣ, ки ба ин ҷузъ дониши умумии касбӣ, фарҳанги рафтор ва услуби муоширати омӯзгор шомил мешавад;

Ҷузъи иҷтимоӣ, эътибори иҷтимоии касб ва қолбаҳои иҷтимоиро падида меорад;

Ҷузъи нақшӣ, ки дар он ҳуқуқ, уҳдадорӣ, масъулият ва мавқеи ишғолшудаи марбута тавсиф мешавад.

Ҳар яке аз ин ҷузъҳои сохтори нуфуз ба якдигар робитаи ногусастанӣ доранд.

Тавре қаблан ҳам тазаққур дода будем, ҷузъҳои иҷтимоӣ ва нақшӣ чанбаи объективии падидаи мавриди баррасиро фаро мегиранд ва ҷузъҳои касбӣ бошанд, ҷиҳати субъективиаширо.

Тамоюл ва принципҳои ташаккули нуфуз аз ҷиҳати назариявӣ асоснок ва таҷрибавӣ тасдиқ карда шудаанд.

Таҳлили назариявӣ имкон дод, ки принципҳои инъикоскунандаи қонунҳои ташаккули салоҳияти омӯзгор таҳия карда шаванд:

- характери субъективӣ ва миёнаравии шахсии муносибатҳои бонуфуз, ки дар талаботи гуногун ба сифатҳои мушаххаси шахсӣ ва касбии омӯзгор зоҳир мешаванд;

- бо дарназардошти самтҳои арзишӣ, ангезаҳо ва эҳтиёҷот ба мо имкон медиҳад, ки ҳамдигарфаҳмии комилтар ба даст орем;

- миёнаравии салоҳиятноки аз рӯи мазмун ва шартҳои фаъолияти яқоя, ки хусусиятҳои фаъолияти педагогии ин ё он омӯзгорро инъикос менамояд;

- муваффақият дар фаъолияти муштарак, ки шартҳои муҳимми таъсири самарабахши омӯзгоре, ки ин фаъолиятро роҳбарӣ мекунад, мебошад;

- бавосита вобаста ба синну сол, ки зарурати ба инобат гирифтани хусусиятҳои синнусолии кӯдаконро дар назар дорад, ки дар пазириши онҳо дар талабот ба омӯзгор инъикос ёфтааст;

- номуттасилии нуфуз, таъкид намудани гуногунии соҳаҳои ҳаёти хонандагон, ки дар он омӯзгор метавонад барои онҳо аҳамияти гуногун дошта бошад ва дар ин самаранокии таъсири ӯ таъмин мегардад;

- бо назардошти мутаносибӣ ва вижагиҳои масъулиятҳои педагогӣ ва дараҷаи нуфуз, ки ба эътиборгирии дараҷаи таъсир ва паёмади эҳтимолии фаъолияти омӯзгорро дар бар мегирад;

- дар ҳамбастагӣ бо изҳори эҳтиром ироа кардани талабот эътимоди дучониба, ки ҳамчун асосҳои зарурии шахсӣ барои муносибатҳои бонуфуз лозиманд;

- дар раванди иҷрои масоили тарбияи ахлоқӣ, мушаххас кардани нуфузи ахлоқӣ ва аҳамияти таъсири ин самти фаъолияти омӯзгорро бо ошкор соختани муносибатҳои натиҷабархш таъкид кардан;

- мавқеи фаъоли шахсии омӯзгор дар ташаккули нуфуз, ки барои дарки моҳияти нуфуз муносибати фаъолияти худро бозгӯ мекунад;

- ба эътибор гирифтани қобилияти дарки иҷтимоӣ ҳамчун бозтоби мавҷудияти падидаҳои объективии чараёни фаъолият;

- пурқувватсозии нуру, ки вижагии динамикии зухуроти мавриди баррасиро тавсиф месозад.

БОБИ II. ҚОРҶОИ ТАҶРИБАВЌ-ОЗМОИШИИ ОМИЛ ВА ШАРОИТҶОИ ПЕДАГОГИИ ТАШАККУЛИ НУҶУЗИ ОМЌЗГОР ДАР МУҶИТИ МУОСИРИ МУАССИСАИ ТАҶСИЛОТИ МИЁНАИ УМУМЌ

2.1. Ҷанбаҳои асосии ташаккули нуфузи омӯзгор дар муҳити муосири муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ

Асолати фаъолияти педагогӣ бо дарназардошти ҷузъҳои касбӣ ва шахсӣ салоҳияти омӯзгорро дар раванди таълим ҳамчун масъалаи марказӣ мубрам месозад.

Дар раванди доимии ҷустуҷӯи илмию амалӣ асосноккунии самарабахши ташаккули воҳидҳои сохтории ҳам ҷузъҳои касбӣ ва ҳам шахсии салоҳияти омӯзгор ба амал меояд. Қариб ҳамаи соҳаҳои илми педагогӣ ба ҳалли масъалаи ташаккули асосҳои нуфузу эътибор ва неруи омӯзгор нигаронида шудаанд.

Дар доираи як таҳқиқоти диссертатсионӣ имкони воқеии фаро гирифтани тамоми ҷиҳатҳои раванди эҷоди асосҳои нуфузи омӯзгор ғайриимкон аст. Аз ин рӯ, зарур донистем, ки дар ин бахш доир ба ақидаҳои гуманистӣ ё худ инсондӯстӣ, истифодаи силсилаи фанҳои педагогӣ - психологӣ ва имкониятҳои таҷрибаи педагогӣ ҳамчун асоси заминавии шароитҳои ташаккули нуфузи омӯзгор диққат диҳем. Ҳамин тариқ, ақидаҳои гуманистии тарбия бояд тамоми ҷараёни таълиму тарбияро фаро гиранд (В.А. Сластенин, Е.И. Шиянов ва ғ.). Таваҷҷуҳ бояд ба шахсияти ҳамаҷониба ва беназире равона карда шавад, ки барои худшиносӣ кӯшиш менамояд. Барои ташаккул додани шахсияти мустақил ва масъулиятшинос, ба ӯ имкони интиҳоб додан ва ҳамзамон хавфи интиҳобро баргараф кардан лозим аст.

Рушд додани малакаи интиҳоби хушмандона ва масъулиятшиносона, ки як рӯкни муҳими тарбияи мутахассис маҳсуб мешавад, бе ташаккули қобилии ин навъи қобилият оид ба худшиносии мустақил, татбиқи неруи эҷодӣ ва тарбияи шахсияти озоду демократӣ ғайриимкон хоҳад буд.

Гояҳои инсонпарварӣ дар таълим бартараф намудани камбудихои маълумот дар бораи худ, баҳо надодан ба имкониятҳои худ, неруи зеҳнӣ, эҳсосӣ ва ихтиёриро дар назар доранд.

- мушкилоти мувоҷеҳшудаи хонандагон ва аҳаммияти шахсии он;
- манфиатҳои шахсии хонандагон бояд дар чараёни таълим ба назар гирифта шаванд;
- фаъолияти эҷодиро баҳри самрабахшии бештар мунтазам ва рӯзмарра гардонидан лозим аст. Мубоҳисаҳо ва мубодилаҳои коллективона имконият медиҳанд, ки масъалаҳои фаъол гардондани раванди маърифатӣ самараноктар ҳал карда шаванд.

Ин масъала дар осори файласуфон, равоншиносон, педагогҳои ватанию хориҷӣ (Ю.П. Азаров, Ш.А. Амонашвили, А.А. Вербицкий, И. Х. Каримова, Б. Қодиров, А. Келле, Х.И. Лиметс, И.Д. Лушников, В.Я. Ляудис, В.А. Слостенин, К. Смит, Ф. Шарифзода, Е.Х. Шиянов, Г.М. Газда, Т.Грининг, А. Маслоу, Ч.П. Миллер, С.Н. Паттерсон, С. Рочерс) инъикос ёфтааст.

Гояҳои инсондӯстона дар чараёни ҳамкориҳои таълимӣ дар мамлақати мо ва берун аз он (Л.И. Айдарова, В.А. Колтцова, Г.С.Костюк, В.С.Кузнецов, Х.И.Лиметс, И.Ломпшер, В.Я.Ляудис, А.К.Маркова, А.К. Матис, И.П.Негуда, В.П.Панюшкин, В.В.Рубтсов, Р.Селман, Ч.Тибо, Ф.Райн, Р.Уилер ва ғ.) васеъ омӯхта мешаванд.

Таҳқиқоти гузаронидашуда нишон дод, ки дар шароити ҳамкорӣ проблемаҳои рушди зеҳнӣ самарабахштар ҳал мешаванд (Г. С. Костюк, В. Янтос ва ғайра), маводҳои ҳазмношуда бештар азхуд карда мешаванд (В. А. Колтцова ва ғайра). Дар вазъияти кори муштарак қобилиятҳои рефлексивӣ, алалхусус назорат (худнизом), баҳодихӣ (худбаҳогузорӣ) (Л.А. Айдарова, Н. Крамскова, В.П. Панюшкин, Г.А. Сукерман) ташвиқ карда мешаванд. Ҳамзамон ҳамкориҳои таълимӣ бо истифода аз усулҳои гуногун, ки роҳҳои ташкил ва танзими фаъолияти иштирокчиён мебошанд, сурат мегирад.

Усули маъмултарини амалисозии ҳамкорӣ дар раванди таълим баҳс, мубоҳиса, (А.А. Вербицкий, Р. Селман, М. Либерман ва ғ.) масъалаи проблемавӣ мебошад.

Салоҳияти касбии омӯзгор дар раванди таълим дорoi аҳамияти бузург буда, аз бисёр чихат муваффақияти ҳалли масъалаҳои таълиму тарбияи хонандагонро муайян мекунад. Мутобиқ ба талаботи замон омода намудани омӯзгори қодир ба ҳалли эҷодкоронаи масъалаҳои касбӣ ва амалӣ яке аз роҳҳои самаранок гардонидани раванди таълими ба хонанда нигаронидашуда мебошад.

Ҳам кордонӣ ва ҳам мувофиқати сифатҳои шахсии омӯзгор дар фаъолияти мушаххаси педагогӣ равшантар зоҳир мегардад. Вобаста ба вазъияти мушаххас ислоҳоти мушаххас имконпазир аст. Берун аз фаъолият ҳама андешаҳо дар бораи нуфуз маънояшро гум мекунанд. Ҳамин тариқ, аҳамияти амалияи таълимӣ, ки метавонад дуру дароз ё мутамаказ ташкил карда шавад, нав карда мешавад.

Фаъолияти педагогӣ ҳамчун нишондиҳандаи мутобиқат ва эътимоднокии асосҳои ташаккулёфтаи маҳорати омӯзгор баромад мекунад.

Барои ҳар як шахс муҳим аст, ки аҳамияти хешро чун шахсият дарк кунад, дар фаъолиятҳои муваффақи аз чихати иҷтимоӣ аҳамиятнок иштирок намояд ва дарки худбинии мусбӣ низ дар ӯ вучуд дошта бошад. Ҳангоми ба амал баровардани чараёни тайёр кардани мутахассиси соҳаи фаъолияти педагогӣ инро дар мадди назар доштан лозим аст.

Тавре бисёре аз муҳаққиқон қайд мекунанд, барои худшиносии мусбӣ мавҷудияти се омил зарур аст:

- эътимоди қавӣ, эътиқод ба он ки дигарон ӯро писандидаанд, яъне бешубҳа, мавриди қабули дигарон аст;
- эътимод ба қобилияти иҷрои як намуди муайяни фаъолият;
- ҳисси худшиносӣ.

Ҳамаи андешаҳои дар боло иброзшуда ҳам дар фаъолияти мушаххаси педагогӣ ва ҳам дар раванди ба ҳаёти оянда омода кардани хонандагон хеле заруранд.

Лозим ва зарурист, ки ҳар як фаъолият ҳадафи мушаххасеро пешбинӣ намояд, зеро қобилияти расидан ба он ҳисси эътимод ба худро ба вучуд меорад. Барои омӯзгор ин ҳисси салоҳияти касбӣ ва барои хонанда маъноӣ бомуваффақият аз худ намудани маводи таълимиро дорад. Ҳамин муваффақияти дучониба дар фаъолияти ҳамгиро ҳисси худшиносӣ ва салоҳиятро рушд дода, барои худшиносии мусбат ҳам барои омӯзгор ва ҳам барои хонанда замина фароҳам меорад ва ин албатта, натиҷаҳои бардавом хоҳад дошт.

Натиҷаи мушоҳидаҳои равшаносони амрикоӣ нишон медиҳад, ки мавҷудияти худбинии мусбӣ дар байни омӯзгорон на танҳо ба рафтори худӣ ӯ, балки ба натиҷаи хониши хонандагон низ таъсири судманд мерасонад.

Раванди худбаҳодиҳии мусбати омӯзгор барояш дар фаъолияти минбаъда ҳисси эътимод мебахшад ва натавон ба ошкор шудани қобилиятҳои эҷодии худӣ ӯ кумак мерасонад, балки то дараҷае ба рушди онҳо дар хонандагон низ мусоидат мекунад.

Ташаккул ва таҳкими худшиносии мусбат дар раванди таълими омӯзгорон самти муҳими тамоми раванди таълим мебошад.

Дар раванди омӯзиши касбӣ Шумо метавонед вазъиятҳои гуногунро пайгирӣ намоед ва онҳоро дар шакли сахна бозӣ кунед. Хислатҳои шахсияти омӯзгор ҳам ба худаш ва ҳам дар доираи бевоситаи тақмили ихтисоси ӯ маълум мегардад. Дар рафти омодагӣ хонандаро ба зухуроти сунъии хосиятҳои худ, ба мисли сохтакорӣ ҷалб намудан нодуруст аст. Зухуроти сунъӣ ба мундариҷаи воқеии шахсӣ бастагӣ дорад, табиати омӯзгорро тағйир медиҳад ва дар муносибатҳои байнишахсӣ дурӯғ ворид мекунад. Ба ҳамин хотир, дар раванди кори озмоишӣ мақсад гузошта шуд, ки хонанда дар саъю кӯшишҳои эҷодии худ озод гузошта шавад ва

ҳаққи интихобро дошта бошад, ҳамон қадар камтар баҳодиҳии арзишӣ ва ба қадри имкон бештар маълумот дар бораи он чизе, ки ҳар кас ҳис мекунад, ба ибораи дигар - маълумоти бештар барои мулоҳиза, ҳам шахсӣ ва ҳам гурӯҳӣ, ки шартӣ ҳатмӣ барои татбиқи таълими ба хонанда нигаронидашуда мебошад, ба инобат гирифта шавад. Нуқтаи авҷи муваффақияти тамоми синфҳо ба ҳуди фаъолияти омӯзгор вобаста мебошад. Аммо дар раванди тайёрии донишгоҳӣ фанҳои психологию педагогӣ имкон медиҳанд, ки дар доираи курси асосӣ бахшҳо таъсис дода шаванд, аз ҷумла, унсурҳои педагогикаи театри қорӣ карда шаванд, ки вақтҳои охир ба таври асоснок ба раванди тайёр кардани омӯзгорон бештар ва васеъ ворид карда мешаванд (Д.А. Белухин, О.М. Головенко, А.А. Князков, Л.П. Новицкая, Н.Е. Щуркова ва О.П. Залекер). Педагогикаи театр ба омӯзгор имкон медиҳад, ки дастовардҳои илмӣ ва амалии санъатро бо эҳтиёҷоти фаъолияти касбии худ пайваст кунад.

О.М. Головенко принципҳои муттаҳидкунандаи фаъолияти театрию педагогиро чунин муайян кардааст.

- раванди эҷодиёти театри ва педагогӣ дар муҳити намоиши оммавӣ, бевосита аз ҷониби гурӯҳи одамоне, ки иштирокчиёни фаъоли ин раванд мебошанд, сурат мегирад;

- фаъолияти театрию педагогӣ бинобар хусусияти худ объекти таъсиррасонии худро дар айни замон ба субъекти эҷодиёт, яққоя эҷодкунанда табдил медиҳад, ки бе иштироки фаъолони ӯ ҳуди ҷараёни эҷодӣ имконнопазир аст;

- эҷодиёти театри ва педагогӣ аз эҷодкор тақозо мекунад, ки дар идоракунии равонии худ самаранок бошад;

- ҳолатҳо ва таъхирнопазирӣ дар ҳалли душворҳои некуаҳволии эҷодӣ;

- натиҷаҳои эҷодкорӣ динамикӣ буда, рушд меёбанд, яъне равандро ифода мекунанд;

- эҷодкорӣ метавонад хусусияти коллективӣ дошта бошад;

- барои фаъолияти театрию педагогӣ умумӣ ва асосӣ ба назар гирифтани баъзе маҳорату қобилиятҳои шахсоне, ки ин фаъолиятро иҷро мекунанд;

- талаффуз, саводноки ва эҳсоснокии нутқ, қобилияти сафарбарӣ ва монанди инҳо.

Воситаҳои педагогикаи театрӣ ба идоракунии раванди ташаккули хислатҳои касбӣ ва шахсии омӯзгор мусоидат намуда, ба татбиқи самти шахсият нигаронидашудаи раванди таълим мусоидат мекунанд, қобилиятҳои эҷодӣ ва рефлексии омӯзгоронро рушд медиҳанд, ба онҳо имкон медиҳанд, ки фаъолияти худро ошкоро баён кунанд. «Ман-концепсия», ки барои дидани монеаҳои равонии мавҷуда кӯмак мекунад, барои муоширати муассири байнишахсӣ монеаи ҷиддӣ шуда метавонад. Огоҳӣ аз монеаҳои равонии мавҷуда як қадами муҳим дар роҳи ислоҳ аст.

Ҳамин тариқ, раванди санҷиши шароитҳои ташаккули нуфуз ба таври мувофиқтарин барои рушди асосҳои он, пеш аз ҳама, ба мақсаднок ташаккул додани воҳидҳои сохтори манзалати омӯзгор, ки дар якҷоягӣ як воҳиди ягонро ташкил медиҳанд, равона карда шудааст. Иҷрои вазифаҳои дар заминаи омӯзиши шахсият нигаронидашуда, таҷдиди малакаҳои касбӣ дар заминаи ташаккули микёси рефлексивӣ ва эмпатикӣ, ғайриконформизм ва дар назар доштани раванди фаъолияти эҷодӣ, азхудкунии малакаҳои амалиётӣ ва ҳамкориҳои байнишахсии тамоюли тичоратӣ дар робитаҳои субъект - субъектӣ, ба даст овардани таҷриба ва корбурди эҷодкоронаи онҳо дар ҳалли вазифаҳои мушаххас амалӣ гардидаанд. Ин ҷо нишондиҳандаи мутобиқати асосҳои ташаккулёфтаи нуфузи омӯзгор амалияи педагогӣ ба ҳисоб мерафт.

Дар чараёни омодакунии омӯзгор, рушди касбӣ ва шахсӣ ва такомули асосҳои нуфузи ӯ нишондиҳандаҳои асосии омилҳои зерин маҳсуб мешавад:

- ба таври истисноӣ пешниҳод намудани арзишҳои касбӣ ва шахсӣ;

- бартарафсозии монеаҳои равонӣ ва таҷдиди таҷрибаи гузаштаи донишҷӯ, ки барои эҷодкорона азхуд намудани сифатҳои салоҳияти касбӣ, малакаҳои методӣ ва гуногунии дарки технологӣ (қисмати касбии салоҳияти омӯзгор) заминаҳо фароҳам меорад;

- ба мубодилаи арзишҳо ва ҳамкориҳои тичоратӣ дар раванди муоширати байнишахсӣ дар синф, таҳияи техникаи рушди ҳамкориҳои муколама мусоидат кардан;

- таҳкими фаъолонаи ҷанбаи эмотсионалии фаъолияти маърифатӣ, ҳавасмандгардонӣ дар баробари рушди оқилона ва зеҳнӣ, фалсафӣ ва бадеии фаъолияти педагогӣ, бо ҳавасмандгардонии фаъоли соҳаи эҳсосӣ ва ҳиссиётӣ ва усулҳои таҳайюлии ошноӣ бо фарҳанги педагогӣ;

- рушди қобилиятҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ муайяншудаи омӯзгор.

Дарки мусоиди иҷтимоӣ бояд шароити иҷтимоии ташаккули нуфузи омӯзгор доништа шавад. Он ҳам аҳамияти иҷтимоӣ ва ҳам нуфузи иҷтимоии касб ва ҳам стереотипҳои иҷтимоиро инъикос мекунад. Дар идроки иҷтимоӣ лаҳзаҳои ҳастанд, ки ба ягон намуди динамикӣ мувофиқат намекунанд, балки хеле мобилӣ мебошанд. Дар образи омӯзгор, ҳамаи марказии ҳаракаткунанда инъикос меёбад (С. Е. Ананьева, П. С. Гуревич, В. М. Шетсель ва ғайра).

Мувофиқ намудани симои омӯзгор вобаста ба ҳолати идоракунии ҷараёни таълим ҷанбаи муҳимтарини нуфузи омӯзгор маҳсуб мегардад.

Таҳқиқоти мо ба муайянсозии виваҷҳои симои воқеии омӯзгор, ба интизориҳо, эҳтиётот, ҳолати муҳити идорашаванда ва таҳиясозии барнома (аз ҷумла инфиродӣ) баҳри мувофиқсозии имҷи омӯзгор ба ҷараёни таълиму тарбия равона гардидааст.

Симои омӯзгор аз сифатҳои шахсии ӯ низ дарк карда мешавад. Омӯзиши аҳамияти маҷмӯи сифатҳо барои бунёди муассири муносибатҳои бонуфуз ва воқеияти амалӣ, то андозае дар бораи симои дилхоҳ ва воқеии омӯзгор маълумот медиҳад ва имкон медиҳад, ки ин қисми ҷузъи иҷтимоӣ гардад. Қаблан сифатҳои шахсии омӯзгор вобаста

ба масъалаи фаъолияти пурсамари педагогӣ мавриди омӯзиш қарор мегирифтанд, чунин равиши методӣ назарияи хислатхоро дар омӯзиши падидаи роҳбарӣ инъикос менамояд, ки айни замон аз ҷиҳати методӣ нодуруст эътироф шудааст. Аммо омӯхтани хислатҳои шахсият дар сохтани тасвир, ки аз ин мавқеъ ба назар гирифта нашудаанд, ҷолиб аст. Яъне, онҳо бояд танҳо чун як ҷузъи тамоми сохтори ҳокимият омӯзгор баррасӣ шаванд. Бавучудоии нуфуз дар вазъияти бошуурона рӯй медиҳад, вале ислоҳи мавҷуда дар ин раванд ниҳоят мушкил аст, чунки мутобиқи қонунҳои рушди шуури омма, ҳамаи шаклҳои иттилооти гирифташуда ба миқдори муайян кам карда мешаванд.

Ташаккули симои омӯзгор, ки дар ҳама сатҳ мутобиқ ба талаботи иҷтимоӣ ва интизориҳои муҳити зист ба амал омадааст, чун омили таъсири ғайрирасмӣ, дар низоми идоракунии иҷтимоӣ ҷузъи фаъол ба ҳисоб меравад. Образи омӯзгор, симои ӯ маҷмуи сифатҳои муайянест, ки одамон бо як фарди муайян алоқаманд медонанд. Дар ибтидо мафҳуми «имидж» дар соҳаи соҳибкорӣ ҳамчун воситаи асосии таъсири равонӣ ба истеъмолкунанда ба вуҷуд омада буд. Иқтисодчии машҳури америқоӣ К. Боулдинг пешниҳод кард, ки соҳаи нави таҳқиқоти образҳо - имиджшиносӣ ташкил карда шавад. Баъдан ин мафҳум дар ҳаёти сиёсӣ ва ҷамъиятӣ мавриди истифода қарор гирифт ва як унсури назария ва амалияи муносибатҳои ҷамъиятӣ гардид.

Дар илми ватанӣ ва Русия ин самт ҳамчун як соҳаи нави сотсиология - имиджология ташаккул меёбад (В.М. Шепель). Дар омӯзиши проблемаи образ ақидаҳои Э. Дюркгейм дар бораи фактҳои иҷтимоие, ки ба шуури шахсон ҳамчун омилҳои беруна қобилияти таъсир расонидан доранд, таъсири назаррас доштанд. Асарҳои, ки ба масъалаи ҷозибҳои шахсии омӯзгор ва намунаҳои ин таъсир дахл доранд, хеле каманд. Аз ин рӯ, дар айни замон, намунаҳои умумии маълуми ин падида татбиқ мешаванд. Набудани методологияи аз ҷиҳати илмӣ таҳияшуда барои таҳқиқи тасвирҳо боиси тафовути хеле назаррас дар дарки

моҳияти тасвир шудааст (П.С. Гуревич, Е.В. Егорова-Гантман, В.И. Добренкова ва И.М. Слепенкова, А.Б. Петровский ва М.Г. Ярошевский, В.И. Шепел), аммо муқарраротеро, ки тамоюлҳои мавҷудаи муайян кардани образро тавсиф мекунад, аз рӯи се асос чудо кардан мумкин аст:

1) тасвири намуди воқеӣ ё ҳаёлий. Тасаввури эмотсионалии ашё дар зехни субъект. Хусусияти вижаи тасвир чун далели иҷтимоии образи ташаккулёфта мебошад. «Тасвири ташаккулёфта ашёро дар муҳити иҷтимоӣ ифода намуда, мисли ҳуди объект объективӣ мегардад»;

2) моҳияти «образ» ба воситаи чунин вазоиф, амсоли таассурот ё бардошти амал, муносибат, инъикос, ошкор мешавад. Зеро образ барои таъсиргузори ба касе дар назар дошта мешавад ва он чун муносибати арзишдиҳандаи гурӯҳ ё қишри мушаххаси ҷомеа амалӣ мешавад, тарзи муносибатро ба ҷеҳраҳои мушаххас ва ҳамзамон тақозову дархостҳои гурӯҳҳои муайяно таҷассум месозад. Ин бори дигар исбот менамояд, ки образ омили нисбатан мустақилбудаи таъсиргузор ба мафкураи одамон аст, ки дар низоми муносибатҳои объективӣ субъектӣ рафтори онҳоро танзим менамояд.»;

3) тасвир хусусияти устувории пурра надорад. Дар сохтори он як қисми мутаҳаррик, ки тағйирёбандаҳо ва ҳаракати онҳоро муайян мекунад, мавҷуд аст. Оид ба имкони ташаккулёбандагии образ фикру андешаҳои мухталиф мавҷуд аст.

Қисми зиёди муҳаққиқон мавҷуд будани осоиши як хислати муайяноро тазаккур медиханд, ки шахсро дар назди дигарон устувору тобовар мегардонад ва ба таъсири ҷашмрасу ғариинтизор боис мегардад. Сифати шахсро, ки ба кас имкон медиҳад таъсири пурасрорро, махсусан дар робитаи мустақим ба вучуд орад, ҷомеашиноси фаронсаӣ Г. Лебон «маҳза» ва ҷомеашиноси олмонӣ М. Вебер «харизма» номида буданд. Неруи шахсияти харизматикӣ дар он аст, ки вай дорои қобилиятҳои фавқулода аст ва барои дигарон ҷолиб

аст, вай дар худ чизе дорад, ки дигаронро маҷбур мекунад, ки андешаи ӯро ба инобат гиранд, ӯро гӯш кунанд ва ҳатто итоат кунанд. Бисёре аз олимони кӯшиш карданд, ки ин падида ро фаҳманд ва шарҳ диҳанд, аммо ба гуфтаи коршиносони ин соҳа (Е.В. Егорова-Гантман 1994), ин кор аз анҷоми он дур нест, бахусус дар ҳоле, ки омӯхтани тарзи сохтани ин сифат бо хоҳиши худ ғайриимкон аст.

Оид ба имконияти ба вучуд овардани образи дилхоҳ таҳқиқотҳо мавҷуданд, аз ҷумла В. Шепел, С.Е. Ананев чунин андеша доранд, ки образ, пеш аз ҳама, самараи кор кардан аз болои худ ва қобилиятҳои худ аст. Стратегияи асосӣ дар раванди танзим намудани образ, ин ҷо муайян сохтани талаботи гурӯҳҳои иҷтимоӣ ва қонеъсозии ғайри онҳо зимни ғайрилик маҳсуб мешавад. Зимни ташаккули тасвир ҷиғунагии шахсият ва вижагиҳои шахсии ӯ нақши муҳим мебозад.

Муҳаққиқ В.М. Шепел се гурӯҳи муайянсозандаи сифатҳо ва вижагиҳоро пешниҳод месозад, ки бахши алоҳидаи образро муайян мекунад. Ба мисли:

- 1) сифатҳои хусусияти табиидошта;
- 2) сифатҳое, ки дар раванди таълиму тарбияи шахс ба вучуд меоянд;
- 3) сифатҳое, ки ба таҷрибаи касбӣ ва тарзи ҳаёт вобастаанд.

Доштани маънавиёти олий шартӣ ҳатмӣ барои ба вучуд овардани симои шоиста буда, ҳуди донишҷӯи маънавиёти шахс яке аз шартҳои ибтидоии он мебошад. Дар раванди имҷосозӣ аҳамияти солими ву вазъи равонӣ, арзишҳои ахлоқӣ, ҳамзамон сифатҳои шахсият таъкид мегардад, ки ба ин муошират, ҳамдардӣ, рефлексивӣ будан ва қатъияти суҳангӯӣ шомил мешаванд.

Тасвир мафҳуми коллективист. Ин шакли зухуроти ҳаёти инсон аст, ки ба шарофати он одамҳо ба хусусиятҳои устувори шахсӣ даст меёбанд. Дар байни онҳо ҳулуқ одоб, донишмандӣ, кордонӣ бояд авлавияти

аввалиндараҷа шумурда шавад - ин шартӣ асосиест, ки симои як шахси алоҳида дар он рушд меёбад.

Омилҳои мазкур бо назардошти чунин сифатҳои шахсӣ, амсоли ҳолати ҷисмонӣ, психофизиологӣ, намуди шахсият, хислат, услуби инфиродии фаъолият ба ташаккули образ таъсир гузошта метавонанд. Чуноне қаблан ҳам зикр гардид, моделҳои рафтори нақшӣ робитаи ногусастание бо мақом доранд, ки яке аз вижагиҳои дигари он робитаи шахсро дар гурӯҳҳои иҷтимоӣ фаро мегирад. Яке аз вижагиҳои дигари мақом ин аст, ки он робитаи шахсро бо дигар гурӯҳҳои иҷтимоӣ дар бар мегирад. Ва образи омӯзгор ҳам дорои маъноӣ раҳбар аст, ки ин дар филмҳои ба проблемаҳои мактаб бахшидашуда ба ҳубӣ инъикос ёфтааст ва мо аз он огоҳӣ дорем.

Ҳар яке аз ин гурӯҳи хусусиятҳо дар густириши таъсири шахсӣ нақши муҳталиф мегузоранд ва бо роҳи таъсири бошуурона ва сатҳи мутафовит мувофиқ меоянд.

Образ ҳамеша бо идеалҳои ахлоқӣ алоқаманд аст. Ба гуфтаи О.А. Феофанов дар байни ҳуди падида ва мафҳуми он ҳамеша фосилаи ба истилоҳ эътимоднокӣ - «ҳоло дар эътимоднокӣ» вучуд дорад. Ба эътиқоди ӯ, тасвир падидаҳо оро медиҳад ва ё баръакс.

Бо ин ё он роҳ, ҳама чиз ба баланд бардоштани қобилияти таъсирбахш нигаронида шудааст. Махсусан, вақте ки сухан дар бораи ташаккули арзишҳо меравад, давомнокии арзишҳо, ки ҳамеша дар фаъолияти педагогӣ аҳамияти калон дошт, мавқеи марказӣ хоҳад гирифт.

Ҳангоми сухан дар бораи амалӣ намудани қудрат нақши забонро сарфи назар кардан мумкин нест, забон на танҳо барои муоширати иттилоот, талаб кардан ва ғайра, балки барои ташаккули симои шахс низ истифода мешавад. Дар мавриди омӯзгор сухан дар бораи симои он меравад, ки аз ҷониби хонандагон пазируфта шавад ва онҳо тавонанд онро эътиром кунанд ва дӯст бидоранд ва метавонанд ҳуқуқи ҳалли

масъалаҳои муҳимро ба онҳо вогузор кунанд. Сухани заифу оромона симои омӯзгорро муайян намекунад. Аз ин рӯ, дар болои нутқи омӯзгори оянда, имову ишораи ӯ кор кардан лозим аст, ки мавзуи таҳқиқоти технологӣ дар соҳаи таъсири самарабахши омӯзгор ба хонанда мебошад.

Барои пурзӯр намудани таъсири омӯзгор ба шогирдони худ коршиносии омӯзгор муҳим аст, яъне талабагон бояд ӯро чун шахси ботаҷриба ва донишманд дарк намуда, дар ин замина ба ӯ итоат кунанд. Ҳар як шубҳаи бавучудомада оид ба қувваи ин сифат неруи аллакай муқарраршударо ба таври назаррас коҳиш медиҳад ва раванди фаъолиятро низ мушкил мегардонад.

Дар ин маврид робитаи ошкорро байни образ ва чузъи касбии салоҳияти омӯзгор муайян кардан лозим аст. Ҳисси салоҳияти касбӣ ба омӯзгор боварӣ мебахшад, ки ин дар симои ӯ зоҳир мегардад.

Ба ақидаи равоншиносон, неруи шахсӣ бо душвориҳои зиёд ба даст меояд ва барои нигоҳ доштани он заҳмати зиёд лозим аст, аммо аз ҷиҳати неруи таъсир бо он ҳеч чиз баробар шуда наметавонад.

Механизми асосии таъсири шахсии омӯзгори ҷолибу дилрабо ин шахсият аст. Объекти таъсир кӯшиш мекунад, ки ба шахсе монанд бошад ё воқеан бошад, шахсе бошад, ки ӯро қадр мекунад ва тақлид мекунад. Механизми муайянкунӣ чунин усули таъсиррасониро ба монанди таъсиррасонӣ бо намунаи шахсӣ имконпазир месозад. Нақӯкорӣ ва адолатпарварӣ инчунин хислатҳои шахсӣ мебошанд, ки ба ҷалби тавачҷуҳи хонандагон мусоидат мекунанд.

Ба масъалаи нуфузи омӯзгорони ҷавон ва ё онҳое, ки ба қарибӣ ба коллективи педагогии мактаб омадаанд ва онҳое, ки дар ин коллективи педагогӣ муддати дароз фаъолият мекунанд, истода мегузарем. Аслан масъалаи ба даст овардан ва нигоҳ доштани нуфуз баррасӣ мешавад.

Чунин ақида вучуд дорад, ки ин раванд барои ҷавонон мушкилтар аст. Аммо дар робита ба сохтани имич, вақте ки онҳо дар бораи Шумо чизе намедонанд, Шумо имкон доред ва метавонед танҳо дар асоси

салоҳияти барзиммадошта, масъулиятҳои вазифавии худ амал намоед. Ин ҷо осонтар хоҳад буд, агар чунин тасвиреро, ки омӯзгор лозим медонад интихоб намуда, дар доираи муқаррароти меъёрҳои, ки барои ҳаёти муайяни омӯзгорон пешбинӣ шудааст, амал намоед. Дар баробари ин ҳанӯз имконнопазир аст, ки омӯзгори нав ба коллективи педагогӣ беиттилоъ ё бемаълумот дохил шавад, чунон ки имкон додан мумкин нест, ки вохӯриҳои аввалин бо талабагон ва вохӯрӣ бо омӯзгор ба онҳо таассуроти дурахшон нагузоранд. Агар таассуроти аввал умуман мусоид бошад, пас рафтор, хислатҳо ва амалҳои баъдӣ аз ҳад зиёд баҳо дода мешаванд. Мушоҳида шудааст, ки бо таассуроти манфии аввал ҳатто сифатҳо ва амали мусбат дар пасманзари тавачҷуҳи зиёд ба камбудихо мемонад. Онҳо ё пай мушоҳида намешаванд ё ноҳақиқат гирифта мешаванд. Муносибати ташаккулёфта ба амалҳои муайяни омӯзгор ба дарки хонандагон дар бораи ӯ таъсири амиқ мегузорад. Дар назди талабагон ҳар қадар масъалаҳои муҳимтар гузошта шаванд, ҳамон қадар нақши муносибати ташаккулёфтаи талабагон нисбат ба амали омӯзгор зиёд мешавад. Пас, симои мавҷудаи омӯзгорро дар чунин ҳолат ба кулӣ дигаргун чилва додан хеле душвор хоҳад буд. Ин ҷо мавҷудияти омилҳои зиёд то чӣ дараҷа муваффақият доштани фаъолияти касбии омӯзгорро оянданигарона муайян мекунад. Аз ин ҷост, ки агар сухан дар бораи омӯзгоре равад, ки аллакай дар коллективи педагогӣ машҳур аст, дар он сурат симои мавҷудаи омӯзгорро ба кулӣ тағйир додан ниҳоят душвор аст. Омилҳои зиёде ҳастанд, ки то чӣ андоза муваффақ будани фаъолияти касбии омӯзгорро дар оянда муайян мекунад. Гузашта аз ин, муваффақият бояд аён бошад ва аз ҷониби аксарият қабул карда шавад.

Барои шогирдон хеле муҳим аст, ки омӯзгор ба ояндаи онҳо умед мебахшад, барояшон дурнамои мусбат месозад ва дарвоқеъ зиндадил аст.

Фаҳмидани низоми интизории хонандагон аз ҷониби омӯзгор ба ӯ кӯмак мекунад, ки муносибатҳоро бо онҳо муассиртар созад ва дар натиҷа масъалаи ташаккули нуфузи худро ҳадафмандона ҳал кунад. Ба эътибор бояд гирифт, ки муносибату робитаи мавҷударо дигаргун кардан душвор аст, ба ин хотир, дар миёни категорияҳои гуногуни субъектҳои фаъолияти касбии онҳо равона кардани омӯзгор ба идеалҳои мавҷуда ниҳоят муҳиму афзалтар хоҳад буд.

Дар асоси таҳлили назариявии адабиёти илмию амалии психологию педагогӣ, фалсафӣ, сотсиологӣ, инчунин таҳқиқотҳои гузаронидашуда шароитҳои иҷтимоӣ ва психологию педагогии ташаккули нуфузи омӯзгор муайян карда шуданд.

Ба ҷараёни ташаккули нуфузи омӯзгор тавассути татбиқи маҷмуи шароитҳои психологию педагогӣ метавон хусусияти назоратшавандагӣ дод, ки инро ба инобат нагирифтани ғайриимкон аст:

– дар раванди омода кардани мутахассис таълими ба шахсият нигаронидашуда, ки барои омӯзгор аҳаммияти бузурги тамоми раванди такмили ихтисосро дар назар дорад;

– дар раванди таълим, пешниҳод намудани муносибати инфиродии тафриқа имкон медиҳад, ки имкониятҳои мавҷудаи омӯзгор барои дар хотир доштан, дарк намудан бештар мавриди эътибор қарор гирад;

– рушди фарҳанги умумӣ ва касбии педагогиро, ки бидуни он ҳал намудани масъалаҳои тарбия ва масъалаҳои ҳамкориҳои самарабахш бо субъектҳои фаъолияти касбии омӯзгор имконнопазир аст, таъмин намояд. Дарачаи рушди фарҳанги умумӣ ва касбии омӯзгор бояд ба ӯ имкони беҳатариро таъмин намуда, дар муносибатҳои субъект - субъектӣ ҳамчун катализатор баромад намояд;

- инкишофи қобилиятҳои рефлексониро ба хонанда бо пояҳои асосии рушди шахсият дарк кардан ва ба ҳисоб гирифтани натиҷаву таъсири омилҳои объективӣ таъмин намояд;

- дар ҷараёни таълим ба таври густурда инкишоф додани самти корбарии омӯзгор, ки барои баландбардории самараи фаъолият боис мегарданд;

- рушд додани фаъолияти эҷодии омӯзгорон, ки дар амал татбиқ намудани раванди педагогӣ бо ба эътиборгирии хусусиятҳои инфиродии ҳар як хонанда бе он имконнопазир аст;

- густариши малакаҳои муошират. Татбиқи самаранокии падидаҳои ошқори иҷтимоӣ ба мисли фаъолияти педагогӣ бо қобилиятҳои муоширатии суғрушдёрӣ, басо мушқил аст;

- ба назар гирифтани малакаву қобилиятҳои, ки салоҳияти касбии ӯро дар раванди фаъолият муайян мекунад;

- инкишофдиҳии маҳорату малакаи омӯзгор, дар ҷараёни фаъолияти касбӣ, ки дарки хубтари вазъи эҳсосӣ ё худ эмотсионалии дигар субъектҳо таъмин менамоянд,;

- ҳислатҳои кордонӣ ва садоқату самимиятро нисбат ба касб ташаккул додан, аз қабилӣ қатъият, садоқат ба касб, серталабӣ нисбати таълим ва хонандагон, поквичдонӣ, ки ҳислатҳои асосии шахсии омӯзгор ба ҳисоб мераванд ва замина дар ташкили муносибатҳои бонуфуз мебошанд;

- тавачҷуҳи омӯзгор дар ҷараёни таълими хонандагон ба намуди зоҳирии худ, ки ҳозирба, маданият, тарзи рафтор, хушхлоқӣ ва шахсияти муосир будани ӯро ифода намояд, бояд бештар бошад;

- баррасии масъалаи адолат, асосҳои назариявии он ва шаклҳои татбиқи фаъолияти омӯзгорӣ ба раванди таълими омӯзгорон ворид карда шавад. Чуноне таҳқиқот муайян намуд, баҳодиҳии одилонаи амали омӯзгор хеле заиф ифода ёфтааст, ки ин тамоюл дар раванди таҳқиқот як падидаи дарозмуддат буд. Дар раванди фаъолияти таълимӣ омӯзгор бояд:

- баътиборгирии вижаҳои инфиродии зерини иштирокчиёни муносибатҳои бонуфуз барои омӯзгор муҳим аст;

- бо назардошти арзишҳо баъътиборгирии ҳавасмандии фаъолияти таълимии хонандагон ;

- инкишоф додани арзиши дониш дар хонандагон, ки барандаи он омӯзгор аст;

- тақвият додани муносибату робитаҳои дорои эҳтироми байниҳамдигарӣ дар чараёни фаъолияти омӯзгорӣ;

- фароҳам овардани дурнамои мусбат зимни арзёбии самараҳои фаъолияти хонанда;

- дар фаъолияти муштарақ ба муваффақият, ки қобили пазириши харду ҷониб аст, ноил шавад.

Ҳамаи мулоҳизаҳои дар боло зикршуда ба самаранокии ташаккули муносибатҳои бонуфуз бо хонандагони гурӯҳҳои синну соли гуногун таъсири назаррас доранд, агар омӯзгор:

- баназаргирии шароити иҷтимоии муосир ва мавқеи мушаххаси нақши омӯзгор;

- фаромӯш насохтан ва ба инобат гирифтани дарки иҷтимоӣ, ки ба он эътибори ҷидди касбӣ дода шуда, ба падидаҳои иҷтимоӣ (касбӣ) таъсир мерасонад;

- расонидани кумаки равонӣ ба хонандагон баҳри муътадил нигоҳ доштани вазъи эмотсионалӣ ва ташаккули сабру таҳаммул.

Ҳолати охирин дар натиҷаи таҳқиқот дар бораи омодагии эҳтимолии омӯзгорон ба бемории асаб муайян карда шуд. Омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ мавриди арзёбӣ қарор гирифтанд. Усули арзёбии “шикасти асаб” истифода шуд. Дар санҷиш 15 савол дода шуд, ки барои онҳо интихоби варианти ҷавобҳои, ки рафторро беҳтар инъикос мекунанд, зарур буд. 50 нафар омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ дар таҳқиқоти анҷомдодаи мо аз муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии вилояти Хатлон, 20 нафар, ки собиқаи корӣ то 5 сол, 17 нафар то 10 сол ва 13 нафар собиқаи кории зиёда аз 10 сол доранд, ҷалб карда шуданд. Санҷиш ба мо имкон дод, ки ҷаҳор сатҳи ҳолатро муайян кунем: изтироб

ё фишори равонӣ, пеш аз изтироб, мутавозин ва аз ҳад ором. Натиҷаҳои таҳқиқот нишон дод, ки зиёда аз 90% омӯзгорон дар ҳолати пеш аз изтироб ва танҳо 6 фоизашон дар ҳолати мутавозин ё оромӣ қарор доранд.

Барои муайян кардани вобастагии шароити муайяншуда ба озмоиш гурӯҳи омӯзгорон шартан ба ду зергурӯҳ тақсим карда шуданд: омӯзгороне, ки таҷрибаи кориашон то 5 сол ва омӯзгороне, ки таҷрибаи кории зиёда аз 5 сола доранд. Ҳолати пеш аз изтироб дар ин зергурӯҳҳо аз ҷониби 90% ва 95% омӯзгорон ошкор карда шуд, аз ин рӯ, новобаста аз таҷрибаи корӣ, аксарияти мутлақи омӯзгорон ҳолати пеш аз изтироб муайян карда шуданд. Барои пурра кардани маълумоти дар боло зикршуда, ташҳиси вазнинии ҳолатҳои гунаҳкорӣ, кина, хашм, шубҳа, инчунин намудҳои гуногуни таъбиз: шифоҳӣ, ғайримустақим, ҷисмонӣ гузаронида шуд.

Саволномае истифода шуд, ки навъҳои аксуламалҳоро чунин шарҳ медиҳад: гунаҳкорӣ - эътиқоди эҳтимолии субъектро ба шахси бад будан, ба кори бад кардан, инчунин пушаймон шудани ӯ изҳор мекунад; Шубҳа - аз нобоварӣ ва хушёрӣ одамон то эътиқод, ки одамони дигар ба нақша гирифтаанд ва зарар мерасонанд. Кина - ҳасад ва нафрат нисбат ба дигарон нисбат ба амалҳои воқеӣ ва сохта; негативизм - тарзи мухолифи рафтор аз муқовимати ғайрифайол то муборизаи файол ба муқобили урфу одат ва қонунҳои муқарраршуда; асабоният - омодагӣ ба изҳори эҳсосоти манфӣ ҳангоми хурдтарин ҳаяҷон (ошӯфтагӣ, дағалӣ); таҷовузи лафзӣ - ифодаи эҳсосоти манфӣ ҳам ба воситаи тарз (фарёд) ва ҳам ба воситаи мазмуни ҷавобҳои шифоҳӣ (дашном, таҳдид); азҳадгузариҳои ғайримустақим - ба таври даврӣ ба сӯи шахси дигар нигаронида шудааст ё ба касе нигаронида нашудааст; таҷовузи ҷисмонӣ - истифодаи қувваи ҷисмонӣ нисбат ба шахси дигар. Ба омӯзиш 84 нафар омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ ҷалб карда шуданд. Натиҷаҳои таҳқиқот нишон доданд, ки аксуламалҳои бартаридошта дар гурӯҳҳои таҳқиқшуда

гунаҳкорӣ (73% ва 69%), кина (52% ва 64%), таҷовузи шифохӣ, ғайримустақим ва ҷисмонӣ (55% ва 60) мебошанд. Асабоният (53% ва 55%) шубҳа ба андозаи камтар (33% ва 47%) зоҳир мешавад, аммо фарқият бештар аст. Бояд гуфт, ки нишондиҳандаҳои гурӯҳи омӯзгорони амалкунанда як қадар зиёданд. Мушоҳидаҳои ҷудоғонаи омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ нишон дод, ки аксарияти онҳо дар муомила бо хонандагон оштинопазирӣ, дағалиӣ ва бепарвоӣ зоҳир мекунад. Инчунин муайян карда шуд, ки таҷрибаи корӣ ҳар қадар зиёд бошад, қобилияти шунавонидани онҳо ҳамон қадар камтар зоҳир мешавад, пастишавӣ 9 % фоизро ташкил медиҳад, дар ҳоле ки дараҷаи хушахлоқӣ 17% фоиз меафзояд.

2.2. Омил ва шароитҳои педагогии ташаккули нуфузи омӯзгор дар муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ

Яке аз масъалаҳои таълими ба хонанда нигаронидашуда робитаи таҷрибаи шахсии он бо стандартҳои таълим мебошад. Вақте ки таҳсилот ба рушди шахсият нигаронида шудааст, рушди шахс арзиши мустақил мегардад. Рушди ин самт натиҷаи объективии ҷустуҷӯи доимии зиёд кардани самараи таълим мебошад. Таҷрибаи шахсиро дар шакли ягон меъёр муайян кардан мумкин нест, вай доираи эҳсосот, инъикос ва муносибати худро ба воқеият дар бар мегирад. Муносибати шахсиятӣ-фаъолиятиро метавон асоси фаъолияти таълимии хонандагон донист. Дар педагогика ва психология се сатҳи фаъолият ҷудо карда мешавад: ҷустуҷӯ (ҳамчун қобилияти субъект барои мақсаднок тағйир додани вазъият ва пайваста бо дарназардошти самаранокии он); вазъиятӣ (аз сатҳи талаботи вазъият боло бурдани субъект, таъмини рафъи монеаҳои берунӣ ва дохилии фаъолият); аз меъёр зиёд, ки дар хоҳиши шахс барои баланд бардоштани талаботи меъёрии расман муқарраршуда ба намуди мушаххаси фаъолияти таълимӣ ифода меёбад.

Дарачаи ҷалби шахс ба фаъолияти аз ҷиҳати иҷтимоӣ муҳим бештар аз сатҳи рушди низоми талабот ва муносибати он ба воқеият вобаста аст. Рушди талаботи инфиродӣ ҳамчун шаклҳои ғайрифавол дар ду самти ба ҳам вобаста пеш меравад: экстенсивӣ, ки ба воситаи зиёдшавии нишондиҳандаҳои миқдорӣ (дарачаи эҳтиётот), инкишофи усулҳои ҷадиди конъюнктуронии онҳо ба даст меояд; ва пуршиддат, ки тағйироти сифатии сохтори эҳтиётотро дар назар дорад, ки дар асоси алоқаҳои бештари мутаносиби байни онҳо, хавасмандгардонии мутақобилаи афзоюндаи неруи маънавӣ ва муайян намудани мақсадҳои фаъолиятро ба ҷо меорад.

Омӯзиши ба шахс нигаронидашуда ба омӯзгор имкон медиҳад, ки манфиатҳоро эҳтиром кунад ва дарачаи рушди қобилиятҳои инфиродии хонандаро ба назар гирад.

Хусусиятҳои хоси мундариҷаи таълим дар равиши ба талаба нигаронидашуда омӯзиш ягона, мушкilotнокӣ ва аҳаммиятнокӣ мебошанд.

Ҷузъҳои омили субъективии нуфузи омӯзгор метавонанд то андозае ба таври стихиявӣ ташаккул ёфта, шавқу рағбати хонандаро ба фанҳо ва мавзӯҳои муайян инъикос кунанд, аммо ин равандро низ хусусияти бештар идорашаванда додан мумкин аст. Дар мавриди ҷузъи касбӣ, раванди ташаккули он асосан дар дохили як муассисаи таълимии махсус оғоз меёбад. Аммо, муваффақияти азхудкунии асосҳои касбии маҳорат бештар аз самти шахсият, манфиатҳо ва ниёзҳои ӯ муайян карда мешавад. Ин неру дарачаи омодагии хонандаро барои дарк намудани раванди таълим ва иштироки фаъолона дар он муайян мекунад.

Дар боби қаблӣ тафовутҳои эҳтимолии омӯзгорони наврӯҳ дар масъалаи идрок, хотира, тафаккур, устувории зехнӣ ва қобилияту малақаҳои гуногун, ки зарурати истифодаи усулҳои гуногунро дар раванди таълимро тақозо менамоянд, мавриди баррасӣ қарор гирифтанд. Набояд фаромӯш сохт, ки ҳангоми таълими курсҳои назариявӣ ва дарки

иттилоот барои иддае дидан ва барои қисми дигар танҳо шунидан кофӣ хоҳад буд.

Агар проблемаҳои педагогии баррасишаванда пешниҳод карда шаванд, душвории раванди таълими фанҳо эҳсос мегардад. Бинобар ин, дар синфхонае, ки хонандагон фаъол мебошанд, ба таври муфассал дида баромадани масъалаҳои педагогӣ ба маротиб осонтар аст.

Мавриди зикр аст, ки омӯзгорон дар фаъолияти касбии худ аксар вақт аз таҷрибаи қаблии худ истифода мебаранд, ки дар натиҷаи иштироки бевосита дар раванди педагогӣ ба вучуд омада, дар он ҳамчун хонанда будан ва гирифтани намунаҳои рафтори эҳтимолии омӯзгор ташаккул ёфтаанд. Бинобар ин, аз нигоҳи мо, комилан ислоҳ кардани ҳамаи ҷанбаҳои манфӣ, ки дар гузашта омӯзгор дар давраи донишҷӯӣ дучор шуда буд, хеле душвор хоҳад буд. Чунин ба назар мерасад, ки роҳи ҳал он аст, ки ба омӯзгор имкон диҳад, ки дар бораи эҳсосоте, ки аз мактаб ва муошират бо хонандагон дорад, ошкоро сухан гӯяд. Муҳим аст, ки имкони интиқодӣ дар бораи маълумоте, ки калонсолон дар давраи кӯдакӣ гузоштаанд, инъикос карда шаванд. Дар ин ҷо, ба назари мо, се ҷиҳати шахсияти пешниҳодкардаи Э. Бернро дида баромадан бамаврид аст. Дар ҳама калонсолон, ба гуфтаи Э. Берн се ҳолат метавонанд худро зоҳир кунанд. Ба таври ғайрирасмӣ зухуроти ин ҳолатҳоро «волидайн», «калонсолон» ва «кӯдак» меноманд.

Муҳим аст, ки зухуроти “калонсолон”-ро дар хонандагон рушд диҳем. Мисли калонсолон рафтор кардан маънои мустақилона ва холисона баҳо додан ба вазъият ва беғаразона баён кардани фикр, таҳияи мушкилот ва хулосаҳоро дорад. Нуфузи «калонсолон» барои ҳаёт зарур аст. Одам маълумотро коркард мекунад ва эҳтимолиятҳоеро ҳисоб мекунад, ки дар он барои муоширати муассир бо ҷаҳони беруна ҳаракат кардан лозим аст. Калонсолон амалҳои падару модар ва кӯдакро назорат мекунанд ва дар байни онҳо миёнарав мебошанд. Нуфузи “волидон” ин боварӣ, эътиқод ва таассуб, арзишҳо ва муносибатҳои мост, ки бисёре аз

онҳоро мо ҳамчун ҳудамон қабул мекунем, тавре ки ҳудамон қабул мекунем, дар ҳоле ки дар асл онҳо аз берун тавассути ҷалби одамони муҳим ба мо “ҷоришуда” мебошанд. Аз ин рӯ, “волидайн” шорех, муҳаррир ва баҳодихандаи ботини мо ҳисоб мешаванд. Шахси калонсол ҷузъи мантиқии иттилоотро дарк мекунад ва коркард мекунад, қарорҳоро пеш аз ҳама бодикқат ва бидуни эҳсосот қабул мекунад, воқеияти онҳоро тафтиш мекунад. Худи калонсолон, бар хилофи волидайн, мутобиқшавӣ на дар ҳолатҳои стандартӣ ва якхела, балки дар ҳолатҳои беназире, ки мулоҳиза, додани озодии интиҳоб ва ҳамзамон зарурати фаҳмидани оқибатҳо ва қабули қарорҳои масъулиятнокро талаб мекунанд, мусоидат мекунанд. Вазифаи нуфузи калонсолон аз он иборат аст, ки он чиро, ки ба падару модар ва фарзанди мо хос аст, санҷем ва онро бо далелҳо муқоиса кунем, яъне дар санҷиши воқеият. Рафтор ба таври назаррас ба эҳсосоти пинҳонии кӯдакӣ таъсир мерасонад. Образи “кӯдак” ҳангоме зоҳир мешавад, ки шахс барои мустақилона аз байн бурдани мушкилот ба қадри кофӣ худро қавӣ ҳис намекунад, аз уҳдаи паси сар кардани душворӣ намебарояд ва ё ба фишороварии атрофиён тобовар нест. Аз мавқеи волидайн натавонанд нақши волидайн «бозӣ», балки нақши омӯзгору сардор ҳам махсуб мешавад. Барои фаъолияти оптималии шахсият аз нуқтаи назари таҳлили транзаксионӣ зарур аст, ки ҳар се ҳолати худ дар шахсият мутаносиб намояндагӣ кунанд.

Мушкилоти умумӣ ин заифшавии нақши «калонсолон» мебошад. Чанд роҳҳои таҳкими шахсият вучуд доранд. Калонсол: шинохти фарзанд ва волидайнро ёд гирад; нисбат ба кӯдак ҳассос бошад; ба калонсолон барои фикр кардан вақт диҳад; системаи арзишҳои шахсии худ ва ғайраро тартиб диҳад. Ба андозаи муайян андешаҳои болоро дар рафти таълим ҳамчун дастур қабул кардан мумкин аст.

Дарвоқеъ, фаъолияти педагогӣ, тавре ки қаблан зикр гардид, асосан аз мавқеи волидайн амалӣ карда мешавад, бинобар ин, маълумоти

волидайн ба фаъолияти педагогӣ таъсири назаррас мерасонад. Ба назар меояд, ки дар чараёни таълим ба ҳар як хонанда додани имконияте, ки онҳо дар маълумоти волидайн чӣ гунаанд ва таҷрибаи қаблии онҳо чӣ гуна буд, муҳим аст. Аз ин мавқеъҳо мумкин аст, ки маълумот дар бораи фаъолияти онҳо дарк ва арзёбӣ шавад. Бо эҷод кардани ҳолатҳое, ки ба ифшои маълумоти волидайн мусоидат мекунанд, мо ба ин васила барои рушди инъикос замина фароҳам меорем.

Маълум аст, ки раванди таълим бояд ба шахсият нигаронида шавад. Инро натавонанд тафовутҳои варзишӣ, психологӣ ва зехнӣ, балки таҷрибаи мавҷудаи ҳаёти низ тақозо мекунад. Дар рафти таълим ба хонанда ҳарчи бештар дар бораи ҳудаш маълумот додан зарур аст, ки ин барои мулоҳиза лаҳзаи пурмазмун мегардад.

Зарур аст, ки ба ҳар як хонанда маълумот дар бораи ҳолати сифатии ӯ дода шавад, бо инъикоси маълумоти гирифташуда, ҳар як хонанда метавонад дар раванди таълим маънои шахсии худро пайдо кунад. Таълими ба хонандагон нигаронидашударо дар замон муосир мавҷудияти тренингҳо, семинарҳо, студияҳо, шаклҳои гуногуни дарсҳои лексионӣ, ки дар онҳо намоиши монологӣ камтар ба назар мерасад ва усулҳои ҳамфаъол назаррасанд, имконпазир мегардонанд. Инчунин, ташаккули фазои эҷодиро дар таълими ба хонанда нигаронидашуда набояд фаромӯш кард.

Мавриди тазаққур аст, ки қобилияти эҷодкории омӯзгоронро метавон шартӣ асосии рушди нуфузи касбии онҳо номид. Эҷодкорӣ як навъи махсуси истеъдод аст. Иддае аз муҳаққиқон чунин андеша доранд, ки эҷодкорӣ бештар падидаи табиӣ ва ё модарзодист, на махсули тарбия. Ба андешаи муҳаққиқи амрикоӣ Торранс бошад, на бештар аз 2-5% одамони воқеан эҷодкоранд. Дар заминаи бартариятҳои зехнӣ қобилиятҳои эҷодӣ ё интеллектуалӣ рушд меёбанд. Ин қобилиятҳои зехнӣ хеле барвақт дар инсон падид меоянд, аммо дар раванди бакамолрасии шахсият хусусиятҳои инфиродӣ мегиранд, ки таъсири

назарраси тарбия ба он ба назар мерасад. Дар эҷодкорӣ самтҳои гуногун мавҷуд аст. Олим ва психологи канадагӣ Г. Селе се намудро дар фаъолияти олимони тавсиф намудааст: офарандагон, эҷодкунандагони ғоя; энциклопедистҳо ва мунаққидон. Дар раванди таълим ин самтҳо метавон ба асос гирифт. Одатан, дар як шахс зухуроти ҳамгироии ҳамаи самтҳои баррасишаванда камтар ба назар мерасад.

Баҳри мусоидат намудан ба инкишофи зухуроти эҷодкорӣ ба машғулиятҳо хусусиятҳои гуногун додан лозим аст. Одатан дар амалияи таълим тарзи гузарондани машғулиятҳо бо назардошти муҳокимаи танқидии мақолаҳо, китобҳо, ғояҳо ба таври васеъ ҷорӣ намегардад. Шарти дигари хеле муҳим ин аст, ки шахси эҷодкор аслан мустақил, устувор ва дорои фикру андешаи шахсӣ бояд бошад. Дар сохтори таълими хонандагон ин вазифаи мустақил маҳсуб мешавад. Ба инобат бояд гирифт, ки муҳити демократӣ, муоширати озод, имкони муттаҳид шудани ҳамфикрҳо дар раванди омодагӣ ва гузаронидани дарсҳо, фазои баҳсу мунозира имкон медиҳад, ки шахсияти озоду равшанфикр ташаккул ёбад.

Камбудии назаррас дар таълим хонандагон низоми мавҷудаи баҳодихӣ мебошад. Аксар вақт, дар раванди арзёбӣ, қобилиятҳои энциклопедӣ сабт карда мешаванд ва аз ин рӯ баҳогузори карда мешаванд. Бояд қайд кард, ки яку якбора дур шудан аз ин чандон осон нест, зеро имкони ба таври возеҳтар сабт кардани мавҷудият ё набудани донишҳо оид ба масъалаҳои баррасишаванда ҷой дорад. Чанбаи эҷодкории саволҳои ба монанди: ном, рӯйхат, пешниҳоди калима ва монанди инҳо, қариб, ки вучуд надорад. Чунин саволҳо раванди эҷодиро ба миён намеоранд, проблемаи рушди зеҳниро ҳал намуда, ба он баҳогузори намекунанд.

Барои ба вучуд овардани зухуроти эҷодии хонандагон дар ҷараёни таҳсил вазъиятҳои мақсаднокро ба вучуд овардан лозим аст. Рақобатпазирии ғояҳо ва таҳияи мавзӯҳои дарсҳои кушод ба имкон

медиханд, ки неруи эҷодии хонандагонро ифшо намоем. Вале мушкили дигар дар мавриди татбиқи пешниҳоди ҳавасмандии эҷодии хонандагон, фаъолияти дохилии ҳуди онҳо мебошад, ки инро набояд нодида гирифт.

Баҳри амалисозӣ ва инкишофи неруи эҷодии шахс дар марҳилаҳои гуногуни раванди таълим чой доштани шароитҳои зерин муҳиманд:

- бунёди фазои ғайримуқаррарии муносибатҳо;

- бартараф кардани омилҳои бавучудорандаи ташвишу изтироб дар синф;

- муҳайёсозии шароитҳои лозимаи омӯзишӣ (қор кардан аз рӯи масъалаҳои ҳалношудаи оянда, рушди дурандешӣ, эҷоди ҳолатҳои муошират бо одамони ақидаҳои мухолифдошта оид ба як масъала);

- бартарафсозӣ ва мувофиқат.

Ҳалли масъалаи рушди эҷодкорӣ дар он ифода намеёбад, ки аз ҳар нафар талаби эҷод карда шавад, балки дар он аст, ки ба ҳар кас имкони рушд ва ифодаи он ва ҳарчи зудтар ҳавасманд кардани онҳо дода шавад.

Барои бошуурона ва мақсаднок амалӣ намудани раванди ташаккули асосҳои нуфузи омӯзгор, албатта, бояд дониши мувофиқ дода шавад, аммо шиносӣ бо донишро метавон бо роҳҳои гуногун амалӣ кард.

Силсилаи фанҳои гуманитарӣ метавонад проблемаи нуфузу эътиборро пурра ва ҳаматарафа фаро гирад. Чуноне мусоҳибаҳо нишон доданд, таваччуҳи хонандагон ба мушкилоти чузъии касбии нуфузи омӯзгор бештар буда, ба масъалаи сифатҳои шахсии омӯзгор дар раванди ташаккули муносибатҳои бонуфуз онҳо камтар мароқ зоҳир кардаанд. Ин таҳқиқот бори дигар собит намуд, ки падидаи мазкур барои онҳо як диди комилан нав буд, ки дониши касбӣ, тарзу усулҳои таълимро ба воситаи чузъи шахсии салоҳияти омӯзгор боз медорад.

Мо баҳри омӯзгорон семинари омӯзишӣ оид ба ҷанбаҳои психологию педагогии фанҳоро бо мақсади ҳалли масъалаи мазкур ташкил намудем. Асосҳои маҳорати педагогӣ силсилаи лексияҳо доир ба проблемаи нуфузи омӯзгор дар семинари мазкур баррасӣ гардид.

Мавзуъҳои маърузаҳоро, ки моҳияти нуфуз, сохтори он, принципҳои сохт, шароити ташаккулро дар бар гирифта, сифатҳои шахсии омӯзгорро баррасӣ намуда, онҳоро эҳтимолан дар раванди ташаккули муносибатҳои бонуфуз бо хонандагони синну соли гуногун ва ҳамкорон арзёбӣ менамоянд, баррасӣ намудем. Минбаъд курси мукамалтар ташкил ва баргузор карда шуд.

Тавре ки таҳқиқот нишон дод, ба ҳамдигар муқобил гузоштани ноқомӣҳо бо вариантҳои гуногуни вазъиятҳои педагогӣ, ки худи иштирокчиён дар онҳо ҳузур доранд, барои фаъол гардондани диққат ва нав кардани масъалаҳои педагогии дар курси лексионӣ фаро гирифташуда хеле муфид аст. Бо ин равиши методӣ фаъолияти омӯзгорон аз як зухурот то 80% афзоиш ёфт.

Чунин техникаи дидактикӣ, ба монанди вазъиятҳои проблемавӣ низ ба мо имкон фароҳам меорад, ки маводи маърузаи пешниҳодшударо таҷдид намоем. Ғайр аз ин, омили мазкур барои бошуурона мушаххас соختани қисми зиёди маълумотҳо имкон медиҳад. Ахиран, ҳар як шунаванда ба тарзе нисбат ба маълумотҳои баёншуда мавқеи муайянеро барои худ интихоб ва пайгирӣ менамояд. Аммо имкони дилпурона баён кардан ин мавқеъ вучуд дорад. Якчанд сатҳҳои зуҳури фаъолияти эҷодии омӯзгорро инчӯ метавон мушоҳида кард:

- маълумоти имконпазирро бо баёни ошкоро чун сатҳи баланд маънидод кардан;
- ошкоро оид ба шаклҳои пешниҳодшуда баён кардани мавқеъи худ, ки дараҷаи миёнаи фаъолияти эҷодӣ ба ҳисоб меравад;
- ба манфиати яке аз тахминҳои зикршуда ё варианти худ қабул кардани мавқеи худ, ки дараҷаи пастро нишон медиҳад;
- тафаккури ғайрифавол дар бораи ҳодисаи руҳдода, ки аз набудани фаъолияти эҷодӣ гувоҳӣ медиҳад.

Ҳамин тариқ, дар курси лексия тағйироти муайяни омӯзиши масъалавӣ мавҷуд аст. Шумо метавонед бо пешниҳоди маълумот ба худи

маърузачӣ мурочиат кунед, агар шунавандагон омода набошанд, ки интихоби худро пешниҳод кунанд, муҳим аст, ки ба онҳо интихобе пешниҳод кунед ва сипас фикр кунед, ки дар назарияи умумӣ чӣ маҳз дар бораи масъалаи баррасишаванда мавҷуд аст, чӣ гуна намунаҳои амалияи таълимро пешниҳод бояд намуд.

Мушкилоти муҳимми таълими курси назариявӣ ин сатҳҳои гуногуни устувории зеҳнии хонандагон мебошад. Бинобар ин, маълумоти назариявие, ки дар лексия дода мешавад, на аз он сабаб, ки он барои шунаванда дахл надорад, балки дар натиҷаи хастагии зеҳнии ӯ дарк карда мешавад. Ин ҳам яке аз шаклҳои мушкилоти касбӣ ба ҳисоб меравад. Ба ҳамин хотир, дар маъруза ҷорӣ намудани намудҳои гуногуни фаъолияти зеҳнӣ имкон медиҳад, ки ин усули таълим бештар ба шахсият ва ташаккули он равона гардад. А.А. Деркач дар бораи самаранокии раванди таълими касбӣ ҳангоми пайвастании баёни шифохӣ ва тасвир бо иштироки фаъолонии хонандагон дар амсиласозии ҳолатҳои педагогӣ ва қарорҳо сухан меронад.

Он чи ки дар боло дар бораи онҳо сухан рафт, ба шакл, усул ва то андозае ба мазмуни таълим таъсир мерасонад. Аммо ба назари мо зарур аст, ки таълими ба хонанда нигаронидашуда на танҳо доираи мазмун, балки усулҳои таълим ва шакли ташкили раванди таълимро низ фаро гирад. Муҳим аст, ки ҳар як хонанда аҳаммияти мушкилот ё мавзӯи баррасишавандаро эҳсос кунад. Аз ин рӯ, дар ҳама гуна шаклҳои фаъолият таҳкими мутақобила, муоширати муайяни иттилооти шифохӣ ва иттилооти эҳсосӣ зарур аст ва он ба таври оқилона бояд аз лиҳози эҳсосот низ дастгирӣ карда шавад.

Дар таълими курси назариявӣ боз ҳам бештар рӯйоварии шахсӣ мазмуни мушаххаси онро талаб мекунад. Имкони бо дархостҳои имконпазир курсро пешакӣ таҳия кардан ғайриимкон аст, аммо роҳи ҳалли он татбиқи техникаи комилан қобили пазириш хоҳад буд. Ба омӯзгор дар ҷараёни курси назариявӣ имконият бояд дод, ки саволҳо

диҳад. Таъмини чунин имконият пас аз маъруза камтар самаранок аст, зеро шиддатнокии ҳисси эҳсосии аҳаммияти савол аз байн мервад. Ҳамзамон, ҳангоми пешниҳоди мавод қобилияти додани саволҳо ба маърузачӣ имкон пеш меорад, ки мундариҷаи мавзуи ирошавандаро бо дарназардошти мушкилоти пайдошуда зуд ислоҳ кунад ва ба ин васила барои шунавандагон аҳаммияти мавзуи баррасишаванда, инчунин имконоти фаъолияти идрокро ба эътибор гирад. Бо фароҳам овардани имкони додани саволҳо дар рафти курси назариявӣ усули интерактивии деринаи таълим воқеан амалӣ мегардад, то андозае муҳим аст, ки маърузачӣ нақши пешбарандаро дар дарс аз даст надихад. Ба андешаи мо, ин гуна омӯзиш боз чунин як таъсири мусбат дорад, ки омӯзгор таҷрибаи рафтори динамикӣ, таҷрибаи “ангезиши зехн”-ро ба амал мебарорад, ки он дар вусъатдиҳӣ ва фаъолсозии ғояи фаъолияти омӯзгорӣ мусоидат хоҳад кард.

Дар ин раванд машғулиятҳои маърузавӣ асосан дар шакли муколамаи проблемавӣ баргузор мешуданд. Дар ибтидои лексия масъалае гузошта шуд, ки он метавонад характери назариявӣ ё тавсифи вазъият бошад. Дар рафти машғулияти маърузавӣ омӯзгорон озодона саволҳо дода, нуктаи назари худро баён доштанд. Дар рафти машғулиятҳои маърузавию амалӣ вазифа гузошта шуда буд, ки шахсияти комили омӯзгор ташаккул ёбад.

Баҳри натиҷагирӣ аз самарайи шароитҳои пешниҳодшуда дараҷаи фаъолияти эҷодии омӯзгорон мавриди санҷиш қарор дода шуд. Дар ин раванд эҷодкорӣ ҳамчун шарт зарурии инкишофи чузъи касбии нуфузи омӯзгор маҳсуб мешуд. Ҳамаи ин маълумоти бадастомада самаранокии онҳоро нишон медиҳад. Қабл аз озмоиш 2-3 % фоизи омӯзгорон дар чараёни маърузаҳо қобилияти баланди эҷодӣ ва 4-5 % фоизи онҳо дараҷаи миёнаи эҷодӣ нишон медоданд. Дар фасли дуюм, ки марҳилаи миёна аст, тамоюли баланд шудани фаъолияти эҷодии кори омӯзгоронро дар машғулиятҳои лексионӣ 9 % - фаъолияти баланд ва 14% - дараҷаи

миёнаи фаъолиятро нишон доданд. Дар чамъбасти курс 21% зимни баррасии масъалаҳои назариявии педагогикаи умумӣ фаъолияти баланди эҷодӣ нишон дода, дараҷаи миёна 24%-ро ташкил дод. Ҳамин тариқ, шароитҳои фароҳам овардашударо дар раванди таълим метавон ҳамчун хавасмандгардонии рушди қобилиятҳои эҷодӣ ва азхудкунии донишҳои касбии омӯзгор арзёбӣ намуд.

Дарсҳои амалӣ аз рӯи принсипи студия сохта шуда буданд, ки дар он маҷмӯи вазифаҳои омӯзишӣ ва бозӣ асосан барои ба даст овардани маълумот дар бораи худ, барои истифода дар инъикоси минбаъда истифода мешуданд. Моҳияти машғулиятҳои студиявӣ ба ягонагии дараҷаи назариявӣ, методӣ ва технологӣ дар як дарси мушаххас асос меёбад. Баъзан муттаҳидшавӣ чунон мешавад, ки байни назария, методология ва технология қариб ҳеҷ сарҳад вучуд надорад. Раванди дарсҳои студиявӣ ба ҳар як омӯзгор имкон медиҳад, ки омодагии касбии худро ба таълим бо омодагии омӯзгори дигар муқоиса кунад, ки он ҳамчун манбаи иловагии иттилоот барои рушди худшиносӣ хизмат мекунад.

Тавре, ки таҳқиқот нишон дод, шакли кори студиявӣ барои рушди эҷодкорӣ ва ифшои «ман»-и худ шароити хеле мусоид фароҳам меорад. Дар машғулиятҳо сюжетҳои тематикӣ оид ба проблемаҳои маҳорати педагогӣ намоиш дода шуданд. Аммо дарси пешгӯӣ ҳанӯз аз марҳилаи аввал ба рушди маҳорати мушоҳидаи омӯзгорон ва «фаҳмидани дигарон» бахшида шуда буд. Дар дарси аввал омӯзгорон ба шаш саволи худ дар шакли хаттӣ ҷавоб доданд. Сипас, ҳар як омӯзгор ба ҳамон саволҳо дар варақаҳои алоҳида барои ҳар як омӯзгори гурӯҳи худ ба таври хаттӣ ҷавоб доданд. Саволҳо манфиатҳои эҳтимолӣ, маҳфилҳо, моҳи таваллуд, рангҳои дӯстдошта ва ва монанди ин ҷузъиётро дар бар мегирифтанд.

Ҳамин тариқ, ҳар як омӯзгор аз берун дар бораи худ маълумот мегирифт. Дар марҳилаи навбатӣ дараҷаи мувофиқати ҷавобҳои гирифта

ва навиштаи худи омӯзгорро муқоиса кардан лозим буд. Агар мувофиқат бартарӣ дошта бошад, аломати «+» ва агар мувофиқат мавҷуд набошад, аломати «-» гузошта мешуд. Пас аз он ҷои созишнома ҳисоб карда шуд. Андоза нишон дод, ки ҷои мувофиқат аз 35% то 58%-ро ташкил дода, зиёдтарӣ (16-18 ҷоиз) низ ҷой дорад. Ба ҳисоби миёна барои гурӯҳи назоратӣ 44 % ва барои гурӯҳи озмоишӣ 41% буд. Фарз кардан мумкин аст, ки ё омӯзгорон бодикқат набуданд ё хеле “пӯшида” буданд. Ин ченаки аслии “шиносии дигарон” буд.

Ташкили ҷазоии дарсҳои амалӣ дар гурӯҳҳои озмоишӣ ҳатман набудани қаторҳои қафоро пешбинӣ мекард, ки дар якҷоягӣ бо қадвали таълимӣ дар шакли доира ташкил карда шуд. Муҳити мазкур зақмандгардонии фаъолияти бештари омӯзгорон ва иттиҳоди сарҷамъии онҳоро дар ҳалли масъалаҳои гузошташуда таъмин намуда, ҳавасмандии онҳоро барои ҳамкорӣ афзун намуд. Дарсҳои аввалини амалӣ ба ташаккул додани рефлексия дар асоси ақидаҳои шахсӣ дар бораи худ (вазифаҳои инфиродӣ), дарсҳои баъдӣ – дар асоси маълумот дар бораи худ аз гурӯҳи наздиктарин (вазифаҳо дар ду-се ва баъдан дар маҷмӯъ) рағона карда шуданд (вазифаи гурӯҳӣ). Дарсҳо дар муқоиса бо табиати зинда ва бечон, ранг, ҳолати атмосфера, обу ҳаво, боришот, бозичаҳо ва ғ. аз ҷиҳати худшиносӣ хеле пурмазмун ва ҷолиб буданд. Муқоисаи ассотсиатсияҳои худ дар бораи худ бо ассотсиатсияҳои дигарон дар бораи Шумо барои омӯзгороне, ки якҷоя қор мекунанд, натиҷаҳои ғайриҷашмдошт дод ва инчунин маълум шуд, ки дар гурӯҳ аксар вақт омӯзгороне буданд, ки дар иҷрои ин гуна вазифаҳо душвориҳои зиёд доштанд. Чунин супоришҳо дар машғулиятҳои маҳорати педагогӣ ҷӣ бо омӯзгорони фанни тарбияи ҷисмонӣ ва ҷӣ бо омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ омӯхта шуданд. Фаъолиятҳои мақсаднок, ки ба рушди рефлексия бахшида шудаанд, ҳанӯз мақоми доимии худро наёфтаанд.

Албатта, дар сурате, ки омӯзгор дарсхоро ҳадафмандона ташкил накунад, ки онҳо ба рушди рефлексия дар хонандагон нигаронида шудаанд, дар оянда баъзе аз шогирдон аз сабаби дарки нокифояи сабабу натиҷа дар ислоҳи рафтори худ ва муносибатҳо дар вазъиятҳои бавучудомада ба мушкилот мувоҷеҳ хоҳанд шуд. Мақсади ҳар як дарс аз он иборат аст, ки ба хонанда маълумоти барои ҳаёти оянда мувофиқ дода шавад. Чӣ ҳақиқати муҳимми ташкили машғулиятҳои амалӣ вазъияти ғайриканоатмандӣ буд. Ин шарт зарурии рушди эҷодкорӣ мебошад.

Дар раванди дарсҳои амалӣ дар гурӯҳҳои назоратӣ омили баҳодихӣ ба вуҷуд омада, дар дарсҳо санҷиши дониши курси назариявӣ бо усули пурсиш гузаронида шуд. Пурсиш хусусияти давомнокӣ дошт. Озмоиши асосноккунии самарани шаклҳои ташкилӣ ва усулҳои методологии интихобшуда гузаронида шуд. Дар раванди озмоиши анҷомдодаи мори равишҳои асосии арзёбии натиҷаҳои санҷишҳо ба арзёбии қобилияти қабули қарорҳои масъулиятнок равона гардида буданд (В.И. Андреев, 1992), ки намуди вижагиҳо ва услуби фаъолиятро мушаххас месозад ва меъёри он аломати бартарияти кутби муқобил маҳсуб мешавад.

Дар ин раванд мо аз усулҳои татбиқкардаи В.И. Андреева, усули санҷиши такрориро барои баҳодихии эътимоднокии саволномаҳо истифода намудем. Нишондиҳандаи эътимоднокӣ бо истифода аз формулаи Спирман-Браун ҳисоб карда шуд, арзиши ҳадди ақалли қобили қабули коэффисиенти эътимоднокӣ $r = 0,70$ буд, ки ба дараҷаи баланди эътимод мувофиқат мекунад. Объективӣ будани усулҳои тестӣ бо роҳи тақсим кардани саволҳои тестӣ ва баъдан ҳисоб кардани коэффисиенти коррелятсия дар асоси маълумоти нимаи якум ва дуҷуми тестӣ муайян карда шуд. Дар ин ҳолат коэффисиенти коррелятсия $r = 0,75$ (барои санҷиши баҳодихии қобилияти рушди худшиносӣ) ва $r = 0,8$ (барои санҷише, ки қобилияти қабули қарорҳои масъулиятнокро арзёбӣ мекунад) мебошад. Объективӣ будани натиҷаҳои тест инчунин бо он таъмин гардид, ки бевосита пеш аз имтиҳон ба мусоҳиб оид ба номи тест

ва мавзуи он маълумот дода нашуда буд. Ва ин ҳолат ҳамеша назорат карда мешуд. Ҳамзамон дар ин чараён дурустии усулҳо дар асоси ҳисоб кардани коэффисенти таносуби байни маълумоти дар асоси тест гирифташуда ва баҳодиҳии ҳамон сифатҳои шахсӣ бо усули баҳодиҳии экспертӣ бо $r = 0,8$ (0,85) муайян гардид. Дараҷаҳои рушди қобилиятҳои худшиносӣ дар шакли зерин шарҳ дода шудаанд: 1-хеле паст, 2-паст, 3-аз миёна камтар, 4-каме пасттар, 5-миёна, 6-каме болотар аз миёна, 7-аз миёна, 8-баланд, 9-хеле баланд.

Барои омӯзиши майли шахсӣ ба рафтори муноқиша мо аз усули Н.В. Гришина (1990) ва санҷиши К. Томас истифода кардем. Дар натиҷаи таҳқиқот мо ба хулоса омадем, ки вақте аз низоъ канораҷӯӣ мешавад, ҳеч яке аз тарафҳо ба комёбӣ ноил намегардад. Дар чунин шаклҳои рафтор, монанди рақобат ва мутобиқшавӣ як иштирокчӣ бурд мекунаду дигаре мағлуб мешавад. Ва танҳо дар шароити ҳамкорӣ ҳар ду тараф манфиат мебинад.

Фаъолияти инсон яке аз нишондиҳандаҳои муҳимми маҳорати касбии ӯ мебошад, ки барои назорат кардани ин нишондиҳанда техникаи «ҳадди фаъолият» истифода мешавад.

Технология саволномаи санҷишӣ мебошад, ки ба талаботи асосии экспресс-диагностика мувофиқат мекунад: он имкон медиҳад, ки дар як муддати кӯтоҳ маълумоти ташхисӣ ҷамъоварӣ карда шавад; маълумоти бадастомада имкон медиҳад, ки посухдиҳанда нисбат ба дигарон аз рӯи сифати дахлдор тасниф карда шавад, яъне муқоисаи миқдорӣ ва сифатии натиҷаҳои мавзуи омӯхташуда бо дигарон имконпазир аст.

Дар рафти кори озмоишӣ бо хонандагони гурӯҳҳои назоратӣ асосан дар шакли анъанавӣ машғулиятҳои маърузавӣ ва амалӣ гузаронда шуд. Маърузаҳо ба мутолиаи саволҳои назариявӣ бахшида шуда, асосан характери монологӣ доштанд, вале муҳимияти мавзӯҳо боқӣ монда, ба саволҳо танҳо дар охири дарс иҷозат дода мешуд, ки ба назари мо, ин ҳалли масъаларо душвор мегардонд. Истифодаи мушоҳидаи бевосита

нишон дод, ки дар чараёни озмоиш фаъолияти меҳнати омӯзгорон таъсипазир аст.

Ташхиси психикии ҳавасмандсозӣ ва худтанзимкунӣ: Дар семинари омӯзишии, ки барои омӯзгорони гурӯҳҳои озмоишӣ ташкил шуда буд, ба масъалаи ташхиси психикӣ таваҷҷуҳи махсус дода шуд. Қисматҳои назоратӣ нишон доданд, ки дар ду маърузаи аввал саволҳо як падидаи чудоғона буданд, тафтиши қайдҳо имкон дод, ки сабти муназзами мундариҷаи маъруза асосан аз ҷониби ҳамон омӯзгорон (48%) анҷом дода мешавад. Фасли дуюм (миёнаи семинари омӯзишӣ) нишон дод, ки бештар аз сеяки омӯзгорон ба муҳокимаи фаълони масъалаҳо ҷалб карда шуда, зиёда аз 80 фоизашон мунтазам қайдҳо мекунанд. Дар риштаи назорат проблемаи фаъолият ҳамон боқӣ монд.

Қобилияти додани саволҳо ҳангоми ба миён омадани онҳо барои ҷалби омӯзгорон муҳим буд.

Натиҷаҳои санҷиши озмоиши самаранокии шароити пешниҳодшудаи психологию педагогии ташаккули маҳорат бо усулҳои омори математикӣ коркард карда шуданд. Барои гурӯҳҳо, ҳам озмоишӣ ва ҳам назоратӣ, нишондиҳандаҳои миёна мавриди таҳлил қарор гирифтанд. Барои рушди фаъолият, эътимод, қатъият, ҳаракат, масъулият ва ҳамкорӣ меъёри самаранокии навоарӣ санҷида шуд. Раванди мазкур бо истифода аз усулҳои дар боло тавсифшуда назорат карда шуд. Барои муайян кардани эътимоднокии маълумоти гирифташуда, ҳангоми санҷиш тадбирҳои тақаллубгарӣ ва дурустии ҷавобҳо назорат карда шуданд. Маълум гардид, ки маълумоти бадастомада ба сатҳи баланди ягонагӣ мувофиқат мекунад.

Ҳамин тавр, тағйирпазирии ташкилӣ ва усулҳои методологии воридшуда имкон фароҳам овард, ки ба чараёни ташаккули хислатҳои шахсии омӯзгор хусусияти идорашавандагӣ ва динамикаи мусбат дода шавад. Дар ин баробар, таҳқиқоти озмоишии гузаронидашуда мушаххас намуд, ки барои басдастории муваффақият дар фаъолияти касбӣ зимни

фаъолияти омӯзгорӣ на танҳо аз нуқтаи назари коршиносӣ, балки аз рӯи сифатҳои шахсии омӯзгор заминаҳои зарурӣ фароҳам овардан имкон дорад, аммо бинобар сабаби рушди нокифояи мақом ва нуфузу эътибори омӯзгор дар шароити муосир ханӯз ҳам мушкилоти зиёд мавҷуд аст. Дар ин росто, такмили маҳорати касбӣ ва таҷрибаи педагогӣ ҳамчун воситаи ташаккул ва рушди асосҳои нуфузи омӯзгор хизмат мекунад.

Илова бар ин, таҳқиқот муайян намуд, ки танҳо фаъолияти бевоситаи амалӣ метавонад нуфузу эътибори касбӣ ва сифатҳои касбиву шахсии омӯзгорро такмил дода, ҷиҳатҳои мухталифи маҳорати касбиро фаъол намояд, ки то имрӯз бо назардошти вазъият аслан дар шакли «имкониятҳои дар руқудбуда» амал мекарданд.

Чи тавре, ки омӯзиши маълумоти озмоиш нишон дод, 84%-и омӯзгорон дар рафти фаъолияти бевоситаи амалӣ ҳисси мушаххаси маҳорати касбӣ пайдо карда, дараҷаи омодагии касбии худ ва сатҳи тайёрии хонандагонро дарк карданд. Муносибати мушовир (методист) ва умуман тамоми коллективи педагогӣ ба омӯзгор таъсири хеле калон дорад. Чунонки суҳбат бо онҳо пеш аз озмоиш нишон дод, ҳамеша омӯзгороне буданд, ки дар самти касбии худ пурра қарор нагирифтаанд. Агар дар рафти озмоиш мо таълими ба хонанда нигаронидашударо фаромӯш кунем, ин боиси талафоти раванди озмоиш хоҳад шуд. Дар раванди нахустин санҷишҳои касбӣ муносибатҳои касбӣ рушд меёбанд, аз ин рӯ, таҷрибаи мусбати эмотсионалӣ, истехком бахшидан ва аз даст надодани эътиқоду боварӣ ба неру ва имкониятҳои худ ниҳоят муҳим маҳсуб мешавад.

Қариб ҳар як омӯзгори ба озмоиш фарогирифташуда дар гузориши хаттӣ ё шифоҳӣ оид ба таҷрибаи дар ҷараёни озмоиш бадастоварда чунин ибораҳоро ба кор бурданд: «Инро интизор набудам...»; «Ман фикр намекардам ...» Ба саволи: «Оё ягон душворие, ки барои Шумо ғайриҷашмдошт буд?» қариб ягон омӯзгор ҷавоби манфӣ надод. Аҳаммияти душвориҳо бешубҳа гуногун буд.

Ҳамин тариқ, ба боварӣ метавон гуфт, ки ягон омил таҷрибаи шахсӣ ва салоҳияти касбиро барои омӯзгор иваз карда наметавонад.

Амалияи педагогӣ манбаи дониши таҷрибавист. Дониши таҷрибавӣ тавассути мулоҳиза дар раванди мушоҳидаи амалии омӯзгор, баҳодихии мувофиқати дарки амали онҳо аз ҷониби хонандагон ба даст оварда мешавад. Фаъолияти мустақилонаи педагогӣ имкон медиҳад, ки аввал қобилияти худро санҷед ва сипас бори нахуст имконияти воқеии таҷриба пайдо мешавад. Муҳим аст, ки ин гуна фаъолият, аз як тараф, боз дошта нашавад ва аз тарафи дигар, он бояд натиҷаи амалӣ бозаковатона бошад.

Ҳамаи қобилиятҳои аз ҷиҳати касбӣ муҳим дар рафти амалияи омӯзгорӣ ба кор мераванд. Таҷриба ба ҳар як омӯзгор имкон медиҳад, ки захираи маълумоти методӣ ва амалу усулҳои техникӣ дар татбиқи раванди таълим ғанӣ гардонида шавад. Дар раванди амалия вариантҳои гуногуни технологияҳои педагогӣ эҷодкорона санҷида шуда, таҷриба дар онҳо ташаккул меёбад. Амалия, аниқтараш воҳурии омӯзгор бо ҳамкасбон дар ҷараёни фаъолият метавонад зиддиятнок низ бошад. Ва ин равандҳои эҷодиро фаъол намуда, рушди қобилиятҳои рефлексивии омӯзгорро бештар мегардонад.

Рушди қобилиятҳои рефлексивии маърифатӣ имкон медиҳад, ки ба раванди ташаккули заминаи нуфузи омӯзгор хусусияти мақсадноктар дода шавад. Бо ин мақсад ба чунин намудҳои худомӯзӣ, ба монанди худтаҳлилқунӣ ва худбаҳодихии фаъолият, ки бо амалиёти таҳлилий ва баҳодихии гурӯҳӣ пурра карда шудаанд, диққати махсус дода шуд.

Такмили маҳорати касбӣ метавонад ба андозаи бештар барои ҳар як омӯзгор аз рӯи дараҷаи муаррифии ҷузъҳои касбӣ ва шахсии ӯ, ки ба сохтори салоҳияти ҳуди омӯзгор дохил мешаванд, маълумоти ба шахсият нигаронидашуда пешниҳод намояд.

Ба ғайр аз маълумот дар бораи салоҳияти касбӣ раванди санҷиш, ислоҳ ва тасдиқи симои пешниҳодшуда ҳам аз рӯи намуди зоҳир ва ҷӣ аз

чиҳати зухуроти мухталифи фарҳанги омӯзгор дар раванди амалияи педагогӣ ба амал меоянд.

Амалияи фаъоли педагогӣ ҳам воситаи ташаккули асосҳои нуфуз ва ҳам меъёри ташаккули ин асосҳо мебошад. Дар рафти озмоиш мо кӯшиш кардем, ки дар байни омӯзгор ва хонандагон муҳити эътимоднок ба вучуд оварем, ки ин бешак ба ташаккули нуфузи омӯзгор дар байни шогирдон хеле мусоидат мекунад. Дар ҷараёни амалия муаррифии мавқеи нақши омӯзгор танзим карда мешавад. Мувофиқи андешаи С. Фролов барои бозӣ кардани нақшҳо омодагии маънавии шахс асосан қоидаҳои расмии рафтори иҷтимоиро фаро мегирад. Дар айни замон, таълим додани тағйироти ғайрирасмии ин қоидаҳо, ки воқеан дар муҳити атрофи мо мавҷуданд, аксар вақт сарфи назар карда мешаванд. Ба ибораи дигар шахсоне, ки нақшҳои муайяно меомӯзанд, чун қоида, тасвири идеалии воқеияти атрофро азхуд мекунанд, на фарҳанги воқеӣ ва муносибатҳои воқеии инсонро.

Танҳо дар ҷараёни амалияи мушаххаси педагогӣ омӯзгор метавонад дар бораи дараҷаи мувофиқати концепсияҳои нақш маълумоти хуб ба даст орад. Марҳилаи воридшавии омӯзгор ба воқеияти амалӣ бояд хеле мусоид бошад. Дар ин маврид таҷрибаи “шокотерапия” оқибатҳои аз ҳама манфино ба бор меорад.

Тавсифи муқоисавии ҳолати эмотсионалии омӯзгор баъди баргузори тадбирҳои омӯзишӣ дар синфҳои ибтидоии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии шаҳри Бохтар ва ноҳияи Кушонӣ гузаронида шуд. Барои омӯзгорон дар ҳама семинару курсҳои омӯзишӣ намудҳои гуногуни фаъолият пешниҳод карда шуд. Мақсади асосии омӯзиш дар марҳилаи ташаккулдиҳандаи озмоиш аз он иборат буд, ки ба омӯзгорон имкони гузаронидани мушоҳидаҳо ва шиносӣ бо қӯдакони синну соли гуногун фароҳам оварда шавад. Озмоиши ташаккулдиҳанда дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ гузаронида шуда, қорҳои инфиродӣ аз педагогика ва психология, қорҳои методӣ ва

дарсҳои озмоишӣ доир гардид. Дар ин самт, ҳамчунин, муайян карда шуд, ки то чӣ андоза вазъи феълӣ ва ташаккули пояҳои нуфузу эътибори омӯзгор масъулияти баландро талаб мекунад. Ҳамзамон ба воситаи таҳлили муқоисавӣ ҳолати эҳсосиву равонии омӯзгортан пас аз озмоиш мавриди санҷиш қарор дода шуд.

Технологияи мавриди истифода мураккаб набуда, аз ҳар як омӯзгор тақозо карда шуд, ки барои калимаҳои “мактаб” ва “омӯзгор” дах таъриф пешниҳод намоянд. Баъдан шумораи таърифҳои манфӣ ва мусбат ба қайд гирифта шуд. Дар таҳқиқот 27 нафар омӯзгортан синфҳои ибтидоӣ ва 26 нафар синфҳои болоии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии вилояти Хатлон иштирок намуданд. Гузашта аз ин, ба таври муфассал барои ҷавоб додан иҷозат дода шуд. Дар ҷавобҳои бетараф, масалан, “мактаб ҷои кори ман аст”, вобаста ба маънои пешбинишуда аломати «+» ё «-» гузоштан лозим буд.

Натиҷаҳои бадастовардашуда тамоман дигар буданд. Аз 53 таърифи аз омӯзгортан синфҳои ибтидоӣ гирифташуда, танҳо 8% зимни баҳогузори ба омӯзгортан ва 32% дар баҳодиҳии муассисаи таълимӣ дорои моҳияти манфӣ буданд. Ҳангоми баҳогузори омӯзгортан синфҳои болоӣ бошад, мазмуни манфии баҳоҳо нисбат ба омӯзгортан ва муассисаи таълимӣ мутаносибан 27% ва 33% буд.

Дар раванди таҳқиқоти озмоишӣ омӯзгортан синфҳои ибтидоӣ ба ҷаҳолгардонии қобилиятҳои инъикоси онҳо, бо мақсади таъсири эҷодкорона ва мақсаднок ба раванди ташаккул ва ислоҳи пояҳои идоракунии диққати махсус дода шуд. Сухбатҳои, ки оид ба ҷаҳолияти омӯзгорӣ гузаронида шуданд, нишон доданд, ки омӯзгортан дар сатҳи доварӣ барои худ ягон душвории махсус намебинанд. Дар марҳилаи нахустини озмоиш мушоҳидаҳо нишон доданд, ки дар ҷаҳолияти онҳо қариб ҳамеша ҳаракати нусхабардори амали мушовирону омӯзгортан собиқадор ба назар мерасад, ки қаблан худ онҳо ин вазъиятро паси сар карда буданд. Дар раванди баргузори қорҳои таҷрибавӣ-озмоишӣ

бидуни ба вучуд овардани вазъияти изтироб амалан ғайриимкон аст, ки дар як вақт талабот ба омӯзгор барои татбиқи қобилиятҳои иртиботӣ, ташкилӣ, маърифатӣ ва эҷодкорӣ пешниҳод карда шавад. Ташкили намудҳои гуногуни фаъолият муҳим аст, ки дар онҳо вазифаҳои рушд додани ҷузъҳои зикршудаи фаъолияти педагогӣ тадричан ба миён гузошта мешаванд.

Муқоисаи вазъи омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ пеш аз озмоиш, дар давом ва баъд аз он нишон дод, ки омӯзгорон бештар мавқеи роҳнаодан ба проблемаҳои ба миёномадаро дошта, чунин ҳолат то рафт меафзояд. Агар дар ибтидои озмоиш шумораи ин гуна омӯзгорон 51%-ро ташкил карда бошад, пас дар васати озмоиш – 53% ва дар интиҳо – 64%-ро ташкил дод. Ҳолати шахсии худбодарӣ дар байни омӯзгорон дар давоми баргузориҳои озмоиш хеле устувор аст. Он барои аксарияти кулли пурсидашудагон 66,7% дар давоми тамоми давраи озмоиш бетағйир монд.

Дар сурате, ки “шокотерапия” ташкил карда нашавад, он озмоиши педагогӣ гоҳ имкон дорад, ки бештар ба ташаккули асосҳои нуфуз мусоидат намуда, ҳамчун омили ислоҳкунанда баромад намояд, вале инро низ бояд пазируфт, ки дар ин маврид ташаккул ва ислоҳи ин ду раванд ба ҳам алоқаманд хоҳад шуд. Принсипи тадричан ба фаъолияти омӯзгорӣ пайвастании омӯзгорон имкон медиҳад, ки омӯзгорони дорои самти касбии ноустувордошта дар марҳилаи худмуайянкунӣ бештар нигоҳ дошта шаванд.

Дар раванди амалияи таълим ақсуламалҳои гуногуни ба рафтор ва ноқомии омӯзгор мусоидаткунанда мавриди санҷиш қарор дода шуданд:

- 1) таъкид ба эродҳо, ҳангоми мустақилона тасмим гирифтани ислоҳи онҳо;
- 2) таъкид ба эродҳо, вақте ки методист ё мушовир роҳҳои ислоҳи онҳоро нишон медиҳад;
- 3) ҷустуҷӯи якҷояи роҳҳои ислоҳи онҳо;

4) таъкиди баробар ба муваффақият ва нокомӣ ҳангоми эҷоди вазъ, агар ҳамкорон роҳи ҳал надошта бошанд, аз методист ё мушовир кӯмак пурсидан;

5) таъкид ба ҷанбаҳои мусбат, эродҳоро танҳо ҳуди омӯзгорон ё ҳамкорон (шунавандагони гурӯҳ) баён кардаанд.

Чунон ки таҳқиқот нишон дод, ки тарзи фаъолият ва усулу равишҳои кори омӯзгорон он қадар гуногунанд, ки тамоюли якхела ба даст овардан мумкин нест. Омили муваффақият дар кӯшишҳои аввалини таълими омӯзгорон хеле муҳим аст. Мавқеи таъкид кардани танҳо эродҳо бешубҳа, самарабахш нест, сарфи назар аз он ки онҳо ҳар қадар оҳанги дӯстона дошта бошанд ҳам. Дигар вазифаҳо вобаста ба хусусиятҳои шахсии омӯзгорон дар дараҷаҳои гуногун самаранок мебошанд.

Мавҷудияти шароитҳои мусоиди педагогӣ дар ташаккули нуфузи омӯзгор (қобилиятҳои ҷолиби ӯ) хеле муассир аст. Омӯзгор андозаи таассуроти худро дар шогирдонаш дарк мекунад.

Аз дигар ҷиҳат муайян мегардад, ки шароитҳои педагогӣ дар фаъолияти амалӣ амри шартӣ набуда, ҷанбаи воқеӣ доранд, ки оид ба имкони баргузориҳои муқолаҳои омӯзгори бонуфуз миёни фарҳангҳо, дар бобати дараҷаи устувории эҳсосии ӯ, маълумотҳои нахустин барои тафаккур ва дар бораи устувории касбӣ маълумоти дуруст хоҳанд дод.

Ҳамин тавр, дар раванди таҳқиқоти озмоишӣ ҳамаи асосҳои субъективии нуфуз ва салоҳияти омӯзгор тасҳеҳ ва аз нав дида баромада шуда, муайян гардид, ки онҳо дар сатҳи сифатан баландтари касбӣ рушд мекунанд.

2.3. Таҳқиқоти таҷрибавӣ-озмоишии омил ва шароитҳои педагогии ташаккули нуфузи омӯзгор ва арзёбии натиҷаҳои он

Дар натиҷаи таҳқиқоти назариявӣ ва озмоишӣ робита ва вобастагии сабабу натиҷа муқаррар гардида, дар шакли омилҳои пешбаранда

инъикос ёфтанд, ки дар стратегияи ташаккул ва рушду нуфузи омӯзгор дар марҳилаи имрӯза ҳамчун дастурамал хизмат мекунад:

- вобастагии ташаккул ва рушди нуфуз ва нуфузи омӯзгор, дараҷаи тамаркузи раванди таълими ба рушди шахсият нигаронидашуда, ки инро омили самти гуманистии таҳсилоти педагогӣ ошкор месозад. Ин омил зарурати таҷдид намудани низоми мавҷудаи таълими омӯзгоронро бо дарназардошти принципҳои зерин: худидоракунии шахсият ва рушди субъективӣ, бартарияти омӯзиши фанӣ-муҳтавоӣ нисбат ба таълими иттилоотӣ, фардикунонии ҳамкориву равобити педагогӣ, ягонагии низом ва муносибати шахсӣ-фаъолиятиро тақозо менамояд;

- худшиносии эҷодӣ, ки чун омил алоқамандии ташаккули нуфузи омӯзгорро аз дараҷаи рушди озодаи касбии шахс, муайян намудани иқтисори он дар раванди фаъолияти педагогӣ таҷассум менамояд, дар асоси чунин принципҳо амалӣ мегардад: фардикунонӣ ва тафовутгузорӣ, ягонагии умумӣ ва дигаргуншавӣ, объективӣ ва субъективӣ, идоракунии чараёнҳои рефлексивии рушди умумӣ ва касбӣ, ҷалби тавачҷуҳи хонандагон ба фаъолияти эҷодии таҳқиқотӣ;

- дар салоҳияти касбии омӯзгор вучуд доштани омили робитаи идеявӣ ва воқеият, ки барои ҳалли босамари зиддиятҳои пешомада имкон фароҳам меорад, ба принципҳои табиати субъект-субъект ва ҳамгиронии шахсии робитаҳои бонуфуз, муваффақият дар фаъолияти яқоя бо дарназардошти самтҳои арзишӣ, ангезаҳо ва ниёзҳои шахс шароит фароҳам меорад.

Яке аз омилҳои асосии ташаккули нуфузи омӯзгор дар ташкил кардани муносибатҳои бонуфуз тавассути ғояҳои ормонӣ (идеалӣ) мебошад. Дар ин бахш дар асоси таҳқиқоти гузаронидашуда мо мехоҳем ченаки арзишҳои сифатҳои муайяни омӯзгорро дар ташкили муносибатҳои бонуфуз бо хонандагони синну соли гуногун ва ҳамкорон дар ҳаёти омӯзгорон, инчунин муаррифии воқеии ин хислатҳоро дар

фаъолияти педагогии онҳо баррасӣ намоем. Андешаҳои идеалиро дар бораи омӯзгор бо воқеияти баҳодихии ӯ муқоиса мекунем.

Баррасӣ намудани хислатҳои шахсияти омӯзгор на аз мавқеи бевосита муайян намудани самаранокии фаъолияти касбӣ, балки аз мавқеи назорати симои аз ҷиҳати иҷтимоӣ интизоршуда ва аз ҷиҳати касбӣ асоснокшуда, ки ба таври ғайримустақим барои натиҷадихии муносибатҳои арзишманд таъсир мерасонад, муайян мегардад, зеро дар акси ҳол аз назар дур мондани сифатҳои шахсии омӯзгор эҳтимол дорад.

Барои ҳалли ин мушкилот, бо истифода аз усули пурсиши шифоҳӣ ва ҳаттӣ таҳқиқот гузаронида шуд. Нахустин марҳилаи таҳқиқоти мазкур аз ҳалли масъалаҳои муайянсозии сифатҳои афзалиятноки шахсӣ, ки баҳри арзёбӣ дар бунёди робитаҳои арзишнок қабул карда мешаванд, иборат буд. Ҳалли масъалаи мазкур бо ёрии саволҳои шифоҳӣ ва ҳаттӣ сурат гирифт. Хонандагони синну соли гуногун дар таҳқиқоти мазкур фаро гирифта шуда, суҳбат бо хонандагони синфҳои ибтидоӣ, миёна ва болоӣ бо пурсишномаи ҳаттӣ якҷоя баргузор гардид ва дар иҷрои ин масъала бо истифода аз усули пурсиши шифоҳӣ нуқтаи назари омӯзгорони мактабҳо ба инобат гирифта шуд. Дар омӯзиш инчунин омӯзгорони синфҳои болоии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, ки корҳои таҷрибавӣ-озмоишии таҳқиқоти диссертатсионӣ дар онҳо гузаронида шуданд, ширкат варзиданд. Дар маҷмӯъ, дар марҳилаи муқаддамотии таҳқиқот 220 нафар хонандагон ва 250 нафар омӯзгорон фаро гирифта шуданд. Дар асоси маълумоти таҳқиқоти пешакӣ ҷузъи сифатҳои шахсӣ тартиб дода шуд, ки минбаъд барои таҳқиқи арзиши нуфузи омӯзгор чун омил асос гузоштанд. Ҷузъи сифатҳои шахсӣ 51 номгӯйро дар бар мегирад, ки дар раванди муқарраркунандаи таҳқиқот натиҷаи баландтаринро ба даст оварданд. Илова бар ин, дар марҳилаи муқарраркунандаи таҳқиқот сифатҳои мусбат ва манфӣ муайян карда шуданд. Ҳамин тавр, ду ҷузъи сифатҳои шахсӣ, ҷузъи сифатҳои ҷанбаи мусбатдошта (30 хусусият), ки эҳтимолан барои бунёди ҳамкориҳои

бонуфуз имконият фароҳам меоранд ва ҷузъи сифатҳои хусусияти манфидошта (21 хусусият), ки имкон дорад ба ташаккули муносибатҳои бонуфуз монета шаванд, мурабба карда шуданд. Дар зер мундариҷаи ду ҷузъи дар боло зикршуда оварда шудааст:

Ҷузъи якум: соҳибкасб, инсондӯст, кушодарӯ, принсипнок, мушоҳидакор, оромтабиат, меҳнатдӯст, бомаслиҳат, шуҷоъатманд, кордон, фидокор, доно, меҳрубон, ростқавл, муосир, ғамхор, комёб, боахлоқ, бомаданият, хушгуфтор, хушсухбат, пешрав, босалоҳият, ботаҷриба, бовичдон, маҳфилоро, саодатманд, саховатманд, некбин, бомаҳорат.

Ҷузъи дуюм дуюм: бесавод, беҳирад, дағал, носипос, ношинос, заиф, бетаҳаммул, бепарво, нобовар, худбин, бешарм, худхоҳ, бадгуфтор, бевичдон, бетаҷриба, бетаҳаммул, беодоб, беҳирад, бемаслиҳат, бадқаҳр, бесабр.

Ҷузъҳои сифатҳои пешниҳодшуда хусусият ва нуфузи омӯзгорро инъикос мекунанд. Сифатҳои шахсияти омӯзгор низ арзишҳои ӯро ифода мекунанд. Аҳаммиятнокии онҳоро аз нигоҳи мутахассисон мавриди омӯзиш қарор додан имкон фароҳам меорад, ки ба андешаҳои тасвирии аз ҷиҳати касбӣ асосноккардашуда (марҳилаи аввали омӯзиш) ва омӯзиши аҳаммияту ифодаи хислатҳо аз мавқеи “Дигар мавзӯ” бо воқеиятҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ дар талаботбуда назорат карда шаванд (марҳилаи дуюми омӯзиш). Ин дар ҳолат, ки бахшҳои муайяншудаи сифатҳо (онҳое, ки дар натиҷаи омӯзиши озмоишӣ басомади баландтарин гирифтанд) бояд ҳамчун аҳаммияти касбӣ қабул карда шуда, таъсиррасонии онҳо ба зухуроти ҷузъи касбӣ (воҳидҳои сохтори он) ба эътибор гирифта мешавад.

Дар ҷараёни марҳилаи дуюми таҳқиқот бо тартиб додани анкета аз пурсидашудагон суол карда шуд, ки то чӣ андоза омилҳои номбаршуда ба ташаккули нуфузи омӯзгор мусоидат менамоянд (ҷузъи 1) ва то кадом дараҷа ин омилҳо ба инкишофи нуфуз монета пеш меоранд? (бахши 2).

Дар натиҷа пешниҳод гардид, ки баҳогузорӣ аз рӯи чадвали панҷхола ба роҳ монда шавад: 5 - ҳатман “ҳа”; 4 - эҳтимоли зиёд “ҳа” назар ба “не”; 3 - ҷавоби аниқ нест, ман намедонам; 2 - ба ҷои “не”, на “ҳа”; 1 – бешубҳа, “не”. Таҳқиқот се категорияро фаро гирифт: 97 нафар омӯзгорони МТМУ шаҳри Бохтар ва 167 нафар омӯзгорони МТМУ ноҳияи Кушонӣ чалб шуданд.

Бо ин назарсанҷӣ мо ҳадаф доштем, ки ғояи идеалии омӯзгорро дар робита ба ташкили муносибатҳои бонуфуз муайян кунем. Дар ин раванд аз омӯзгорон фақат дар бораи омӯзгор пурсида шуд. Арзиш ва аҳаммияти ин ё он сифатро барои ташаккули нуфузи омӯзгор омӯзгорони МТМУ дар кор бо хонандагони синфҳои ибтидоӣ, миёна ва болоӣ ва ҳамкорон арзёбӣ намудаанд. Имкон дошт, ки ҳангоми пурсиш аз омӯзгорон ба ҳамаи категорияҳои пешниҳодшуда ҷавоб гирифта нашавад. Омӯзгорон, чун қоида, дар додани ҷавобҳо ба душворӣ мувоҷеҳ нашуданд. Бо усули ҳисоб кардани нишондиҳандаи аҳамият натиҷаҳои бадастомада коркард карда шуданд. Ин технологияро А.Г. Здравомислов (1969) ҳангоми истифодаи чадвали панҷхола бо формулаи зерин чунин нишондиҳандаҳоро муайян кардааст:

$n_1(+1) + n_2(+0,5) + n_3(0) + n_4(-0,5) + n_5(-1) = N$ дар ин ҷо n_1, n_2, n_3, n_4, n_5 - шумораи пурсидашудагоне, ки якеро синфи дигарӣ барои баҳодиҳӣ интихоб кардаанд, N - шумораи умумии нафаронест, ки дар пурсиш иштирок кардаанд.

Доираи эҳтимолии тағйирёбии шохис аз +1 то -1 аст. Яъне, шохис метавонад аз -1 зиёд ё баробар ва аз +1 камтар ё баробар бошад. Қимматҳои шохиси наздик ба +1 ҳамчун дараҷаи хеле баланди аҳаммият ё шиддат арзёбӣ карда мешаванд (тафсири мувофиқи коэффисиентҳои коррелятсия); арзишҳои аз 0,60 то 0,75 - ҳамчун дараҷаи баланд; аз 0,45 то 0,60 - дараҷаи миёнаи аҳаммият; аз 0,30 то 0,45 - камтар аз миёна; арзишҳо дар ҳудуди сифр ҳолати набудани итминон ва ошкорро нишон медиҳанд; Қимматҳои шохисҳое, ки ба -1 майл доранд, ҳамчун гум

шудани аҳаммият ё ифода маънидод карда мешаванд; нишондиҳандаҳои наздик ба -1 барои гуфтан дар бораи мавҷуд набудани ифода ё аҳаммияти ин хусусият асос мешаванд.

Нишондиҳандаҳои аҳаммияти бадастомада имкон медиҳанд, ки эҳтимолияти қабули ин ё он хислатҳои шахсии омӯзгор барои онҳо ҳангоми қабули салоҳияти ӯ аз ҷониби хонандагони гурӯҳҳои синну соли гуногун ва ҳамкорон муайян карда шаванд.

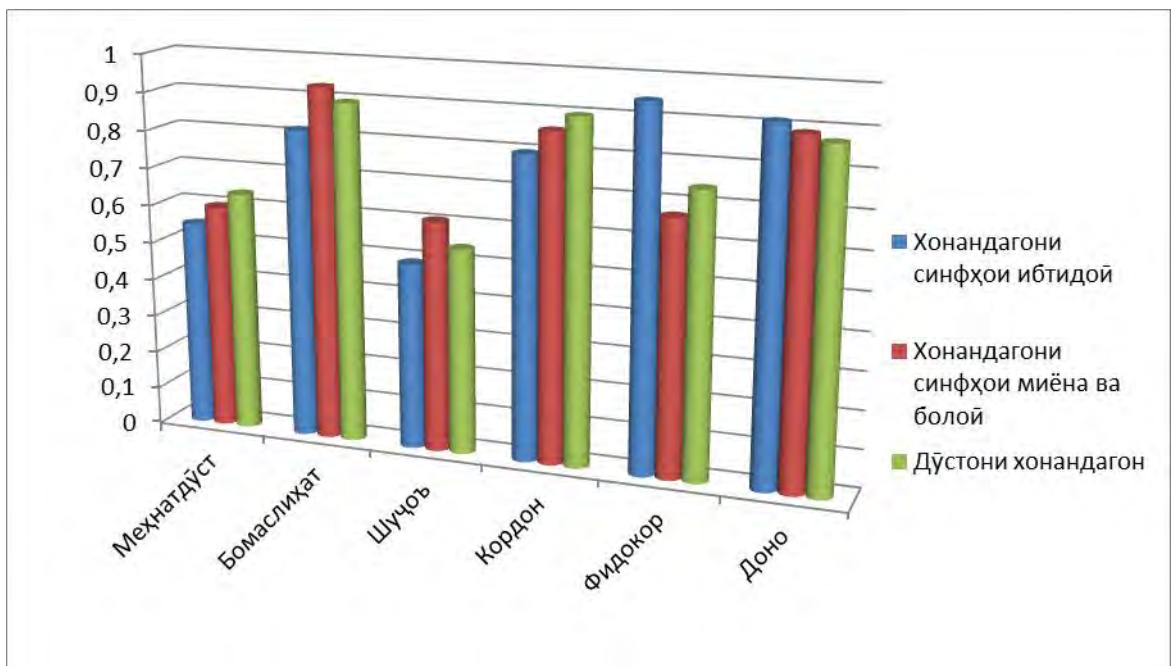
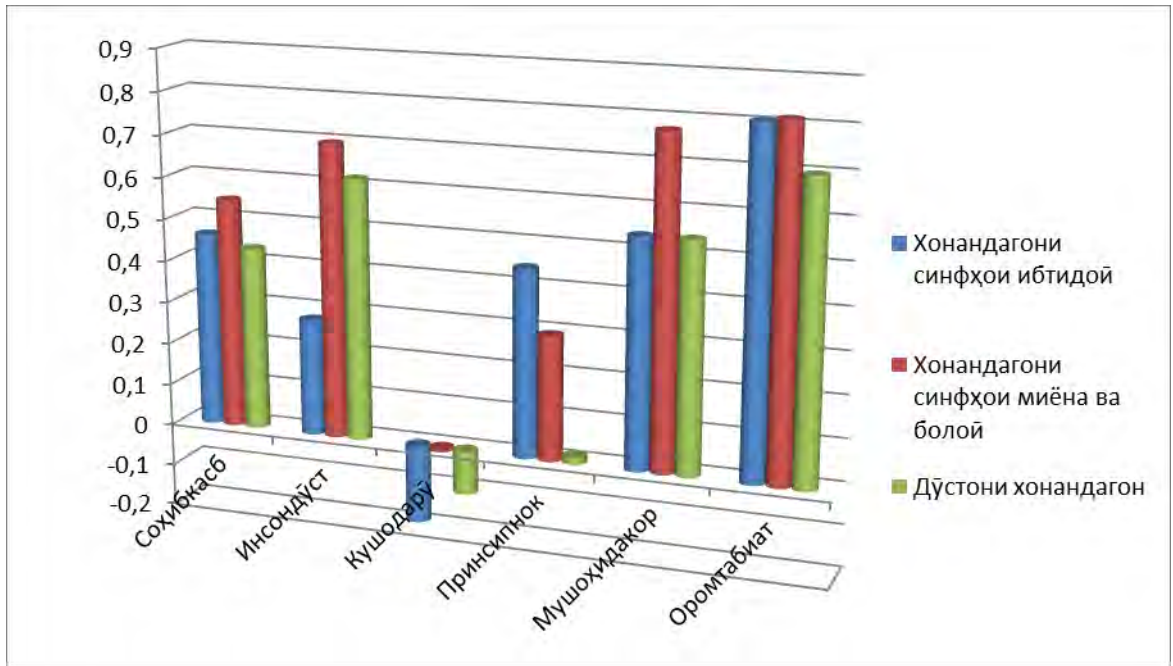
Ҳангоми муайян кардани ченаки аҳаммияти хусусиятҳои касбӣ ва шахсии омӯзгор барои хонандагон аз нуқтаи назари ҳуди омӯзгорон маълумоте ба даст омад, ки дар ташаккули нуфузи омӯзгор як навъ идеали гурӯҳӣ доништан мумкин аст. Натиҷаҳо дар ҷадвали 1 нишон дода шудаанд.

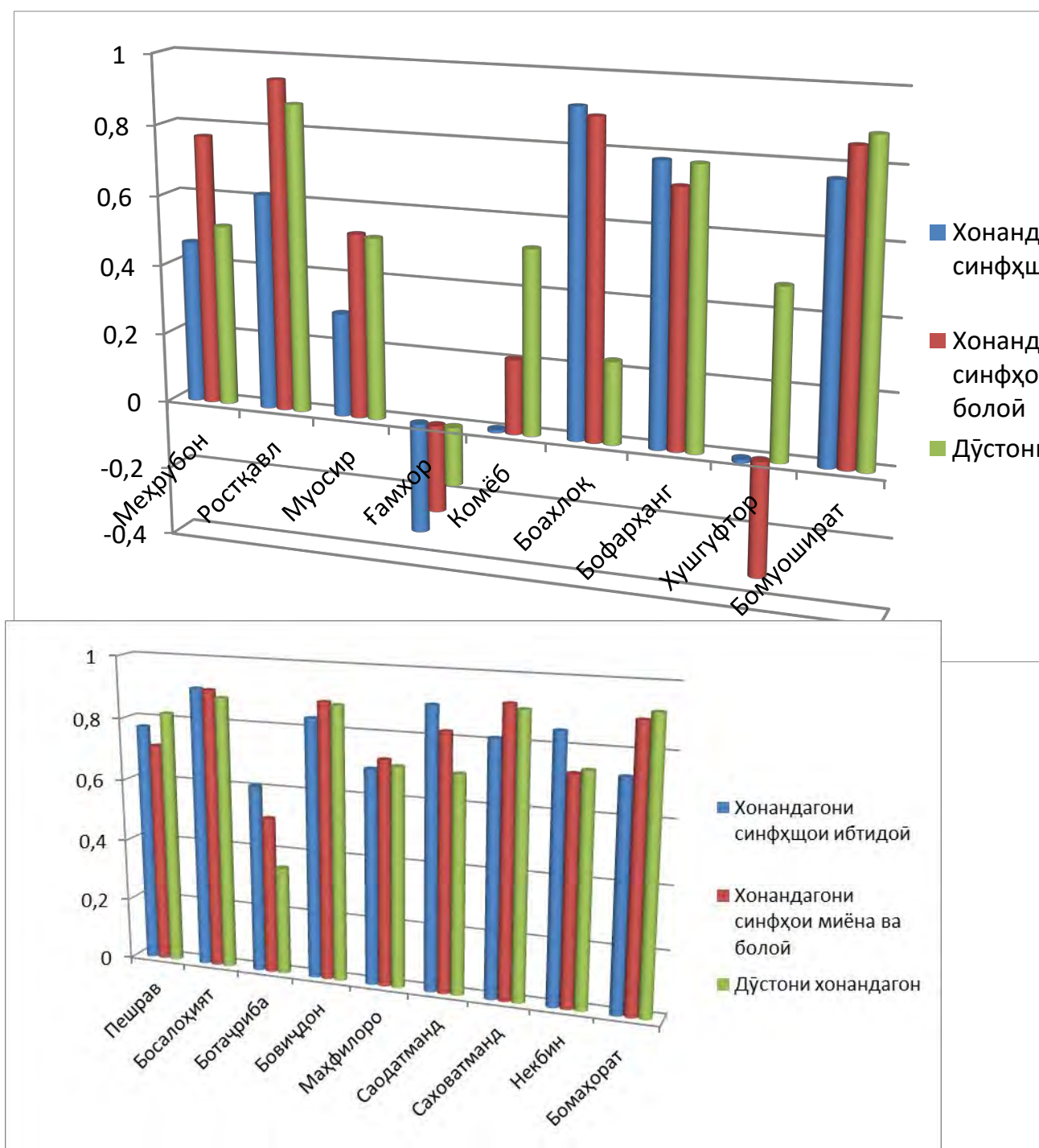
Маълумотҳо имкон медиҳанд, ки натиҷаҳои бадастомада нисбат ба аҳаммияти хислатҳои шахсии омӯзгор барои ташкили муносибатҳои бонуфуз бо субъектҳои фаъолияти касбии онҳо ба таври аёнӣ нишон дода шаванд.

Ҷадвали 1. Нишондиҳандаҳои аҳаммияти хусусиятҳои шахсии омӯзгор дар ташаккули нуфузи ӯ (мавқеи омӯзгорон)

	Хусусиятҳо	Хонандагони синфҳои ибтидоӣ	Хонандагони синфҳои миёна ва болоӣ	Дӯстони хонандагон
	1. Соҳибкасб	0,461	0,547	0,435
	2. Инсондӯст	0,277	0,697	0,619
	3. Кушодарӯ	- 0,185	-0,007	-0,103
	4. Принсипнок	0,445	0,295	0,016
	5. Мушоҳидакор	0,539	0,775	0,540
	6. Оромтабиат	0,806	0,815	0,700
	7. Мехнатдӯст	0,547	0,598	0,637

8. Бомаслиҳат	0,817	0,932	0,895
9. Шуҷоъ	0,492	0,608	0,542
10. Кордон	0,797	0,858	0,898
11. Фидокор	0,945	0,669	0,742
12. Доно	0,914	0,890	0,873
13. Мехрубон	0,463	0,768	0,515
14. Ростқавл	0,615	0,938	0,873
15. Муосир	0,295	0,524	0,517
16. Ғамхор	-0,316	-0,250	-0,167
17. Комёб	0,869	0,537	0,523
18. Боахлоқ	0,008	0,211	0,233
19. Бофарҳанг	0,786	0,720	0,783
20. Хушғуфтор	- 0,010	-0,327	0,479
21. Бомуошират	0,766	0,856	0,887
22. Пешрав	0,773	0,713	0,820
23. Босалоҳият	0,906	0,903	0,881
24. Ботаҷриба	0,608	0,507	0,349
25. Бовичдон	0,836	0,888	0,881
26. Маҳфилоро	0,692	0,724	0,706
27. Саодатманд	0,900	0,823	0,698
28. Саховатманд	0,813	0,918	0,903
29. Некбин	0,848	0,725	0,738
30. Бомаҳорат	0,727	0,894	0,919

Диаграммаи 1-4. Нишондиҳандаҳои аҳамияти хусусиятҳои шахсии омӯзгор дар ташаккули нуфузи ӯ (мавҷеи омӯзгорон)

Дар мавриди таҳлили натиҷаҳои бадастомада аз рӯи се гурӯҳи баррасишаванда авлавиятҳои возеҳ ба назар мерасанд. Талаботи аз ҳама баланд нисбат ба омӯзгор ва гурӯҳи хавасмандсозанда бо дарназардошти нишондиҳандаҳои аҳамияти муайяншудаи гурӯҳи

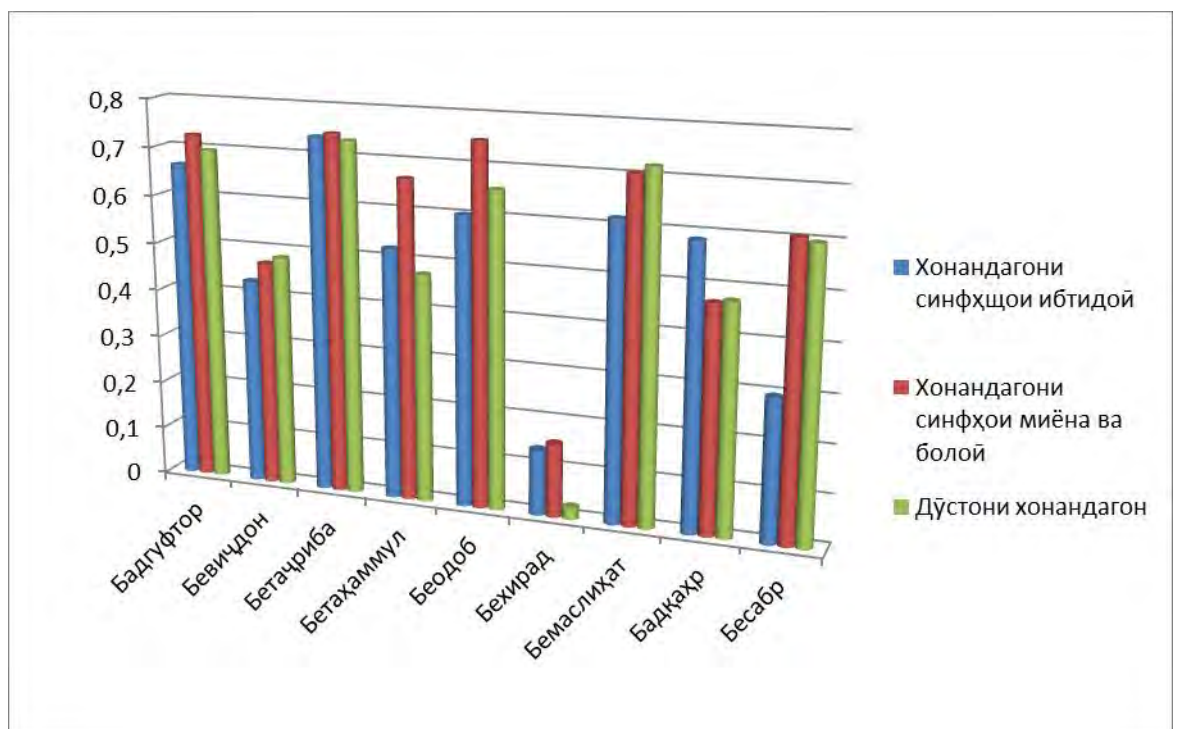
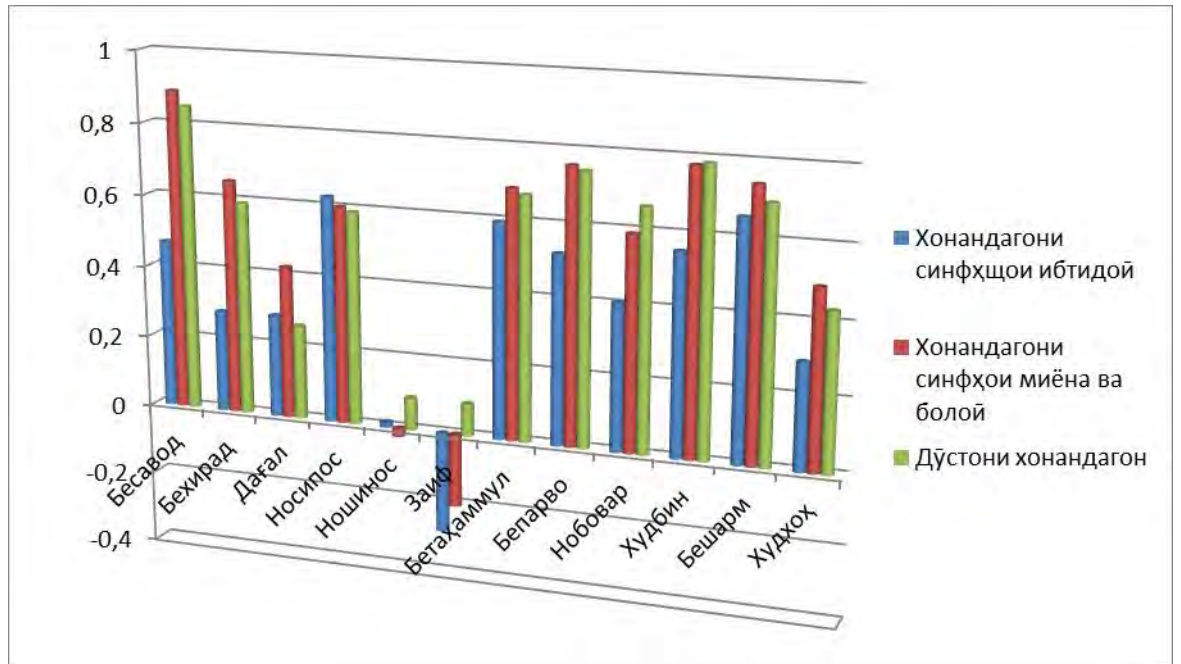
хонандагони синфҳои болоӣ мебошад. Сухбат бо омӯзгорон инро тасдиқ кард. Омили асосии ҳавасмандгардонии рушди касбӣ на дӯстони хонандагон, балки хонандагони синфҳои болоӣ мебошанд. Яъне, омилҳои вучуд дорад, аз қабилӣ шуҷоатмандӣ ва қордонӣ (ба истисноӣ гурӯҳи хонандагони наврас) нишондиҳандаи баланди аҳаммиятро гирифтанд ва дар айни замон ин ба ҳеҷ вачҳ бо муваффақият алоқаманд нест. Муваффақияти омӯзгор ҳамчун арзиш дар ташаккули муносибатҳои бонуфуз қабул карда мешавад. Дар самаранокӣ ва талошҳои омӯзгорон норасоии муайяне ҷой дорад. Агар муваффақият омили муҳимми ташаккули нуфуз набошад, пас ғайр аз шавқу завқи ҳуди омӯзгор ҷӣ метавонад омӯзгорро ба фаъолияти эҷодӣ ва рушди касбӣ ҳавасманд гардонад? Шояд ягон меъёри возеҳу объективии муваффақият дар таълим вучуд дошта бошад.

Бо вучуди ин, бояд қайд кард, ки аз доираи пешниҳодшудаи сифатҳои ташаккули муносибатҳои бонуфуз, аз нуқтаи назари омӯзгорон, чунин сифатҳо ба монанди серталабии омӯзгор (танҳо ҷавонон дар қор бо синфҳои ибтидоӣ хеле муҳим арзёбӣ шуданд), омили муваффақият низ чандон қалон нест. Мавқеи нақши омӯзгор танҳо барои эҷоди муносибатҳои бонуфуз дар байни дӯстони хонандагон муҳим буд, аммо на барои шогирдон. Мақоми омӯзгор барои эҷоди муносибатҳои бонуфуз муҳим нест. Вақте ки шогирдон қалон мешаванд, боварӣ ба ин беаҳамиятӣ бештар мешавад. Ба самаранокӣ ва покқивдонӣ ҳамчун омилҳои ташаккули нуфузи омӯзгор дар муносибат бо хонандагони ҳурдсол баҳои паст дода шуд.

Мо аҳаммияти омилҳои арзёбӣ қардем, ки ба ташаккули салоҳияти омӯзгорон барои ҳамон категорияҳо ҳангоми баррасӣ ҳалал мерасонанд. Ҳар қадаре ки нишондиҳандаи муайяншуда дараҷаи баланд бошад, ҳамон қадар дар раванди ташаккули муносибатҳои бонуфуз таъсири манфии омил бештар мегардад. Маълумоти бадастомада дар ҷадвали 2 оварда шудааст.

Ҷадвали 2. Нишондиҳандаҳои аҳаммияти хислатҳои шахсии омӯзгор,
ки ба ташаққули нуфузи ӯ таъсири манфӣ мерасонанд (мавқеи омӯзгорон)

Хусусиятҳо	Хонандагони синфҳои ибтидоӣ	Хонандагони синфҳои миёна ва болоӣ	Дӯстони хонандагон
1. Бесавод	0,469	0,890	0,849
2. Беҳирад	0,282	0,651	0,592
3. Дағал	0,285	0,424	0,262
4. Носипос	0,628	0,602	0,591
5. Ношинос	0,015	- 0,023	0,090
6. Заиф	- 0,278	- 0,203	-0,125
7. Бетаҳаммул	0,595	0,687	0,672
8. Бепарво	0,523	0,758	0,746
9. Нобовар	0,406	0,591	0,664
10. Худбин	0,555	0,780	0,787
11. Бешарм	0,656	0,742	0,697
12. Худхоҳ	0,294	0,492	0,433
13. Бадгуфтор	0,664	0,727	0,697
14. Бевиҷдон	0,430	0,470	0,484
15. Бетаҷриба	0,738	0,746	0,734
16. Бетаҳаммул	0,523	0,666	0,475
17. Беодоб	0,602	0,750	0,656
18. Беҳирад	0,138	0,154	0,025
19. Бемаслиҳат	0,617	0,705	0,721
20. Бадқаҳр	0,587	0,469	0,475
21. Бесабр	0,297	0,606	0,598

Диаграммаи 5-6. Нишондиҳандаҳои аҳаммияти ҳислатҳои шахсии омӯзгор, ки ба ташаккули нуфузи ӯ таъсири манфӣ мерасонанд (мавқеи омӯзгорон)

Нишондиҳандаҳои бадастомада ба мо имкон медиҳанд, ки ҳулосаи қаблан қабулшударо тасдиқ кунем, ки хусусиятҳои синнусолии омӯзгор ба ташаккули нуфузи ӯ дар ҳар се гурӯҳи баррасишаванда таъсири

бетараф доранд. Қариб ҳамаи омилҳое, ки барои арзёбӣ пешниҳод шудаанд, ба истиснои хусусиятҳои синнусолии аллакай зикршуда таъсири манфӣ мегузоранд. Омили омӯзгори ношинос ба рӯйхат барои муайян кардани нақши он дохил карда шуд. Ношинос будани омӯзгор ба ташаккули нуфузи ӯ таъсири манфӣ намерасонад.

Барои гурӯҳи хурдтари мактабӣ, таъсири навъи мағлубшуда хеле ночиз буд. Намуди зоҳирӣ ҳамчун хусусияте қабул карда мешаванд, ки ҳам дар гурӯҳи хонандагони хурдсол ва ҳам дар байни дӯстони хонандагон ба ташаккули муносибатҳои бонуфуз чандон таъсир намерасонанд. Гурӯҳи серталабтарин, аз рӯи арзишҳои шохис, гурӯҳи хонандагони синфҳои болоӣ мебошад. Бо дарназардошти ҳашт хусусияти муҳимтарин аз рӯи таъсири манфии онҳо ба ташаккули муносибатҳои бонуфуз бо омӯзгор, мо натиҷаҳои зеринро ба даст овардем (ниг. Чадвали 3).

Дар гурӯҳҳои гуногуни хонандагон афзалияти муайяншуда ғайримустақим будани синну солро дар арзёбии аҳаммияти хусусиятҳои касбӣ ва инкишофи салоҳияти нуфузи омӯзгор тасдиқ месозад.

Дар гурӯҳи мактаббачагони хурдсол сифатҳои касбии омӯзгор барои нуфузи ӯ камтар аҳаммият доранд. Нишондиҳандаҳои чунин ҳислатҳои шахсӣ, ба монанди сустӣ ва бепарвоиро метавон қайд кард, ки он нисбат ба маҳорати касбӣ камтар манфӣ қабул карда мешавад. Барои ҳамаи гурӯҳҳои баррасӣ, таҳаммулпазирии каме бештар ба ҳашмигии омӯзгор нисбат ба маҳорати касбӣ нишон дода мешавад.

Аз рӯи нишондиҳандаҳои бадастомада дараҷаи хусусиятҳои шахсии омӯзгор тартиб дода шуд, ки ҳангоми ташкили муносибатҳои бонуфуз бо хонандагони гурӯҳҳои синну соли гуногун ва дӯстони хонандагон бештар таъсири манфӣ мерасонанд. Маълумот дар чадвали 3 оварда шудааст.

Ҷадвали 3. Намоиши хислатҳои шахсӣ, ки ба нуфузи омӯзгор беиштар таъсири манфӣ мерасонанд (ҳамкорӣ бо категорияҳои гуногуни муносибатҳо)

Хонандагони синфҳои ибтидоӣ	Хонандагони синфҳои миёна ва болоӣ	Дӯстони хонандагон
1. Бадкирдор	1. Қобилият надоштан	1. Қобилият надоштан
2. Бепарво	2. Суханаш гӯшхарош	2. Суханаш гӯшхарош
3. Бетафовут	3. Гуфтори бесаводона	3. Гуфтори бесаводона
4. Ноустувор	4. Таассуфовар	4. Бадкирдор
5. Бепарво	5. Бадкирдор	5. Бепарво
6. Таассуфовар	6. Бепарво	6. Суст, бепарво
7. Дилгиркунанда	7. Летаргик, бепарво	7. Бепарво
8. Сахтгир	8. Бепарво	8. Таассуфовар

Барои муқоисаи намунаҳои муайяншуда бо мавқеи омӯзгорон ва ҳамкорони эҳтимоли, бо донишчӯёни факултети педагогика ва варзиш низ чунин пурсиш гузаронида шуд. Ин категорияҳо барои пайгирии тамоюлҳои эҳтимоли (дар сатҳи доварӣ) дар нуктаи назари аҳамияти хусусиятҳои муайяни шахсӣ дар ташаккули нуфузи омӯзгор мавриди пурсиш қарор гирифтанд. Ҷадвали ҷамъбасти нишондиҳандаҳои аҳамияти категорияи хонандагони синфҳои болоӣ дар ҷадвали 4 оварда шудааст.

Ҷадвали 4. Маълумоти мухтасари нишондиҳандаҳои аҳамияти хусусиятҳои шахсии омӯзгор дар ташаккули муносибатҳои бонуфуз бо хонандагони синфҳои миёна ва болоӣ (намоёндагии идеалии категорияҳои гуногуни пурсидашудагон)

Хусусиятҳо	Омӯзгорон	Хонандагони синфҳои 5-6	Хонандагони синфҳои 7-8	Хонандагони синфҳои 9	Хонандагони синфҳои 10-11
1. Соҳибқасб	0,546	0,518	0,620	0,420	0,432
2. Инсондӯст	0,697	0,398	0,400	0,500	0,171
3. Кушодарӯ	0,007	0,123	0,127	0,022	0,174
4. Принсипнок	0,295	0,333	0,336	-0,152	0,033
5. Мушоҳидакор	0,775	0,481	0,573	0,565	0,387
6. Оромтабиат	0,815	0,825	0,623	0,641	0,588
7. Меҳнатдӯст	0,598	0,673	0,518	0,459	0,470
8. Бомаслиҳат	0,932	0,864	0,882	0,711	0,930
9. Шучоъатманд	0,608	0,698	0,536	0,704	0,526
10. Кордон	0,858	0,827	0,700	0,796	0,554
11. Фидокор	0,669	0,564	0,491	0,490	0,825
12. Доно	0,890	0,898	0,755	0,787	0,863
13. Меҳрубон	0,768	0,833	0,836	0,729	0,398
14. Ростқавл	0,938	0,870	0,873	0,663	0,813
15. Муосир	0,524	0,471	0,509	0,398	0,325
16. Ғамхор	-0,250	-0,159	-0,118	-0,272	-0,523
17. Комёб	0,537	0,269	0,291	0,092	0,463
18. Боахлоқ	0,211	0,548	0,391	0,357	0,462
19. Бомаданият	0,720	0,808	0,764	0,427	0,342
20. Хушғуфтор	-0,327	-0,182	-0,400	-0,261	-0,383
21. Бомуошират	0,856	0,825	0,809	0,717	0,756
22. Пешрав	0,713	0,763	0,691	0,698	0,809
23. Босалоҳият	0,903	0,846	0,918	0,796	0,888
24. Ботаҷриба	0,507	0,425	0,482	0,214	0,149

25. Бовичдон	0,888	0,695	0,778	0,541	0,748
26. Махфилоро	0,724	0,603	0,636	0,367	0,750
27. Саодатманд	0,823	0,641	0,736	0,553	0,804
28. Саховатманд	0,918	0,845	0,900	0,644	0,678
29. Некбин	0,725	0,744	0,736	0,625	0,725
30. Бомаҳорат	0,894	0,929	0,900	0,714	0,881

Ин маълумот нишон медиҳад, ки дар маҷмуъ мавқеи омӯзгорон дар сатҳи доварӣ (идеалӣ) оид ба аҳаммияти хусусиятҳои шахсии номбаршудаи омӯзгор дар робита ба бомуваффақият ба роҳ мондани муносибатҳои бонуфуз бо хонандагони синфҳои 5-9 нисбат ба хонандагони синфҳои 10-11 баландтар аст. Омӯзгорон нисбат ба хонандагон ба хусусиятҳои шахсии барои баҳодихӣ пешниҳодшуда аҳаммияти бештар медиҳанд. Фаъолияти педагогӣ бевосита омилест, ки тафовутҳои мавҷударо ошкор мекунад. Фаъолияти амалӣ аллакай дар сатҳи доварӣ андешаҳои омӯзгорро дар бораи талабот ба омӯзгор ислоҳ мекунад. Аммо бояд гуфт, ки омӯзгорон ба омили муваффақият ва меҳрубонии омӯзгор нисбат ба хонандагони калонсол кам баҳо медиҳанд. Вобаста ба ин, боз саволе ба миён меояд, ки меъёрҳои равшани муваффақияти кори омӯзгорӣ мувофиқанд.

Нишондиҳандаи муҳимми муваффақияти фаъолияти омӯзгор барои аксарияти мактаббачагон ва волидони онҳо ба мактабҳои олии дохил шуда тавонистани хонандагон ва идомаи минбаъдаи таҳсили онҳо ба ҳисоб меравад, ки мо инро дар рафти суҳбат бо падару модарон дарёфтем. Меъёри баҳодихии мусбат ба кори омӯзгорӣ дар мактаби миёна, шавқу рағбати фаъол доштани талаба ба ин фан мебошад, вале маълум аст, ки нахуст масъалаи меъёрҳои муваффақияти фаъолияти касбии омӯзгорро таҳия кардан лозим меояд. Талабот ба муоширати

байни мактаббачагон нисбат ба он чизе, ки омӯзгорон ва хонандагон ба он аҳаммият медиҳанд, хеле баландтар аст.

Хонандагони муассисаи таълимӣ барои ташаккули нуфузи омӯзгор ба рафтори ғамхоронаи ӯ нисбат ба онҳо аҳаммияти бештар медиҳанд. Баҳои пасти аҳаммияти эҳсосоти омӯзгор барои мактаббачагон бо он шарҳ дода мешавад, ки хонандагон бештар бо ин хислат зухуроти манфии худро дар омӯзгор муайян мекунанд. Хусусияти дилрабоӣ, чунон ки суҳбатҳо нишон доданд, на ҳама вақт маълум буд, ки он чист ва дар ин бобат аз мактаббачагон баҳои паст мегирифт.

Омӯзгорон дар ақидаҳои идеалии худ дар бораи талабот ба хусусиятҳои шахсии омӯзгор то андозае фарқ мекунанд. Дар бисёр хусусиятҳо онҳо аз талаботи мактаббачагон пасттаранд (ниг. ба ҷадвали 5).

Чӣ гуна аҳаммият доштани хушҳолӣ, сабру таҳаммул, фарҳангӣ, рафтори гуворо, инсоф, хушмуомилагӣ, ғамхорӣ, меҳрубонӣ ва ростқавлии омӯзгор дар бунёди мақом камтар арзёбӣ мегардад. Баҳои нодида гирифтани ба ин сифатҳо метавонад боиси мушкилоти эҳтимолӣ дар ташаккули нуфузи омӯзгор гардад.

Ҷадвали 5. Маълумоти мухтасари нишондиҳандаҳои аҳаммияти хусусиятҳои шахсии омӯзгор дар ташикли муносибатҳои бонуфуз бо хонандагони ихтисоси педагогика ва методикаи таълими ибтидоӣ (намоёндагии идеалии категорияҳои гуногуни пурсидашудагон)

Хусусиятҳо	Омӯзгорон	Хонандагони синфҳои болоӣ
1. Соҳибкасб	0,461	0,623
2. Инсондӯст	0,277	0,082
3. Кушодарӯ	-ОД 85	- 0,033
4. Принсипнок	0,445	0,279

5. Мушоҳидакор	0,539	0,394
6. Оромтабиат	0,806	0,730
7. Меҳнатдӯст	0,547	0,653
8. Бомаслиҳат	0,817	0,728
9. Шучоъатманд	0,492	0,377
10. Кордон	0,797	0,675
11. Фидокор	0,945	0,919
12. Доно	0,914	0,841
13. Меҳрубон	0,463	0,411
14. Ростқавл	0,615	0,524
15. Муосир	0,295	0,144
16. Ғамхор	-0,316	0,048
17. Бомуваффақият	0,869	0,825
18. Боахлоқ	-0,008	0,000
19. Бомаданият	0,786	0,490
20. Хушгуфтор	-0,010	0,455
21. Бомуошират	0,766	0,822
22. Пешрав	0,773	0,798
23. Босалоҳият	0,906	0,772
24. Ботаҷриба	0,608	0,620
25. Бовичдон	0,836	0,602
26. Маҳфилоро	0,692	0,573
27. Саодатманд	0,900	0,777
28. Саховатманд	0,813	0,558
29. Некбин	0,848	0,755
30. Бомаҳорат	0,727	0,625

Дар асоси маълумоти овардашуда метавон гуфт, ки омӯзгорон дар андешаи идеалии худ дар бораи талабот нисбат ба омӯзгор дар қиёс ба

хонандагони синфҳои болоӣ барои ба даст овардани нуфузи ӯ бештар талош мекунад. Аммо метавон тахмин кард, ки тафовути мавҷудай мавқеи хонандагон ва мавқеи омӯзгорони фаъолиятдошта пештар ба вучуд омада бошад, пас ин ҷо маълум мешавад, ки маҳз фаъолияти педагогӣ имкон дорад омили тавоноии ислохкунандаии андешаҳо дар бораи талабот ба шахсияти омӯзгор бошад ва бисёр чизҳо тариқи инкишоф додани эҳтиёҷоти потенциалии омӯзгор барои такмили худ маҳсуб мешаванд.

Таҳқиқоти анҷомдодаи мо муайян намуд, ки дар вақти кор бо хонандагони синфҳои болоӣ тақозои калонтарин чӣ аз ҷиҳати касбӣ ва чӣ ба хислатҳои шахсии омӯзгор гузошта мешавад. Ангезаҳои рушди худшиносӣ барои омӯзгорон ва хонандагон дар ин самт камтар ба назар мерасанд. Ин ҷо маълум мешавад, ки омодагии мавҷудай хонандагон ба кадри кифоя дар бораи талабот нисбат ба шахсияти омӯзгор ҳулосаи лозимаро дода наметавонад. Дар ташаккули ғояҳои идеалӣ ва таҷассуми воқеии сифатҳои шахсии омӯзгор ва фарҳанги шахсият бисёр хусусиятҳо муайян карда мешавад. Омӯзгори неруманд аллақай аз донишгоҳ бо сатҳи муайяни фарҳанг ва ниёзҳои мушаххас барои такмили худ дар ин самт ба муассисаи таълимӣ меояд. Масъала дар он аст, ки ин равандҳо сабт ва назорат карда шаванд.

Аз натиҷаҳои пешниҳодшуда ҳамбастагии касбии омӯзгорон (аҳаммияти нақши омӯзгор) баръало қайд карда мешавад. Омӯзгорони амалкунанда ба ин омил тавачҷуҳи зиёд зоҳир мекунад, дар ҳоле, ки нақшу мавқеи омӯзгор дар ташаккули бунёди муносибатҳои бонуфуз бо ҳамкорон барои тамоми гурӯҳҳои хонандагон аҳамият надорад, ва нишондиҳандаҳои аҳамияти ин омил барои хонандагон аз - 0,309 то - 0,309 аст. – 0,389 - фарқиятҳои мавҷуда эътимоднок нестанд ва ба мавқеи муайяншудаи хонандагон таъсир нарасондааст. Дар ҳоле, ки барои омӯзгорони амалкунанда аҳаммияти ин омил дар ташаккули

муносибатҳои бонуфуз бо ҳамкорон бо нишондиҳандаи аҳаммияти +0,479 муайян карда шудааст.

Омӯзгорон ба чунин хислатҳои ҳамкасбон, аз қабилӣ меҳрубонӣ (0,742), ғамхорӣ (0,523) ва поквичдонӣ (0,619) дар ташкили муносибатҳои бонуфуз бо онҳо аҳаммияти бештар медиҳанд. Хонандагон ба ин сифатҳо камтар аҳаммият медиҳанд, нишондиҳандаҳои ин хусусиятҳо мутаносибан аз 0,524 то 0,551; аз 0,364 то 0,224; аз 0,500 то 0,416 мебошад.

Эҳсосот ва серталабӣ якдилона эътироф карда мешавад, ки аҳаммияти кам доранд ва ҳангоми ба вучуд овардани муносибатҳои бонуфуз омили синну сол ба назар гирифта намешавад. Хонандагон нисбат ба омӯзгорони амалкунанда ба омили муваффақият аҳаммияти бештар медиҳанд. Бинобар ин, тамоюли бештар ба мутамаказӣ, муассий ва пурқуввати омӯзгор ба назар мерасад. Ин масъала дар меъёрҳои объективии муваффақияти таълим ҳамоно боқӣ мемонад. Ин қабил меъёрҳо дар чорабиниҳои варзишӣ ва шумораи варзишгарони дараҷаи оӣ, ки дар мусобиқаҳо дастболо шудаанду бо ғолибият ва мукофотҳо сазовор гардидаанд, мавриди қарор мегиранд.

Мавҷудияти меъёрҳои объективии муваффақияти фаъолияти касбии омӯзгори фанни варзиш аҳаммияти бештари омили муваффақиятро барои хонандагон дар ташкили муносибатҳои бонуфуз бо ҳамкорон (0,592 нисбат ба 0,370 барои хонандагони синфҳои болоӣ) шарҳ медиҳад ва 0,484 барои хонандагони синфҳои ибтидоӣ). Хотиррасон мекунем, ки барои омӯзгорон нишондиҳандаи аҳаммиятноки барои ин омили 0,233 мебошад.

Оид ба муҳимтарин (қиммати шохиси >0,780) дар бунёди муносибатҳои бонуфуз бо ҳамкорон аз нигоҳи омӯзгорон дар ҷадвали 6 оварда шудааст.

Ҷадвали 6. Намоиши дараҷаи муҳимтарин хусусиятҳои шахсии ҳамкорон дар ташкили муносибатҳои бонуфуз бо онҳо

Омӯзгорони синфҳои 5-9	Омӯзгорони синфҳои 10-11
1. Босалоҳият	1. Боодоб
2. Ҳатмӣ	2. Фарҳангӣ
3. Боодоб	3. Шух
4. Боандеша	4. Босалоҳият
5. Гӯш карда метавонад	5. Гӯш карда метавонад
6. Фарҳангӣ	6. Ботачриба
7. Шух	7. Одил
8. Дилрабо	8. Муошират
9. Одоби ҳамида	9. Ростқавл
10. Ростқавл	10. Одоби ҳамида

Ҳамин тавр, дар таҳлили гузаронидашуда маълум мегардад, ки на танҳо ягонагии ақидаҳо, балки зиддиятҳо ва тафовутҳои эҳтимолии интизориҳо низ ба вуҷуд меоянд, ки боиси пайдоиши андешаҳо ва баҳсу мунозираҳо мегардад. Аммо дар рафти «муколама»-и имконпазир бисёр чизҳоро дараҷаи маданияти ҳуди омӯзгорон, дараҷаи рушди қобилиятҳои инъикоси онҳо муайян мекунад.

Чунин хислатҳои ҳамкорон, ба монанди некбинӣ ва ҳазлу шухӣ дар ташаккули муносибатҳои бонуфуз аҳаммияти калон доранд. Бояд гуфт, ки хонандагон дар ин масъала бештар бо омӯзгорон ҳамфикру мувофиқанд.

Бо дарназардошти аҳаммияти назаррас барои омӯзгорон ҳисси ҳазлу шухӣ ва некбинӣ шохисҳо 0,919 ва 0,738 мебошанд. Дар ин раванд мо метавонем оид ба фишори баланди равонӣ ва мавҷудияти ҳолати ташаннучи эмотсионалӣ дар байни омӯзгорон ва зарурати рафъи ин шиддат ҳарф занем. Ба омӯзгорон дар ҳалли ин масъала ёрии психологӣ расондан лозим аст.

Ба андешаҳои омӯзгорон баҳодиҳии хислатҳои шахсияте, ки ба ташаккули нуфузи омӯзгор аз мавқеи хонандагон таъсири манфӣ мерасонад, дар ин бора он қадар тафовути ҷиддӣ надорад, бинобар ин метавон оид шахсияти бонуфуз оид ба ин масъала байни хонандагон ва омӯзгорон ҳарф зад.

Бо таҳлили хислатҳои шахсии омӯзгор, ки ҳангоми ташаккули муносибатҳои муътабар ба инобат гирифта мешаванд, ба ғайр аз муайян кардани аҳаммияти онҳо барои категорияҳои гуногуни хонандагон масъалаи ифодаи онҳоро омӯхтем. Барои пурратар муайян кардани тамоюлҳои дарозмуддат масъала дар байни пурсидашудагон омӯхта шуд: Нишондиҳандаҳои сифатҳои омӯзгор ҳангоми баҳодиҳии хонандагоне, ки мактабро камтар аз 5 сол ва зиёда аз 5 сол хатм кардаанд.

Ҷадвали 7. Нишондиҳандаҳои сифатҳои омӯзгорӣ ҳангоми баҳодиҳии хонандагоне, ки мактабро камтар аз 5 сол ва зиёда аз 5 сол хатм кардаанд

Сифат	Ифодаи идеалӣ	Хонандагони МТМУ	Хонандагоне, ки мактабро камтар аз 5 сол хатм кардаанд	Хонандагоне, ки мактабро зиёда аз 5 сол хатм кардаанд
1. Кушода	0,546	0,043	-0,025 '	-0,176
2. Асосӣ	0,697	0,367	0,351	0,342
3. Серталаб	0,775	0,694	0,614	0,568
4. Неруманд	0,815	0,247	0,290	0,338
5. Ҳатмӣ	0,858	0,302	0,316	0,365
6. Меҳрубон	0,669	0,286	0,252	0,149
7. Ростқавл	0,890	0,268	0,196	0,176
8. Муосир	0,768	-0,039	0,036	0,028

9. Тиҷорат	0,524	0,161	0,109	-0,014
10. Дилрабо	0,720	0,181	0,219	-0,054 I
11. Муошират	0,713	0,525	0,467	0,162
12. Одил	0,903	0,133	0,113	0,108
13. Бофарҳанг	0,888	0,576	0,412	0,270
14. Одоби ҳамида	0,724	0,216	0,230	0,053
15. Бемор	0,823	0,190	0,123	0,243
16. Хушмуомила	0,918	0,161	0,066	0,000
17. Заҳматкаш	-0,687	0,029	-0,124	-0,056
18. Бепарво	-0,742	-0,262	-0,179	-0,029
19. Фидокор	0,598	0,119	0,011	-0,052
20. Дағал	-0,469	-0,133	-0,108	-0,125
21. Хушбахт	0,725	0,236	0,207	0,221
22. Ноустувор	0,602	-0,470	-0,544	-0,518

Дар асоси маълумоти бадастомада метавон гуфт, ки танҳо як хусусияти мусбати барои баҳодихӣ пешниҳодшуда аз ҷониби ҳамаи категорияҳои пурсидашудагон ба идеали наздик баҳо дода шудааст, ки ин серталабии омӯзгорон аст. Ба шиддати хислати манфӣ - дағалӣ низ якдилона ба идеал наздик баҳо дода шуд. Омӯзгорони гузашта ва ҳозира ба дағалӣ маҳкум намешаванд. Чунин хислати муҳими омӯзгор, ба монанди хушмуомилагии ўро мактаббачагон ва хонандагоне, ки мактабро на бештар аз 5 сол хатм кардаанд, ба идеал наздик арзёбӣ мекунанд. Аммо, хонандагони калонсол, ки воқеан худашон машқ мекунанд, шиддатнокии ин сифатро дар омӯзгорони мактабашон ночиз арзёбӣ мекунанд.

Фарзия метавонад ду тамоюлро дар бар гирад: ё дар ин самт раванди мусбат вучуд дорад; ё бо гузашти солҳо бознигарии арзишҳо вучуд дорад, барои ин панҷ то ҳафт сол кофӣ аст. Муносибати омӯзгор

бо масъалаи ошкоро будани \bar{y} ба хонанда робитаи зич дорад, барои хамаи иштирокчиёни пурсиш дар бораи дараҷаи ифодаи ин хислат дар байни омӯзгорон хулосаи дақиқ вучуд надорад, шиддат ба сифр наздик аст. Ба фарҳанги омӯзгорон аз ҷониби мактаббачагон хеле баланд арзёбӣ мешавад, аммо бо гузашти солҳо ин нуфуз хеле поин рафт.

Дар айни замон ё раванди мусбӣ вучуд дорад ё дар тӯли солҳо арзёбии арзишҳо. Ҳамаи дигар хислатҳои омӯзгорони мактабҳо, ки ба баҳодиҳии мушкил дучор мешаванд, бо идеяҳои идеалӣ тафовути калон доранд. Таҳлил ба мо имкон медиҳад, ки самтҳои имконпазири кор ва имкониятҳои потенциалиро аз нуқтаи назари такмили шахсии омӯзгор дида бароем. Дар раванди таҳқиқ муайян гардид, ки имкони пеш омадани татбиқи чунин хусусияти муҳимми бунёд намудани муносибатҳои боэътимод, амсоли адолатпешагӣ, зарурати расонидани ёри назариявӣ ва амалӣ ба омӯзгорон вучуд дорад.

Бо вучуди ин, тахмин кардан мумкин аст, ки амали омӯзгор (баҳодиҳии арзиши \bar{y} , мукофотҳо, ҷазоҳо - ҳама чизҳое, ки аз ҷониби ҳокимият ба \bar{y} дода мешавад) аз сабаби кушода набудани \bar{y} барои хонанда метавонад нофаҳмо бошад, гарчанде ин ҷо ноадолатӣ мушоҳида намешавад. Имкон дорад, ки нотагонӣ ва ё бемайлии омӯзгор дар сатҳи ба шогирд фаҳмову мувофиқ асоснок кардани амали худ бошад, ки боиси бавучудоии чунин ихтилофоти чашмрас дар ифодаи воқеии омили адолат мегардад. Аз ҳамин ҷиҳат, барои ҳалли масъалаи риояи адолати омӯзгор се шарт ба ҳам марбут мавҷуданд. Аз он ҷумла, таҳкими назариявии масъалаи мазкур, рушди қобилияти бунёди эътимод дар равобит, расондани ёри психологӣ ва монанди инҳо.

Мумкин аст, ки омили поквичдонӣ бо ошкорбаёнӣ омӯзгорон аз ҷониби хонандагон баландтар баҳо дода шавад. Агар хонандагони мактабҳои имрӯза ва ҳам хонандагони собиқ ба ошкорбаёнӣ омӯзгорон хеле норавшан баҳо диҳанд, пас факти бегонапарастӣ ҷой дорад. Гарчанде омили мазкур дар ҳалли масъалаҳои дидактикӣ чандон ҳалал

ворид намесозад, вале дар роҳи табодули маънавию ахлоқии арзишҳо монеа маҳсуб мешавад. Дар чунин ҳолат бунёди ҳамдигарфаҳмӣ ғайриимкон хоҳад буд.

Барои муайян кардани тамоюли устувори мавҷудияти зиддиятҳои назаррас байни ғояи идеалии талабот ба сифатҳои шахсии омӯзгор ва татбиқи воқеии онҳо таҳлили гузаронидашуда имкони хуб фароҳам овард. Маълум гардид, ки дар чунин хислатҳои шахсияти омӯзгор, монанди ошкорбаёнӣ, боғайратӣ, садоқатмандӣ, меҳрубонӣ, поквичдонӣ, кордонӣ, боинсофӣ, таҳаммулпазирӣ, хушмуомилағӣ барин вижагиҳои барҷастаи ғояи идеалӣ таҷассум меёбад.

Агар нишондиҳандаи идеалӣ 100% гирифта шавад, пас аз идеал таҷассуми воқеии омили ошкорбаёнӣ аз мавқеи мактаббачагони муосир ҳамагӣ 7,3% ва аз мавқеи донишҷӯёни муосири донишгоҳҳои омӯзгорӣ ин фоиз камтар аст. Чунин хислатҳо, ба монанди самаранокӣ ва нерӯи ҳамроҳ, садоқат, ростқавлӣ, адолат - аз идеалҳо аз мавқеи мактаббачагони муосир, мутаносибан 30,7%, 30,3%, 35,2%, 30,1% таҷассуми воқеӣ доранд. Таҷассуми воқеии омили адолат аз нигоҳи мактаббачагони муосир ҳамагӣ 14,7% идеалро ташкил медиҳад. Нуқтаи заиф ин зухуроти чунин хислатҳои хеле муҳимми шахсӣ ба монанди сабру таҳаммул ва хушмуомилагии омӯзгор мебошад. Аз идеал - татбиқи воқеӣ мутаносибан 23,1% ва 17,5% аст.

Дарачаи беайбии омӯзгорон муътадил аст, ки инро коэффисиентҳои устувор дар ҳар се гурӯҳи пурсидашудагон шаҳодат медиҳанд. Аммо, фоизи воқеӣ аз идеалҳо аз 49,1% то 52,6% аст. Боинсофии омӯзгор нисбат ба дигар сифатҳои шахсии ӯ таҷассуми воқеии бештар дорад. Аммо барои такмили ин самт омӯзгорон имкони потенциалӣ доранд.

Воқеан, танҳо серталабии омӯзгор дар амалия наздик ба муаррифии идеалӣ - 89, 5% ифода ёфтааст ва ифодаи ин сифат дар омӯзгор ҳам аз ҷониби мактаббачагони муосир ва ҳам донишҷӯёни донишгоҳҳои

омӯзгорӣ, ки мактабро 5-10 сол қабл хатм кардаанд, баҳои баланд додаанд.

Фарҳанги омӯзгоронро мактаббачагони муосир низ ба мафҳуми идеалӣ наздик арзёбӣ мекунад. Аммо устувориҳои ин тамоюл дар арзёбии мактаббачагони собиқадор дигар ба назар намерасад. Агар татбиқи воқеии идеяи идеалӣ аз мавқеи мактаббачагони муосир 64,9%-ро ташкил дода бошад, пас аз мавқеи донишчӯёни муосири донишгоҳҳои педагогӣ ин нишондод ба 46,4% ва аз мавқеи омӯзгорони ҷавони амалкунанда, ки мактаби миёнаро хатм кардаанд, ба 46,4% мувофиқ меафтад. Дар мактаб зиёда аз панҷ сол аст, ки ин фоиз 30,4%-ро ташкил медиҳад.

Тамоюли ба ин монанд дар баҳодиҳии шиддатнокии ҷомеашиносӣ қайд карда шуд. Агар аз нигоҳи мактаббачагони муосир таҷассуми воқеии ин сифат 73,6% идеал бошад, пас барои онҳое, ки зиёда аз панҷ сол қабл мактабро хатм кардаанд, таҷассуми аслии ин сифат 22,8% аст.

Дар маълумоти ба дастовардашуда боз як зиддияти пинҳонӣ мавҷуд аст. Мактаббачагони муосир ба ҷаҳонбинии омӯзгор баҳои баланд (73,6% татбиқи воқеии идеал) ва ошкорбаёнӣ ӯро паст (7,9%) баҳо медиҳанд. Ин маънои онро дорад, ки иброи андешаи омӯзгорон оид ба ин ё он масъалаи ироашуда фаҳмиши мавқеи онҳоро таъмин намекунад ва мавқеи шахсии омӯзгор ҳамоно пӯшида боқӣ мемонад. Модоме, ки мавқеи шахсии омӯзгор муайян набошад ва пӯшида боқӣ монад, пас, дар бораи вақолатҳои шахсии ӯ суҳбат кардан душвор хоҳад буд. Ба ҳамин хотир омӯзгорон дар аксари ҳолатҳо ба салоҳияти функционалии худ таъяқ карданро афзалтар медонанд. Дар ҳолате, ки батареяи ҳокимияти мавқеӣ мушоҳида мешавад, аз эҳтимол дур нест, ки зухуроти фаъоли ҷамоатчигӣ ба вучуд меояд, аз ин рӯ омӯзгороне, ки ба нуфузи мақомот таъяқ мекунад, низ кам нестанд.

Дар чунин ҳолат метавон аз омӯзгор дар ҳалли масъалаҳои дидактикӣ муваффақиятро интизор шуд, аммо дар иҷрои масъалаҳои

тарбиявӣ самаранокии камтарро мушоҳида намуд, ки иҷрои бомуваффақияти он сатҳи нуфузи шахсии омӯзгорро тақозо менамояд.

Маълумоти ба даст овардашуда бо натиҷаҳои таҳқиқоти дигарон, аз ҷумла В.П. Симонов (1995) дар асоси мушоҳидаҳои худ оид ба рафти иҷрои вазифаҳои таълимӣ дар синфҳои 8-и муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии як қатор минтақаҳои кишвари Россия дар давраи аз соли 1966 то соли 1994, ки аз соли 1966 то соли 1994 фаро гирифта шудаанд. Дар натиҷаи ин таҳқиқот зиддияти байни дарки аҳаммият, зарурати иҷрои вазифаҳои тарбиявӣ ва дар амал татбиқ намудани ин муқаррарот нишон дода шудаанд. Мусаллам аст, ки бештари омӯзгорон аз ягонагии раванди таълим, тарбия ва рушд огоҳанд, вале дар амал аз имкониятҳои тарбиявии (тақрибан 46%) дарсҳои таълимӣ камтар истифода мекунанд. Онҳо авомили аз ҳалли масъалаҳои тарбия дур монданро бо тарзҳои мутафовит баён мекунанд. Аз ҷумла, онҳо вақт надоранд, имконият надоранд, зарур намешуморанд ва монанди ин мушкилот.

Шояд наздикии омӯзгорон ё ба ибораи дигар гӯем, ошкорбаёнӣ сустифодаёфтаи онҳо асоси иҷро нашудани вазифаҳои тарбиявӣ, дарк накардани талабагон аз поквичдонӣ, инсоф ва серталабии онҳо бошад. Дар ин самт кор кардан (ба талабагон бештар кушода шудан) ба бартараф намудани аксарияти зиддиятҳои мавҷуда ёрӣ мерасонад.

Бо дарназардошти он, ки таҳқиқот ҳам мактаббачаҳои муосир ва ҳам собиқ хонандагонро, ки ҳоло донишҷӯёни донишгоҳҳои педагогӣ ҳастанд, фаро гирифтааст, ин тамоюли зиддиятҳои мавҷуда хеле устувор буда, давраи зиёда аз 10 солро фаро мегирад.

Маълумоти бадастовардашуда тамоюли умумӣ ва бартаридоштаи масъалаи мавриди омӯзишро инъикос мекунад. Албатта, баҳоҳои мусбӣ мавҷуданд, аммо ба таври назаррас камтар буданд.

Усулҳои зерин истифода шуданд: мушоҳидаи ғайрииштирокӣ, мустақим; пурсиши хаттӣ ва шифоҳӣ; усули кашидани проексионӣ дар

мавзуи зерин: «Ман ва омӯзгори ман». Таҳқиқоти хаттӣ аз 9 савол иборат буд:

1. Агар ба Шумо лозим омад, ки ба мактаби дигар гузаред, оё омӯзгоратонро бо худ мебаред?

2. Оё Шумо омӯзгореро ба зодрузи худ даъват мекунед?

3. Оё омӯзгори Шумо идеале аст, ки Шумо ба он пайравӣ кардан мехоҳед?

4 . Оё Шумо барои маслиҳат оид ба ягон масъалае, ки барои Шумо муҳим аст, назди омӯзгор меоед?

5 . Оё дар синфи Шумо муносибатҳои байни омӯзгорон ва хонандагон дӯстона ва бо риояи эҳтироми ҳамдигар аст?

6. Муносибат бо омӯзгоратон душвор аст?

7. Метавонед бигӯед: «Ман аз омӯзгорам хеле қаноатмандам»?

8 . Оё Шумо ба устоди худ асрори шахсиатонро бовар карда гуфта метавонед?

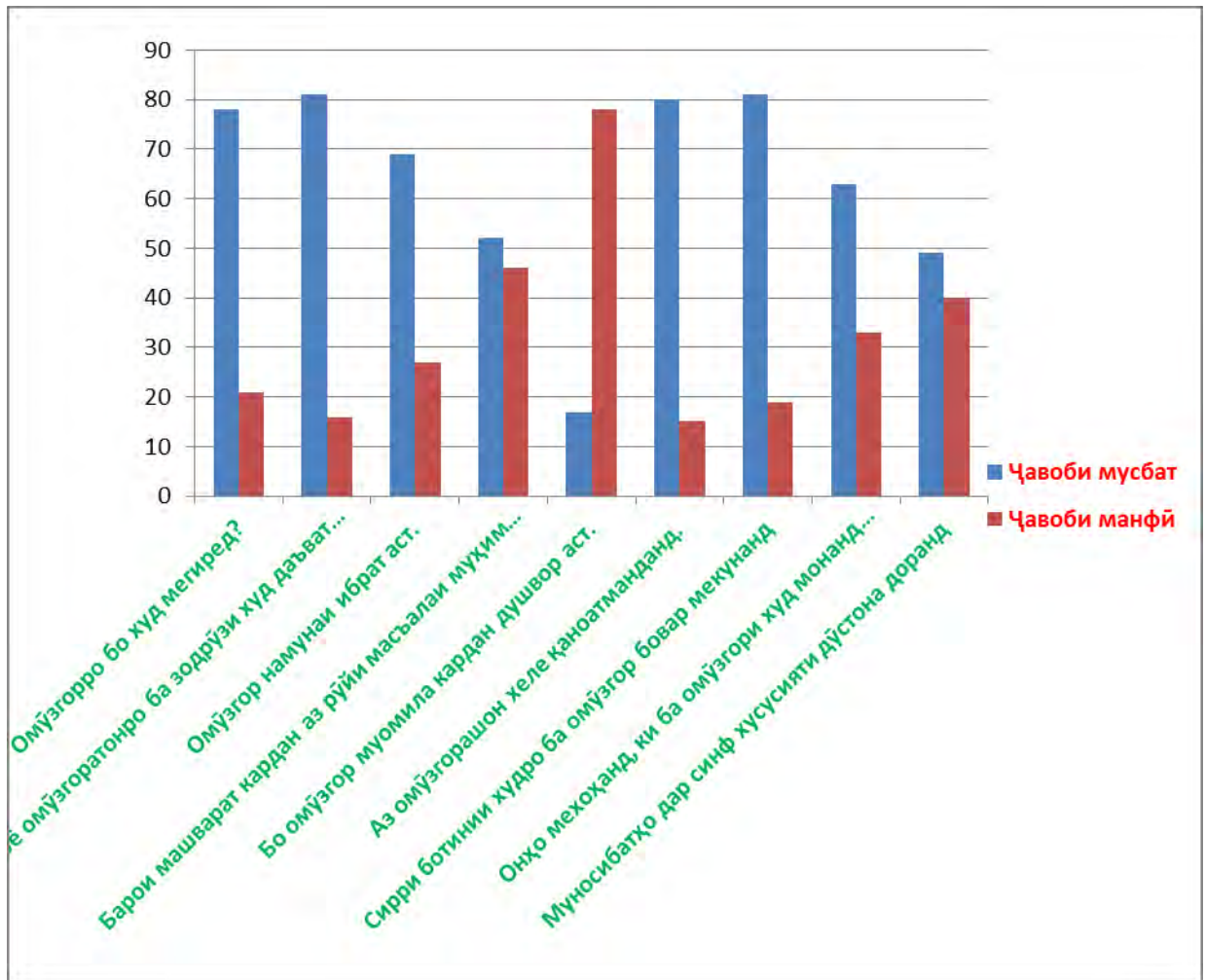
9. Оё Шумо мехоҳед ба омӯзгори худ монанд бошед?

Ҷавобҳо бо фоизи шумораи умумии хонандагони дар таҳқиқот фарогирифташуда дар ҷадвали 8 ва диаграммаи 7 оварда шудаанд.

Ҷадвали 8. Натиҷаҳои таҳқиқоти хонандагони синфҳои ибтидоӣ оид ба муносибати онҳо ба омӯзгорашон

Мундариҷаи саволҳо	Ҷавоби мусбат доданд	Ҷавоби манфӣ доданд
1. Омӯзгорро бо худ мегиред?	78%	21 %
1. Оё омӯзгоратонро ба зодрузи худ даъват мекунед?	81 %	16%
3. Омӯзгор намунаи ибрат аст.	69%	27
4. Барои машварат кардан аз рӯйи масъалаи	52 %	46

муҳим меоянд.		
5. Онҳо чунин мешуморанд, ки муносибатҳо дар синфҳо хусусияти дӯстона доранд.	49%	40%
6. Бо омӯзгор муомила кардан душвор аст.	17%	78%
7. Аз омӯзгорашон хеле қаноатманданд.	80%	15%
8. Сирри ботинии худро ба омӯзгор бовар мекунанд.	81%	19%
9. Онҳо мехоҳанд, ки ба омӯзгори худ монанд бошанд.	63%	33%

Диаграммаи 7. Натиҷаҳои таҳқиқоти хонандагони синфҳои ибтидоӣ оид ба муносибати онҳо ба омӯзгорашон

Натиҷаҳои бадастомада комилан муҳолифанд, аз як тараф, аксарияти хонандагон аз омӯзгори худ комилан қаноатманданд, аз тарафи дигар, танҳо нисфи хонандагони пурсидашуда оид ба масъалаи муҳим барои маслиҳат меоянд ва сеяки хонандагон не. Ба омӯзгори худ монанд шудан мехоҳанд. Яъне, раванди муайянкунӣ дар мактаби ибтидоӣ аллақай ноком мешавад, вақте ки мавқеи нақши омӯзгор дар ташаккули муносибатҳои бонуфуз ҳанӯз ҳам таъсири назаррас дорад. Мушкилоти фазои психологӣ дар синфхона низ вуҷуд дорад; танҳо нисфи кӯдакони пурсидашуда боварӣ доранд, ки муносибатҳо дар синф дӯстонаанд. Хушбинӣ, хушҳолӣ ва ҳазлу шӯҳӣ сифатҳои баланди омӯзгорон ва хонандагони синфҳои ибтидоӣ мебошанд. Маҳз ба шарофати ҳамин хислатҳои омӯзгорон бисёр талабагон ба онҳо монанд шудан мехоҳанд. Аммо, аллақай дар мактаби ибтидоӣ мушкилоти беадолатӣ ба миён меояд. Вай яке аз сарчашмаҳои напазируфтани омӯзгор мегардад. Ноустувории эмотсионалии омӯзгор, ки дар шаклҳои гуногун зоҳир мегардад, низ монеаи фаҳмиши якдигар ва қабули ҳамдигар мебошад. Омӯзгорон на ҳама вақт медонанд, ки бо сирри ба онҳо боварқарда чӣ кор кунанд. Ба волидайн хабар додан бо проблемаи тактикий педагогии омӯзгор ва аз даст додани боварӣ сарҳад аст. Ҳама чизҳои дар боло зикршуда ҳамчун сабабҳои рад кардани хонандагон аз монандӣ ба омӯзгор муайян карда шуданд.

Маълумоти бадастомада дар бораи муносибати хонандагони синфҳои ибтидоӣ ба омӯзгор барои маълумот бо истифода аз усули кашидани проексияҳо тасдиқ карда шуданд. Таҳқиқот дар якҷоягӣ бо кӯдакони 7-10 сола гузаронида шуд. Пеш аз оғози расмкашӣ аз кӯдак хоҳиш карда шуд, ки дар варақ рангҳои бештар ва камтар дӯстдоштаашро нишон диҳад. Баъд аз онҳо хоҳиш карда шуд, ки бо рангҳо дар мавзӯи «Ман ва омӯзгори ман» расм кашанд. Тавассути таҳлили расмҳо маълум гардид, ки зиёда аз 50% бачаҳо омӯзгоронро бо рангҳои дӯстдоштаи худ, аксаран ба худашон яқсон кашидаанд, симо

равшан кашида шуда, тамоми узвҳои бадан дар образи одамон нигоҳ дошта шудаанд. Одамон дар либос тасвир шудаанд. Ҳамаи ин аз муносибати мусбати талабагон нисбат ба омӯзгор гувоҳӣ медиҳад.

Аммо қариб 40 фоизи нақшаҳо ба мо имкон надоданд, ки чунин хулосаи мусбат барорем. 85% хонандагон омӯзгоронро дар фаъолияти муқаррарии худ - хангоми таҳсил ва одатан дар тахтаи синф тасвир мекарданд. Танҳо як қисми ками кӯдакон (15%) худро ва омӯзгоронро дар чорабиниҳои беруназсинфӣ тасвир кардаанд; 64% кӯдакон худро дар наздикии омӯзгор, ҳатто аксар вақт даст ба даст меоранд, тасвир мекарданд, ки ин аз зухури эҳсосоти мусбат нисбат ба омӯзгорон ва набудани ташаннуч дар муносибатҳо шаҳодат медиҳад, 15% худро аз омӯзгорон дур кардаанд, 6% худро дар байни сурату симои омӯзгор ашёҳои гуногун: миз ва курсӣ. Дар баъзе расмҳо (14%) расми бачаҳо (омӯзгор дар варақ танҳо тасвир карда шудааст) ё дар гурӯҳи бачаҳо тасвири муаллифи расм гум шудааст, ки ин аз ҳукмронии эҳсосоти манфӣ гувоҳӣ медиҳад.

Ҳамин тавр, метавон гуфт, ки ҳанӯз дар синфҳои ибтидоӣ тамоюлҳои манфии ба даст овардани неруи ҳақиқии омӯзгорро дар раванди таълим мушоҳида намудан мумкин аст. Мушкилоти ин раванд дар асоси чузъи шахсии сохтори ҳокимият ба вучуд меоянд. Дар якҷоягӣ бо маълумоти таҳлилшуда оид ба воқеияти фаъолияти иҷтимоӣ касбии омӯзгор, натиҷаҳои Н.В. Антонова (1996), ки таҳқиқоти рисолаи худро таҳти роҳбарии Л.А. Петровская анҷом додааст, ҷолиби тавачҷуҳ аст. Ҳарчанд принципҳои инсондӯстонаи таълим ва муошират аз ҷониби омӯзгорон хуб дарк ва роҳандозӣ мешавад ва аз лиҳози иҷтимоӣ низ барои онҳо қобили пазириш аст, аммо раванди таҳқиқотҳо муайян намуд, ки дар муоширати воқеӣ ва сатҳи интизориҳои иҷтимоӣ амсилаи иртиботи репрессивии педагогикаи авторитарӣ ҳамоно боқӣ хоҳад монд.

Муҳаққиқ Н.В. Антонова тахмин мекунад, ки шояд сабаби ин тағйирёбии сохтори шахсияти инсон бошад, ки тамоюли наздикӣ ба

ҳифзи «ман»-и имрӯзаро дорад. Омӯзгорони ҷавон ва на он қадар ботаҷриба барои дарки чизҳои нав кушодаанд, эҳтимоли зиёд дар ташаккули симои «ман»-и худ ҳамчун омӯзгор ба мушкилот дучор мешаванд. Барои онҳо муҳим аст, ки ба худ ва қобилиятҳои худ боварӣ дошта бошанд. Омӯзгорони миёнасоле, ки таҷрибаи кории хеле зиёд доранд, ҳам дар худшиносӣ ва ҳам дар дарки одамони дигар яқсон ва муқаррарӣ мебошанд. Маҳз омӯзгорони ин гурӯҳ стереотипҳои педагогӣ ва як намуди пӯшидаи шахсиятро (майдонӣ ба тағйир додани худ ҳамчун ҳимояи ҳолати мавҷудаи худшиносӣ) таҳия мекунанд. Омӯзгорони кӯҳансол, ки таҷрибаи бойи корӣ доранд, аз нуқтаи назари Н.В. Антонова барои равшаншиносон мушкилтарин гурӯҳ барои омӯзиш ба ҳисоб мераванд. Дар гурӯҳҳои мазкур омӯзгорон хеле пӯшидаанд ва сохтори ноустувори шахсият, ки авомили синнусолӣ дорад, метавонад ба зуҳури ҳолати манфии эмотсионалӣ боис гардад.

Омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ дар ҷустуҷӯи шахсият яке аз осебпазиртарин гурӯҳҳои иҷтимоӣ ба ҳисоб мераванд. Муҳофизати онҳо аз нигоҳи иҷтимоӣ заиф аст, ки ин ба пастшавии мавқеи иқтимоии касбиашон сабаб мегардад. Мушкилии раванди бозсозӣ бо бештар дучор шудан ба қолабҳои касбӣ алоқаманд аст. Инчунин таҳти роҳбарии Л. Петровская таҳқиқоти диссертатсионӣ оид ба Е.В. Шморина, мавзӯи таҳқиқоти ӯ андешаҳои омӯзгорон дар бораи муоширати педагогӣ буд.

Бархе аз бозёфтҳои таҳқиқот омилҳои қаблан баррасишудаи хусусиятҳои шахсии омӯзгоронро пурра мекунанд, ки ба ташаккули муносибатҳои бонуфуз ба хонандагон таъсир мерасонанд.

Таҳқиқоти Е.В. Шморина аз рӯи меъёри синну сол ва таҷрибаи корӣ 4 гурӯҳи омӯзгоронро муайян кард: навоварон, таҷрибаи кор то 5 сол, аз ҷумла (синни аз 20 то 30-сола); гурӯҳи дуюмро омӯзгороне ташкил медоданд, ки собиқаи омӯзгории онҳо аз 6 то 15 сол (синни аз 31 то 31-сола) буд. 40 сол); сеюм - омӯзгороне, ки таҷрибаи кории калон доранд

(синну сол аз аз 41 то 55 сола); гурӯҳи чорум - омӯзгорони синни нафақахӯр аз 56 то 65-сола. Бештари омӯзгорони гурӯҳи якум аз рафти муоширату ҳамкорӣ бо бачагон то дараҷае қонеъ ҳастанд. Омӯзгорони ҷавон бошанд, дар ҷараёни кор талаботи маъмуриятро (44%) сармашк намуда, гоҳе симои омӯзгори ҷавони ноустувору зиддиятнокро ба вучуд меоранд. Онҳо шоистагии худро дар муносибати ғамхорона ба мушкилоти кӯдакон, фаҳмиши кӯдакон ва дониши фаннӣ мебинанд. Дар ин раванд камбудии асосӣ ба набудани ҳисси худдорӣ, рушди нокифояи касбӣ ва ба қадри кофӣ ба эътибор нагирифтани ҳислатҳои фардии бачагон мебошанд.

Дар гурӯҳи дуюм, қисми каме аз омӯзгорон (26%) муоширати педагогиро вазифаи расмӣ ва ё кори доимӣ медонанд, на эҳтиёҷи табиӣ, вале эътироф менамоянд, ки вазифаҳои асосии муошират расидан ба фазои ҳамдигарфаҳмӣ ва барқарор намудани муносибатҳои эътимоднок мебошад. Ба омӯзгорони ин гурӯҳ симои шахси босалоҳият, содиқ ва ба худ эътимоддошта хос аст. Дар байни бартариҳои онҳо ҳар панҷум омӯзгор дониши методикаи таълим ва танҳо ҳар шашум дониши фан ва муҳаббат ба кӯдаконро номбар кардааст. Дар ин гурӯҳи омӯзгорон азхудкунии қисмати фаннии фаъолиятшон нисбат ба муоширати онҳо баландтар баҳо дода мешавад. Танҳо 13% омӯзгорон қобилияти фаҳмидани кӯдакон ва муоширатро муайян карданд.

Гурӯҳи сеюми омӯзгорон ба зоҳир, таҷрибаи калон, камолот ва ҳисси «дар ҷои зарурӣ» доранд. Хусусиятҳои бартаридошта аз ҷониби аксарияти омӯзгорон то андозае баландтар арзёбӣ шудаанд. Симои ошно дар бартарияти ҳислатҳои «омӯзгори хубе, ки кори худро медонад» (26%), омӯзгори салоҳиятдор (23%), «донистани фан» (23%), «азхудкунии усулҳои таълим» ифода меёбад. ” (19%), “мутахассиси аъло” (26%), фарзандони меҳрубон (20%), “ба хонандагон фаҳмо” (13%), донишманд (12%).

Дар гурӯҳи сеюми омӯзгорон ҳамаи ҷузъҳои худфаъолият бо ҳам мувофиқати хуб доранд, зиддиятҳои тезу тунд вучуд надоранд ва бояд кайд кард, ки ба «худконсепсияи омӯзгор» таъсири хеле мусбат мерасонад.

Дар гурӯҳи чорум, аксарияти омӯзгорон дониши фаннии худро чиддӣ ба кор бурда, андешаҳои инсондӯстӣ ва авторитариро муттаҳид мекунад; дурустии тезутунд ва мазмуни категориалии идеяҳо дар онҳо зоҳир мегардад. Омӯзгорон дар ин гурӯҳ худро бо чашми шогирдонашон саҳтгир (30%), омӯзгори меҳрубону хуб, ки кори худро медонанд (20%), одил, хушодоб, ғамхор, (ҳар кадом 10%) мебинанд. Аз нигоҳи ҳамкорон, омӯзгорон худро ба шогирдон содиқ (57%), салоҳиятдор ва ботаҷриба (мутаносибан 29% ва 14%) медонанд. Ҳарчанд Е.В. Шморина дар бораи рақамҳои охирин пешниҳод мекунад, ки онҳо метавонанд бо зуҳури симои хеле устувори касбӣ ё дарки стереотипии худ алоқаманд бошанд. Аммо шояд ин рақамҳо ҳамбастагии касбии омӯзгоронро инъикос мекунад. Омӯзгорон дар ин гурӯҳ чиҳатҳои асосии муваффақияти худро дар доштани дониши амиқи фанӣ ва муҳаббат ба кӯдакон медонанд (96% ва 29%), 2/3 омӯзгорон муҳаббат ба кӯдаконро бартариҳои худ зикр накардаанд. Танҳо 10% омӯзгорон маҳорати хуби касбӣ, дониши хуби тахассусӣ, корбурди усулҳои фаъоли таълим, қобилияти идоракунии синф ва муоширату дарки хонандагонро тазаккур доданд.

Дар умум омӯзгорон дар рафтори худ боварӣ, самимият, хушмуомилағӣ, ошкор будан, мутавозин ва чандирӣ арзёбӣ мекунад, ки ин ба дарки хонандагони онҳо комилан мувофиқ нест (натичаҳои омӯзиши мо).

Маълумоти таҳқиқоти Н.В. Антонова ва Е.В. Шморина ба маълумоти гирифтаи мо муҳолиф нест. Онҳо хулосаҳои аллакай баровардашударо пурра ва тасдиқ мекунад. Пӯшида нест, ки худбаҳодиҳӣ аксар вақт аз арзёбии воқеӣ баландтар аст ва инро метавон ҳамчун худбинии мусбат арзёбӣ кард. Вале ба эътибор гирифтани

ихтилофе, ки ин чо ошкор шудааст, хеле пурахмият аст ва он имкониятҳои потенциалии рушди шахсии омӯзгорро на он қадар муайян мекунад, балки барои ӯ монеаи чиддӣ ҳисоб меёбад. Тазоди ошкоро, нодуруст нишон додани вазъияти воқеӣ садди роҳи самаранок ташаккул додани муносибатҳои боэътимод дар байни омӯзгор ва хонандагон мебошад.

Муҳим будани ба вучуд овардани фазои инсондӯстонаи муносибатҳои омӯзгор ва хонандагон дар раванди таълим аз натиҷаҳои таҳқиқоти С.Н. Ромашова (1996) мебошад. Тибқи натиҷаҳои пурсиши беш аз 200 омӯзгор дар Тепли Стани Маскав маълум гардид, ки 61% омӯзгорон дар бораи моҳияти гуманизатсияи муносибатҳои байни худу хонандагон тасаввуроти кофӣ надоранд, 29% дар муошират усулҳои авторитариро истифода мебаранд. Сабаби асосии мушкилии 86,3%-и омӯзгорон бо хонандагон танбалӣ ва бемасъулиятии мактаббачагон мебошад. Дар ҳамин ҳол 26%-и хонандагон аз 300 нафар пурсидашудагон аз баҳо ва эродҳои ноодилона, дағалӣ, таҳқир, паст задани шахсият, бетаваҷҷуҳии комил нисбат ба хонанда аз ҷониби омӯзгор ва дигар падидаҳои номатлуб, ки ҳанӯз дар мактаб вучуд доранд, нороҳатиро эҳсос мекунанд. Тибқи ҳамин таҳқиқот 70% омӯзгорон дарки ғайришахсии дигареро (бо истифода аз усули тавсифи озоди дигаре) нишон доданд.

Дар марҳилаи имрӯзаи рушди муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ хусусиятҳои зеринро дар ташаккули нуфузи омӯзгор дидан мумкин аст:

- бо тақя ба чунин ҷузъҳои касбӣ нуфуз бунёд мегардад;
- вобастагии шахсии омӯзгор бо хонанда дар тамоюли тӯлонӣ вучуд дорад;
- таъсири ҷузъӣ объективӣ дар шакли стихиявӣ ва сусти бошуурона ба вучуд меояд;
- дар шиддатнокии баланди серталабии омӯзгор омили фаъолона истифода бурдани ҷузъи нақш, ки дар заминаи наздикии шахсӣ зоҳир

мешавад. Аммо, дар умум баробари калон шудани хонандагон мавқеи омӯзгор аҳаммияти худро гум мекунад.

Масъалаи нуфузи омӯзгор дар воқеияти фаъолияти иҷтимоию касбӣ низ дар мисоли “тренер” мавриди омӯзиш қарор гирифт. Нақши омӯзгор барои варзишгари ҷавон ин боварӣ ба дурустии амали омӯзгор мебошад. Наврасон бо боварии худ ба омӯзгор эътимоди ботиниро ба анҷоми бомуваффақияти кори оғозкардашон низ ташаккул медиҳанд, ки аз ҷиҳати равонӣ онҳоро муттаҳид месозад. Нақши асосӣ дар муносибатҳои миёни муррабиён ва варзишгарони ҷавон ба омӯзгор тааллуқ дорад. Ташаккули муносибатҳои ҳокимият дар дастаи варзишӣ раванди мураккабест, ки бо мурури замон ба вучуд меояд ва он дар шароити фаъолияти муштараки омӯзгор ва шогирдони ӯ дар амал татбиқ мегардад. Баҳри самаранокии кор ва дарёфти нуфузи ҳақиқӣ омӯзгор бояд худро на танҳо ҳамчун субъекти фаъолияти педагогӣ ҳисоб намояд.

Дар бораи соҳаҳои зеҳнӣ, эҳсосӣ, ахлоқӣ ва ихтиёрии шахс ғояҳо ва мафҳумҳо ҷузъҳои ҷудонопазири ин самт маҳсуб мешаванд. Дар бораи қобилият, дониш, малака ва муносибатҳои Шумо дигарон бохабар бошанд. Мушкилоти таъсири самарабахши тарбиявӣ дар он аст, ки на ҳар омӯзгор, чунон ки таҳқиқот нишон дод, аз тамоми марҳилаҳои ташаккули неру, наздик шудан ба неруи ҳақиқӣ мегузарад.

Омӯзиши проблемаи барои мо ҷолиби он якҷоя бо Е.А. Безрукова гузаронида шуд (1990), хонанда, ҳамчун таҳқиқоти кори худ дар он иштирок намуд. Муносибати ёздаҳ омӯзгор бо варзишгарони гурӯҳҳои худ, синну соли варзишгарон аз 11 то 21-сола, ки аз бахшҳои мувофиқ ҷавонон ба номзадҳо ба устодии варзиш, ки ба варзиши сабук машғуланд, таҳлил карда шуд. Натиҷаҳои пурсиш нишон доданд, ки 64,2% ҳамаи варзишгарони пурсидашуда андешаҳои худро бо омӯзгор нақл намекунанд ва 39,6% муносибати худро бо омӯзгор сирф тичорӣ тавсиф кардаанд. Аз сабаби набудани алоқаи эмотсионалии зарурӣ дар

раванди таълим, вазъияти мубодилаи арзишҳо дар муносибати дучонибаи омӯзгор ва хонанда ба вучуд намеояд.

Гузашта аз ин, арзишҳои ҳаёти омӯзгор аксар вақт барои шогирдонаш номаълуманд. Таҳқиқотҳо нишон доданд, ки 41,6% хонандагони пурсидашуда ханӯз дарк намекунанд, ки оё арзишҳои зиндагии онҳо (мафҳумҳои некиву бадӣ, номус, меъёрҳои рафтор дар чомеа, идеалҳо ва принципҳои ахлоқӣ) бо арзишҳои омӯзгорашон мувофиқат мекунанд ё не, ки ин аз мавҷудияти омӯзгорони зиёд ва шогирди шумораи омӯзгорони зиёд будани онҳо дарак медиҳад. Ба ин муносибат савол дар бораи самараи раванди таълим дар чунин вазъият то андозае нодуруст аст. Дар вазъияти робитаҳои пурра тичоратӣ, яъне дар сатҳи ваколатҳои функционалӣ имкониятҳои таъсири самарабахши тарбиявӣ на он қадар калон. ва дар сатҳи ваколатҳо ҳатто аз ин ҳам мавқеи маҳдудро доро мебошанд Азназаргузаронӣ имкон дод, ки характери муносибатҳои омӯзгор ва шогирдон дар раванди ҳамкориҳои онҳо муайян карда шавад. Таҳқиқот нишон дод, ки ҳуди вазъи раванди таълим барои мубодилаи арзишманди байнишахсӣ заминаи мусоидро ба вучуд меорад.

Барои нишон додани натиҷаҳои бадастомада, нишондиҳандаҳои шиддатнокии робитаҳои байнишахсӣ берун аз соҳа дар доираи робитаи дучонибаи хонанда-омӯзгор ҳисоб карда шуданд. Доираи имконпазири тағйирёбии шохис аз +1 то -1, ки мутаносибан ҳадди аксар зухур ё набудани онро ифода мекунад. Шохиси вазнинии вазъият, вақте ки хонанда барои маслиҳат ба омӯзгор дар ҳалли масъалаҳои ҳаётан муҳим муроҷиат мекунад, 0,51; ҳолати эътимод ба омӯзгор ба сирри худ - 0,23; вазъияте, ки талаба ба омӯзгор бо саволҳои муроҷиат мекунад, ки ба проблемаҳои такрору тамрин алоқаманд нестанд, шиддатнокии 0,09 мебошад. Хонандагон, бешубҳа, эҳтиёҷ ба муошират бо омӯзгор доранд, аммо зарурати машварат бо омӯзгорашон хеле суст баён шудааст. Сабаб эҳтимолан дар набудани наздикии рӯҳонӣ аст, ки метавонад дар айни

замон натиҷаи набудани вақти холӣ ва муошират бошад. Мушкилоти адолат дар муҳити таълим низ вучуд дорад. Адолати фаъолияти омӯзгор 0,20 баҳо дода шуд. Ҳисси адолати нокифоя воқеан садди нофаҳмиро дар роҳи таъсири тарбиявӣ мегузорад.

Таҳқиқоти гузаронидашуда нишон дод, ки дар баҳодиҳии вазъи робитаҳои байнишахсӣ номутаносибии муайян вучуд дорад. Сатҳи қаноатмандии омӯзгорон аз муносибатҳои мавҷуда бо хонандагон хеле баланд аст - 0,50 ҳам дар таълим ва ҳам берун аз он. Дар ҳоле ки натиҷаҳои дар боло зикршуда барои чунин баҳогузори заминаи кам фароҳам меоранд, нокифоягии дарки вазъият ошкор аст. Барои баҳодиҳии муносибати байни омӯзгор ва шогирдон чадвали «омӯзгор-хонанда»-и таҳиякардаи Ю. Ханин ва А. Стамбулов (1980) истифода шудааст. Миқёс 24 саволро дар бар мегирад, ки муносибати хонандаро нисбат ба омӯзгор аз рӯи се нишондиҳанда (8 савол барои ҳар як нишондиҳанда): гностикӣ, эҳсосотӣ ва рафторӣ. Нишондиҳандаи гностикӣ сатҳи салоҳияти омӯзгорро ҳамчун мутахассис аз нуқтаи назари салоҳиятҳои касбӣ ошкор мекунад. Нишондиҳандаи эҳсосотӣ муайян мекунад, ки омӯзгор ба хонанда ҳамчун шахс то чӣ андоза ҳамдардӣ дорад. Нишондиҳандаи рафторӣ нишон медиҳад, ки чӣ гуна муносибатҳои воқеии байни омӯзгор ва хонанда рушд меёбанд.

Қоркарди маълумот аз чадвали «омӯзгор-хонанда» нишон дод, ки нишондиҳандаи гностикӣ аз ҳама бештар баҳо дода шудааст, яъне сатҳи касбӣ, маҳорати омӯзгор ҳамчун мутахассис аз нигоҳи хонанда. Чун қоида, усулҳо ва воситаҳои таълим аз ҷониби хонандагон комилан бечунучаро қобили қабул ҳисобида мешаванд, ки ин ҷо мо асосан дар бораи хонандагони синфҳои 10-11 сухан меронем. Дар заминаи нишондиҳандаи хеле баланди гностикӣ, нишондиҳандаҳои инфиродии вазъиятҳои эҳсосотӣ фарқ мекунанд. Ин рақамҳо пасттарин мебошанд. Вазъияти аз ҳама қаноатбахши омӯзгорон натиҷаҳо барои ҳар се

нишондиҳандаи тақрибан дар як сатҳ ва нишондиҳандаҳои ниҳой баландтарин мебошанд.

Илова бар ин, нишондиҳандаи касбии омӯзгори охирин дар гурӯҳи озмоишшуда пасттарин баромад. Мушоҳидаҳо нишон доданд, ки ин омӯзгор дар фаъолияти касбиаш мушкилоти зиёдро аз сар мегузаронад ва муносибати ин омӯзгор бо як гурӯҳи шогирдон хуб нест. Умуман, нишондиҳандаҳои ниҳоии ин гурӯҳи омӯзгорон хеле баланд буда, нишондиҳандаи рафтор низ хеле қаноатбахш аст, ки ин аз нигоҳ доштани муносибатҳои хуби хонандагон ва омӯзгорони онҳо гувоҳӣ медиҳад.

Бо вучуди ин, бо баҳодиҳии ниҳоии хеле баланд оид ба муносибати омӯзгор ва хонанда: $18,6 \pm 3,4 < (X \pm t) < 21,0 + 1,5$, нишондиҳандаи эҳсосотӣ пасттарин нишондиҳандаи ин маҷмӯъ мебошад. Мушоҳидаҳо ва пурсишҳо нишон доданд, ки хонандагон омӯзгорро танҳо аз мавқеи вазифавии худ баҳо дода, камбудии шахсии ӯро ба назар нагирифта метавонанд. Нобаробариҳои дар раванди мазкур мавҷудбуда бо тақозои муваффақият ва умед ба муваффақият дар чараёни фаъолиятҳои таълимӣ, ки таҳти роҳбарии омӯзгор анҷом мепазирад, чуброн мегардад. Ин ҷо барои наврасон, ки махсусан ба муносибату муоширати ҳассос зиёд эҳтиёҷ доранд, набудани омилҳои зикргардида барояшон мушкилсоз хоҳад буд.

Илова бар ин, дар раванди таълим муносибатҳои ғайрирасмӣ бештар имконпазир ва фаъолиятҳо камтар танзим карда мешаванд. Барои баҳодиҳии нишондиҳандаҳои вақти муоширати байнишахсӣ, якчанд машваратҳои омӯзишӣ гузаронида шуданд. Натиҷаҳои таносуби миқдори вақти муоширати байни омӯзгор ва шогирдони \bar{y} оид ба масъалаҳои фаъолияти пурра таълимӣ ва муоширати пурра эҳсосотӣ ба даст оварда шуданд. Ба сифати мисол маълумоти ду омӯзгор, ки аз рӯи таҳқиқоти пештара дар мавқеҳои кутбӣ буданд, оварда шудаанд: А.М. - доштани яке аз нишондиҳандаҳои пасттарин ва Ш.Ф.- доштани

нишондиҳандаҳои баландтарин барои як нишондиҳанда. Дар С.И. вазни қиёсии муоширати эҳсосоти дар давоми омӯзиш ва баъд аз он 12,3% ва барои Э. - 21,8%. Умуман, муоширати шифоҳӣ ва ғайрисиҳавӣ байни омӯзгор ва хонанда суст ва хеле пароканда аст.

Ҳамин тариқ, дар фаъолияти омӯзгорон имкониятҳои захиравӣ дар ташаккули муносибатҳои бонуфуз, асосан аз ҳисоби бештар ифода ёфтани ва кушода будани хусусиятҳои шахсии хонандагон ба таври равшан аён мешаванд.

Натиҷаҳои, ки дар ин боб оварда шудаанд, имкон доданд, ки омилҳо ва ихтилофот ошкор ва аниқ карда шуда, қонунҳои ташаккули нуфузи омӯзгор дар марҳилаи имрӯзаи рушди муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ муайян карда шаванд. Таҳқиқот имкон дод, ки ҷанбаҳои нокифоятарини омодагии омӯзгор ба иҷрои вазифаҳои касбӣ дида шаванд. Нобаробарӣ дар ақидаҳои идеалӣ ва воқеӣ дар бораи омӯзгори муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии муосир имкон медиҳад, ки дар ифодаи сифатҳои ҷузъҳои салоҳияти омӯзгор ислоҳи мақсаднок ворид карда шавад. Санҷиши озмоишии шароити ташаккули асосҳои нуфуз барои ба мақсад мувофиқтар муносибат кардан ба проблемаи эҷоди нуфузи омӯзгор кумак мерасонад.

Тағйироти ташкилӣ ва усулҳои методие, ки дар рафти корҳои озмоишӣ тасвир ва ҷорӣ карда шудаанд, имкон фароҳам оварданд, ки ба раванди ташаккули хислатҳои шахсии омӯзгор хусусияти идорашаванда ва динамикаи мусбат бахшида шавад. Дар ҷараёни таълим ва фаъолияти касбӣ барои ноил шудан ба муваффақият на танҳо аз нуқтаи назари салоҳиятҳои касбӣ ва фанӣ, балки аз рӯи сифатҳои шахсии омӯзгор низ заминаҳои зарурӣ фароҳам овардан мумкин аст. Ва мо инро дар таҳқиқоти озмоишии гузаронидашуда муайян намудем.

Бинобар сабаби рушди нокифояи нуфузи омӯзгор дар ҷаҳони муосир ҳанӯз ҳам мушкилоти зиёди дигари марбут боқӣ мемонад.

Дар раванди фаъолияти педагогӣ ҳамаи асосҳои субъективии салоҳияти омӯзгор таҷдиду тасҳеҳ ва санчида баромада шуда, аз нав рушд меёбанд, бо вучуди он ки дар сатҳи баландтари сифат ҳам набошад.

Бо далели он, ки муваффақияти омӯзгор ҳамчун арзиш дар ташаккули муносибатҳои бонуфуз пазируфта намешавад ва бояд ин омил монеаи объективӣ дар ташаккули муносибатҳои бонуфуз дониста шавад. Дар самаранокӣ ва талошҳои омӯзгорон берабтии муайяне ҷой дорад. Вобаста ба ин муносибат саволе дар бораи мутобиқ будани меъёрҳои равшани муваффақияти кори таълимӣ ба миён меояд. Масъалаи меъёрҳои муваффақияти фаъолияти педагогии омӯзгорро таҳия кардан лозим аст.

Аён аст, ки дар арзёбии аҳаммияти хусусиятҳои шахсӣ дар ташаккули нуфузи омӯзгор як ҷузъи ғайримустақим вобаста ба синну сол вучуд дорад.

Фаъолияти амалӣ аллакай дар сатҳи доварӣ андешаҳои омӯзгорро дар бораи талабот ба ин пеша, яъне омӯзгорӣ ислоҳ мекунад. Аммо бояд гуфт, ки омӯзгорон ба омили муваффақият ва меҳрубонии омӯзгор нисбат ба хонандагони калонсол кам баҳо медиҳанд.

Гуфтан мумкин аст, ки омӯзгорон дар андешаи идеалии худ дар бораи талабот нисбат ба омӯзгор бештар талабот мегузоранд, то ӯ нисбат ба хонандагон, бахусус хонандагони синфҳои болоӣ нуфуз пайдо кунад, ки ин тамоюли манфӣ ҳисоб карда шавад. Аммо метавон тахмин кард, ки тафовути мавҷудаи мавқеи хонанда ва омӯзгор шояд пештар ба вучуд омада бошад, пас маҳз фаъолияти педагогӣ омили пурқуввати ислоҳи андешаҳо дар бораи талабот ба шахсияти омӯзгор аст ва он боиси муайянсозии бисёр омилҳои дигар мешавад.

Миёни омӯзгорон ҳамбастагии касбӣ ба вучуд меояд (муҳимияти нақши омӯзгор). Нақши омӯзгор барои ҳамаи гурӯҳҳои хонандагон дар

ташкили муносибатҳои бонуфуз бо ҳамкорои аҳамият надорад, дар ҳоле ки омӯзгори ба ин омил зиёд таваҷҷуҳ менамоянд.

Барои муайян намудани омилҳои устувори мавҷудияти зиддиятҳои назаррас байни ғояи идеалии талабот ба сифатҳои шахсии омӯзгор ва татбиқи воқеии онҳо таҳлил имкон фароҳам овард. Танҳо як хусусияти мусбате, ки барои баҳодиҳӣ пешниҳод шудааст, аз ҷониби хонандагонии зинаҳои гуногуни таҳсилот ва собиқ мактаббачагон ба идеал наздик баҳо дода шудааст – ин серталабии омӯзгори аст. Ҳама хусусиятҳои дигари омӯзгори муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ, ки аз рӯи мушкилот арзёбӣ мешаванд, бо ғояҳои идеалӣ тафовути назаррас доранд.

Боз як зиддияти пинҳонӣ пайдо мешавад. Мактаббачагонии имрӯза ба ҳушёрӣ омӯзгор баланд ва ошкорбаёнӣ ӯро паст баҳо медиҳанд.

Ин чунин маъно дорад, ки он чизе, ки омӯзгори дар бораи он сухан меронанд, фаҳмиши мавқеи худро дар ин ё он масъала таъмин намекунад. Мавқеи шахсии омӯзгор пӯшида боқӣ мемонад. Агар мавқеи шахсии омӯзгор пӯшида бошад, пас дар бораи салоҳияти шахсии ӯ суҳбат кардан мушкил аст. Аз ин рӯ, омӯзгори дар аксарияти мутлақи худ ба салоҳияти вазифавӣ таъям мекунад. Вақте ки ҳокимияти мавқеӣ баргарӣ дорад, зухуроти фаъоли ҷамоатчиғӣ аз эҳтимол дур нест, аз ин рӯ омӯзгори, ки ба нуфузи мақомот таъям мекунад, кам нестанд.

Аллакай дар сифҳои ибтидоӣ тамоюлҳои манфии ба даст овардани нури ҳақиқии омӯзгори мушоҳида кардан мумкин аст. Мушкилоте, ки ба миён меояд, дар заминаи ҷузъи шахсии сохтори нуфуз ба миён меоянд.

Дар марҳилаи имрӯзаи рушди таҳсилот хусусиятҳои зеринро дар ташаккули муносибатҳои бонуфузи байни омӯзгори ва хонандагон мушоҳида кардан мумкин аст: нуфуз бо таъям ба ҷузъи касбӣ бунёд мегардад; тамоюли тӯлонии наздикии шахсии омӯзгор ба хонанда вучуд дорад; таъсири ҷузъи объективӣ-стихиявӣ ва суст бошуурона ба амал меояд; Тамоюли фаъолони истифода бурдани ҷузъи нақш, ки дар вусъати баланди серталабии омӯзгор дар заминаи наздикии шахсӣ зоҳир

мешавад, вучуд дорад. Аммо умуман, баробари калон шудани хонандагон мавқеи нақши омӯзгор аҳаммияти худро гум мекунад.

Аз ҳамаи омилҳои умумии рушди нуфузи омӯзгор бояд самти инсондӯстонаи таълими ӯ, худшиносии эҷодӣ, ба ҳам наздик шудани идеал ва воқеият дар нуфузи омӯзгорро метавон ба инобат гирифт.

Хулосаи боби дуввум

Дар марҳилаи имрӯзаи рушди муассисаҳои таълимӣ хусусиятҳои зеринро дар ташаккули нуфузи омӯзгор дидан мумкин аст: нуфуз бо тақия ба ҷузъи касбӣ асос меёбад; тамоюли тӯлонии наздикии шахсии омӯзгор ба хонанда вучуд дорад; таъсири ҷузъи объективӣ ба таври стихиявӣ, суст ва бошууроно ба амал меояд; дар шиддатнокии баланди серталабии омӯзгор тамоюли фаъолна истифода бурдани ҷузъи нақш, ки дар заминаи наздикии шахсӣ зоҳир мешавад, мавҷуд аст. Вале дар умум, баробари бузург шудани хонандагон мавқеи нақши омӯзгор аҳаммияти худро аз даст медиҳад.

Дар таҳқиқот маҷмӯи шароитҳои психологию педагогӣ муайян карда шудаанд, ки самаранокии ташаккули нуфузи омӯзгорро таъмин менамоянд.

Дар асоси таҳлили назариявии адабиёти илмию амалии психологию педагогӣ, фалсафӣ, сотсиологӣ, инчунин таҳқиқотҳои гузаронидашуда омил ва шароитҳои иҷтимоӣ ва психологию педагогии ташаккули нуфузи омӯзгор муайян карда шуданд.

Ба раванди ташаккули нуфузи омӯзгор бо роҳи амалӣ намудани маҷмӯи шароитҳои психологию педагогии зерин метавон хусусияти назоратшаванда дод:

– таълими ба шахсият нигаронидашуда, ки барои хонанда аҳаммияти бузурги дар оянда қору фаъолият карда тавонишро дар назар дорад;

–муносибати инфиродӣ ва тафриқавӣ дар раванди таълим шароит фароҳам меорад, ки имкониятҳои мушаххаси хонанда дар оянда вобаста ба дарку фаҳм, дар хотир доштан, бештар мавриди эътибор қарор гирад;

– рушди фарҳанги умумӣ ва касбии педагогии омӯзгорро, ки бидуни он ҳал намудани масъалаҳои таълим ва ҳамкориҳои самарабахш бо субъектҳои фаъолияти касбии омӯзгор имконнопазир аст, таъмин намояд. Дарачаи рушди фарҳанги умумӣ ва касбии омӯзгор бояд ба ӯ муҳити беҳатариро таъмин намуда, дар муносибатҳои субъект - субъектӣ ҳамчун ангезанда худро зоҳир кунад;

–дар раванди таълиму тарбия, рушди қобилияти маърифатӣ, муҳимтарин асосҳои инкишофи шахсият, фаҳмидан ва ба ҳисоб гирифтани таъсири омилҳои объективӣ мавқеи рефлексивии хонандагонро таъмин намояд;

- дар чараёни таълим, рушд додани самти фаъолияти омӯзгор, ки натиҷаи мусбии ин равандро баланд мебардорад;

- дар татбиқи раванди педагогӣ ташаккул додани самти фаъолияти эҷодии омӯзгорон, ки бе он, танҳо бо дарназардошти хусусияти фардии ҳар як хонанда амал кардан ғайриимкон аст;

- мустаҳкамсозии малакаҳои муошират. Татбиқи самараноки чунин як падидаи ошқори иҷтимоӣ, ба монанди фаъолияти педагогӣ, бо қобилияти сусти муоширатӣ хеле душвор аст;

– дар чараёни таълим ва фаъолияти омӯзгор малакаву маҳоратҳои муайянкунандаи салоҳиятҳои касбии ӯро дар асоси дастовардҳои муосири илмҳои равоншиносӣ ва педагогӣ инкишоф диҳад ва заминаҳои асосии ташаккули нуфузи худро фароҳам намояд.

–дар раванди фаъолияти касбӣ омӯзгор бояд қобилиятҳои дарк кардани хонандагон, ки дарки ҳолати эҳсосии дигар субъектҳои фаъолияти касбиро беҳтар таъмин менамояд, ташаккул диҳад;

– чун омили муносибатҳои бонуфуз ташаккул додани хислатҳои шахсии омӯзгор аз қабилӣ қатъият, қордонӣ, садоқат, серталабӣ, ростқавлӣ, хушмуомилағӣ;

– диққат додан ба симои омӯзгор дар рафти таълим, ки ҷаззобияти фарҳангӣ, рафтори хуш, хушахлоқӣ ва замонавӣ будани ӯро ифода намояд;

– баррасии масъалаи адолат, асосҳои назариявии он ва шаклҳои татбиқи фаъолияти омӯзгорӣ ба раванди таълими омӯзгорон ворид карда шавад. Тавре ки таҳқиқот нишон дод, баҳодиҳии одилонаи амали омӯзгор хеле заиф аст, ки ин тамоюл як падидаи тулонӣ аст.

Фаъолияти педагогӣ ҳамчун нишондиҳандаи мутобиқат ва эътимоднокии асосҳои ташаккулёфтаи нуфузи омӯзгор зухур мекунад.

Дар раванди таълим мо метавонем вазъиятҳои гуногунро тақлид намоем ва онҳоро дар шакли сахна бозӣ кунем. Хислатҳои шахсияти омӯзгор ҳам ба ҳудуд ва ҳам ба доираи бевоситаи тақмили ихтисоси ӯ маълум гардад. Дар рафти тайёри хонандагонро аз зухуроти сунъии хосиятҳои худ озод кардан муҳим аст. Зухуроти сунъӣ ба мундариҷаи воқеии шахсӣ бастагӣ дошта, табиати омӯзгорро тағйир медиҳад ва дар муносибатҳои байнишахсӣ дурӯғ ворид месозад.

Воситаҳои педагогикаи театрӣ ба идоракунии раванди ташаккули салҳиятҳои касбӣ ва шахсии омӯзгор мусоидат намуда, ба татбиқи самти ба шахсият нигаронидашудаи раванди таълим заминагузори карда, қобилияти эҷодӣ ва рефлексии омӯзгорро рушд дода, ба онҳо имкон медиҳад, ки ошқоро фаъолият намоянд. «Мафҳуми ман»-и худро баён мекунанд, ки ин метавонад ҷиҳати дидани монеаҳои равонии мавҷуда барои ҳамкориҳои муассири байнишахсӣ монеаи назаррас бошанд ва кӯмак мекунад. Огоҳӣ аз монеаҳои равонии мавҷуда як қадами муҳим дар роҳи ислоҳ аст.

Нишондиҳандаҳои асосии раванди тақмили маҳорати касбии омӯзгор, ки мусоидат ба рушди касбӣ, шахсӣ ва ташаккули нуфузи ӯ мекунанд:

- пешниҳоди маҷмӯи арзишҳои омодагии касбӣ ва шахсиро истисно намудан;

- таҷдиди таҷрибаи гузашта ва бартарарф сохтани монеаҳои психологӣ, ки барои эҷодкорона азхуд намудани сифатҳои нуфузи касбӣ, маҳорати методӣ ва гуногунии технологӣ (қисмати касбии салоҳияти омӯзгор) замина фароҳам меорад;

- агар имконпазир бошад, ташҳиси иттилоотии бештари ҳислатҳои шахсӣ ва «Худконсепсионӣ», ки барои татбиқи бештари омӯзиши шахс нигаронидашуда ва равиши бештари моддӣ дар робита ба тағйироти шахсӣ мувофиқи эҳтиёҷоти касбӣ имкон медиҳад;

- дар раванди муоширати байнишахсӣ дар синф ба табодули арзишҳо ва ҳамкориҳои тиҷоратӣ, таҳияи техникаи рушди ҳамкориҳои муколама муоидат кардан;

- ҳавасмандгардонии рушди оқилона ва зеҳнӣ, тақвияти фаъолонаи эҳсосоти фаъолияти маърифатӣ, фалсафӣ ва илмӣ фаъолияти педагогӣ, рушди қобилиятҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ муайяншудаи омӯзгор;

Динамикаи ташаккули сифатҳои касбӣ дар раванди фаъолияти педагогӣ бо дарназардошти шароитҳои психологию педагогии муайяншуда мушоҳида карда мешавад. Қисматҳои пешакӣ ва ҷамъбасти афзоиши назарраси эҳтиёҷоти омӯзгорон ба рушди худшиносӣ ва худомӯзиро нишон доданд, динамикаи мусбӣ дар дигар сифатҳои касбӣ ва шахсӣ (аз нуқтаи назари эътимод ба худ, ҳамкорӣ ва созиш, гузариш ба сӯи эҷодкорӣ) низ қайд карда шуд.

Озмоиши педагогӣ самаранокии шароитҳои психологию педагогии ташаккули ҷузъҳои касбӣ ва шахсии нуфузи омӯзгорро тасдиқ кардааст.

Гуногунии ташкилӣ ва усулҳои методӣ, ки дар ҷараёни корҳои озмоишӣ ворид гардидаанд, имкон доданд, ки ба раванди инкишофи

хислатҳои касбӣ ва шахсии омӯзгор хусусияти идорашавандагӣ мусбӣ бахшида шавад. Таҳқиқоти озмоишии гузаронидашуда низ маълум намуд, ки дар раванди таълим баҳри дастбӣ ба муваффақият на танҳо аз нуқтаи назари салоҳиятҳои касбӣ, балки аз рӯи сифатҳои шахсии омӯзгор заминаҳои зарурӣ фароҳам овардан мумкин аст.

Ба эътибор гирифтани муқаррароти зерин чун тавсияҳои амалӣ барои муассир ба роҳ мондани салоҳияти омӯзгор дар раванди фаъолияти омӯзгорӣ муҳим аст:

- баътиборгирии вижагиҳои инфиродии иштирокчиёни робитаҳои бонуфуз;

- дарёфти самти арзишнок ва ҳавасмандгардони фаъолияти таълимии омӯзгор ;

- ташаккул додан арзиши дониш, ки омӯзгор барандаи он аст,;

- дар чараёни фаъолияти омӯзгорӣ ташаккул додани муносибатҳои дорой аҳаммият ва эҳтироми ҳамдигар;

- ҳангоми арзёбии фаъолияти хонанда, эҷод намудани дурнамои мусбат;

- дар фаъолияти муштарак дастбӣ ба муваффақият, ки онро ҳарду ҷониб мепазиранд;

- баназаргирии мавқеи мушаххаси нақши омӯзгор ва шароити иҷтимоии муосир;

- ба инобат гирифтани дарки иҷтимоӣ, ки ба он аҳаммияти иҷтимоии касбӣ додашуда, эътибори иҷтимоӣ ва стереотипҳои иҷтимоӣ (касбӣ) таъсир мерасонад;

- расонидани ёрии психологӣ ба омӯзгорон барои пешгирӣ кардани вайроншавии эмотсионалӣ ва ташаккул додани таҳаммулпазирӣ;

ХУЛОСАИ УМУМӢ

Омӯзиш вазъи муосири низоми таҳсилот ва тамоюлҳои ҳадида дар системаи таҳсилоти олии, мавриди баррасӣ қарор додани адабиёти психологию педагогии гузаронидаи мо зарурияти ташаккул додани нуфузи омӯзгорон ва таҳқиқи низоми мазкурро дар раванди таҳсилоти миёнаи умумӣ, инчунин ба таври кофӣ мавриди таҳқиқ қарор нагирифтани ин масъаларо дар назария ва амалияи педагогӣ нишон дод. Диссертатсияи мазкур ба таҳқиқи масъалаи мубрами педагогика – ошкор ва аз ҷиҳати назариявӣ асоснок кардан ва ба таври озмоишӣ санҷидани шароитҳои педагогии баланд бардоштани самаранокии ташаккули нуфузи омӯзгор бахшида шудааст.

Дар боби якуми диссертатсия масоили вазъи ташаккули нуфузи омӯзгор дар муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ ба фаъолияти педагогӣ, ошкор кардани моҳияти ташаккул ва хусусиятҳои он, муайяну мушаххас гардонидани принципҳои эҷоди ҷараёни мазкур мавриди омӯзиш, таҳқиқ ва таҳлил қарор гирифтанд. Нуқтаи ибтидоӣ ва асосии таҳқиқоти мо таҳлили мафҳуми “нуфуз” дар фаъолияти педагогӣ ҳамчун зухуроти мураккаби таркибёфтаи иҷтимоӣ ва сифатан тавсифёфтаи низоми муносибат нисбат ба омӯзгор, ки чун сабаби муайян кардани ҳалли самаранокии вазифаҳои касбӣ фаҳмида мешавад. Ҷавҳари моҳияти нуфузи омӯзгорро талаботи ҷамъиятӣ ташкил медиҳад.

Нуфузи омӯзгор дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ самаранок ташаккул меёбад, агар маҷмӯи зерини шароитҳои педагогӣ татбиқ карда шаванд:

- 1) таъя ба тамоюли муносибати ба шахсият нигаронидашудаи таълим;
- 2) рӯоварӣ ба раванди тақмили маҳорат ва салоҳияти касбӣ дар ташаккули умумӣ ва фарҳанги касбии омӯзгор;
- 3) инкишофи ҳадафноки комили унсурҳои сохтори нуфузи омӯзгор, ягонагии унсурҳои касбӣ, арзишӣ, хусусиятӣ ва фарҳангӣ, ки ин

шароитҳо баҳри таъмини раванди таҳсилот, ба вучуд овардани донишҳои заминавӣ, ташаккули муносибати мусбӣ ба он, имкони ишғол кардани мавқеи фаъоли хонандагон, рушди маҳорати иртиботӣ дар онҳо ва аз бар намудани таҷрибаи ҳамкорӣ дар фаъолияти педагогӣ равона гардидааст.

Таҳқиқоти гузаронидашуда нишон дод, ки шароитҳои педагогии мазкур барои коркард, таҳия, асоснок намудан ва ба таври мусоид чараёни мазкурро дар шакли се сохтор – функционалӣ – ангезавӣ – хадафмандӣ, муҳтавоӣ – технологӣ, баҳодихӣ ва принципҳои бунёдӣ ба танзим дарорем.

Барои ба таври воқеӣ ба даст овардани маълумот доир ба сатҳи омодагии маҳорату қобилиятҳои омӯзгорон ба фаъолияти педагогӣ, ки нишондиҳандаи нуфузи онҳо дар низоми таҳсилот мегардад, мо меъёрҳои зеринро, аз қабилӣ ангезавӣ – арзишӣ ба фаъолияти педагогӣ, маҷмӯи донишҳои касбӣ – педагогӣ дар низоми таҳсилот ва маҳоратҳои омӯзгорӣ, қобилияти маърифатӣ (рефлексивӣ) мавриди истифода қарор додем.

Дар таҳқиқот маълумотҳои зиёде ба даст оварда шуд, пеш аз ҳама, навгониҳои илмӣ ва аҳаммияти назариявӣ амалии таҳқиқот, ки боиси аниқ гаштани моҳияти мафҳуми “нуфуз”, ошкор, асосноку санҷидани маҷмуи шароитҳои педагогии ташаккули ин падидаи педагогӣ гаштанд. Мақсади корҳои таҷрибавӣ-озмоишӣ санҷидани маҷмӯи шароитҳои педагогӣ дар ташаккули мавқеъ ва нуфузи омӯзгорон ба фаъолияти педагогӣ мебошад.

Натиҷаҳои таҳқиқоти назариявӣ – озмоишӣ фарзияи гузошташударо тасдиқ намуда, ба мо имкон медиҳанд, ки ба хулосаҳои зерин биёем.

1. Мубрамияти масъалаи ташаккули нуфузи омӯзгор вобаста ба тамоюлҳои нави сиёсӣ, иҷтимоӣ – иқтисодӣ ва фарҳангии рушди ҷамъиятӣ, ки ба тағйир ёфтани нақши таҳсилот оварда мерасонад,

инчунин ба таври кофӣ набудани коркардҳои илмӣ дар ин самт аниқ карда шуд.

2. Раванди мутобиқшавии омӯзгорон ба фаъолияти педагогии чараёни бенизом ва мақсаднок ба шароитҳои таълимӣ – тарбиявии муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ, осонгардони он дар асоси фаъолияти ҳамкориҳои байни субъектҳои муҳити дидактикӣ чун таъминкунандаи сифатҳои шахсият касбии омӯзгор фаҳмида мешавад.

3. Сохтори падидаи нуфузи омӯзгорро ягонагии диалектикӣ чанбаҳои воқеӣ (объективӣ) ва субъективӣ ташкил медиҳанд. Қонуниятҳои умумии фаъолияти педагогӣ ва хусусиятҳои мушаххаси фардӣ ҳар иштирокчӣ дар он таҷассум меёбад. Чанбаи асосии субъективӣ сохтори нуфузи омӯзгорро унсурҳои касбӣ ва шахсӣ (арзишӣ, хусусиятӣ ва фарҳангӣ) ташкил медиҳанд, чанбаи объективиро аҳаммияти ҷамъиятӣ, нуфузи эътиборӣ иҷтимоӣ ва рафтори касбӣ иҷтимоӣ ташкил мекунанд, унсурҳои нақшҳо ба сохтори нуфуз шомил мешавад.

4. Эҷоди принципҳои нуфузи омӯзгор робитаи сабабу натиҷахоро мушаххасан таҷассум намуда, асоси дарки чараёни инкишофи нуфузи омӯзгор; ҳислати субъект – субъектӣ ва муносибатҳои нуфузи шахсӣ; мазмун ва шароитҳои фаъолияти якҷояи нуфузи бевосита; муваффақият дар фаъолияти якҷоя; ба ҳисоб гирифтани рӯ овардан ба арзишҳо, ангеҷаҳо ва талаботҳо; ифодаи ғайримустақими синнусолӣ; номуттасилии нуфуз; мувозинатнокии вазифаҳои педагогӣ бо баҳисобгирии хусусият ва сатҳи нуфуз; пешниҳоди талабот дар таносуб бо эҳтироми шахс, аҳаммиятнокии ва боварии тарафайн; муқаррароти нуфузи ахлоқӣ дар ҳама вазифаҳои тарбияи ахлоқӣ; мавқеи фаъоли шахсии омӯзгор дар ташаккули нуфуз; ба ҳисоб гирифтани идроки ҷамъиятӣ; мустақкамкунии нуфуз мебошад.

5. Зимни баҳо додани нуфузи омӯзгор муносибати сатҳу дараҷавӣ имкон медиҳад, ки мушоҳидаи мунтазаму пайдарпайи марҳилаҳои инкишофи ин падидаҳо муқаррар намоем:

- нуфузи мавқеъгиранда (сатҳи расмӣ), ки тавсифкунандаи ваколатҳои маъмурӣ ва ба таркибҳои воқеии бунёди нуфузи мавҷуда алоқаманд мебошад;

- нуфузи функционалӣ (сатҳи иттилоотӣ) бо андозаи эксперти ва касбиятӣ – ҳамчун асоси бартаридоштаи ҷузъи касбӣ муайян мегардад, ки имкониятҳои самараноки ҳалли вазифаҳои дидактикӣ ва рушдиҳандаро таъмин менамояд;

- нуфузи шахсиятӣ (сатҳи ғайрирасмии нуфуз) – ҳамгирии эксперти ва маҳорати касбии омӯзгор ва сифатҳои шахсии ӯро таъмин менамояд. Қисмати мазкур имкон медиҳад, ки вазифаҳои тарбияи шахс, ташаккули фарҳангӣ ва ахлоқӣ ҳал гардад;

- дар доираи таҳқиқоти диссертатсионии ташкили озмоиши педагогӣ маълум гардид, ки дар ҳамон гурӯҳҳои озмоишӣ баланд гаштани сатҳи омодагии омӯзгорон ба фаъолияти педагогӣ мушоҳида мешавад.

Натиҷаҳои таҳқиқот нишон доданд, ки такмили минбаъдаи раванди таълимию тарбиявии таҳсилоти миёнаи умумӣ дар самти самаранок ташаккул додани нуфузи омӯзгорон ва рушди он метавонад дар самтҳои зерин идома пайдо кунад:

- равиянокии раванди инсондӯстии таълим;
- раванди худтатбиқкунии эҷодии омӯзгор;
- раванди мунтазам наздикгардонии ормонҳо ва воқеиятҳо дар нуфузи омӯзгор.

Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот:

1) Барои арзёбии раванди баланд бардоштани сифати ташаккули нуфузи омӯзгор маводи назариявӣ ва методӣ таҳия ва пешниҳод карда шудааст, ки омӯзгорон метавонанд аз он истифода кунанд ва мутмаинем, ки он ба ташаккули нуфузи онҳо мусоидат хоҳад кард.

2) шароитҳои асосие, ки ба баланд шудани нуфузи омӯзгор мусоидат мекунанд, инҳоянд:

- вижагиҳои фардии муносибатҳои бонуфузи иштирокчиёни чараёни таълимро ба эътибор гирифтани;

- ба инобат гирифтани ҳадафмандии фаъолияти таълимии омӯзгорон;

- ташаккул ва рушд додани арзишмандии донишҳо дар омӯзгорон, ки намоянда ва соҳиби онҳо ҳуди омӯзгорон мебошанд;

- рушд додани муносибатҳои муҳим ва боэҳтироми байниҳамдигарӣ дар ба даст овардани комёбӣ дар чараёни фаъолияти педагогӣ, ки аз ҳарду ҷониб ба он эътибор дода мешавад;

- ба назар гирифтани шароитҳои иҷтимоӣ ва мавқеи мушаххаси нақши омӯзгор;

- дараҷаи дарку фаҳми чамъиятиро ба ҳисоб гирифтани, ки таъсири он ба муҳимияти чамъиятии касб ва мақоми чамъиятию рафторҳои касбӣ мушоҳида мешавад;

- расонидани ёрии психологӣ ба омӯзгор баҳри қаблан хабардор кардан аз ноқомии эмотсионалӣ, ташаккули сабру тамкин ва таҳаммулпазирӣ.

3) Дар ҷомеаи муосир рӯз то рӯз талабот нисбати фазилатҳои омӯзгори асил, донишманд ва мусаллаҳ бо донишҳои замонавӣ афзун мегардад. Бинобар ин, донишҷӯи он ки то ҷӣ андоза хонанда дуруст ва ҳамаҷаҳафа иттилоъ дорад ё не барои омӯзгор амри зарурӣ ва муҳим аст, аммо аз ҳама асосӣ он аст, ки ӯ ҳамаи ин иттилоотро дуруст бо барномаи таълимӣ мувофиқ карда метавонад ё не. Чунин таҳлилу баррасии омӯзгор барои рушди касбияти хеш аз нигоҳи ҷомеа низ дур наметавонад ва боиси болоравии нуфузу эътибори ӯ мегардад.

4) Яке аз сифатҳои ҳатмии омӯзгор бояд покқивдонӣ ва маҳорати бунёди фазои боварӣ бошад, ки барои фароҳам овардани фазои солим ва барқарор соختани муносибатҳои ҳубу устувори байнишахсӣ зарур аст.

5) Омӯзгори бонуфуз на танҳо зимни ҳузур доштан, балки вақте ки ба ӯ истинод меоранд ва дар бораи ӯ фикр мекунанд, таъсир мерасонад. На танҳо таъсири забонӣ, балки таъсири ғайризабонӣ низ дар фаъолияти омӯзгор барои ташаккули нуфузи ӯ самаранок мегардад. Нигоҳ, лаҳни гуфтор ва ҳаракати дастони омӯзгор низ воситаҳои таъсиррасонӣ мебошанд. Омӯзгори бонуфуз бо тамоми вучуди худ ба хонандагон таъсир мерасонад ва ин қуллаи нуфузи ӯ маҳсуб меёбад.

6) Асоси нуфузи вазифавии омӯзгор сифатҳои корӣ ва салоҳиятҳои касбии ӯ мебошанд.

ФЕҲРИСТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

1. Абдурауф Муродӣ. Меҳри устод. (Ситоишномаи омӯзгор). - Душанбе: Бухоро, 2016. - 200 саҳ.
2. Абдурахимов Қ.С., Сидиқова З.К. Ахлоқи Хусравӣ. - Душанбе, 2014. 152 саҳ.
3. Абдулина А. Проблема педагогических умений в теории и практике высшего педагогического образования //Сов. Педагогика. 1976. №1.
4. Абрамова Г.С. К проблеме диагностики педагогической позиции /Психология учителя. М., 1989.
5. Авесто. Перев. из пехлевийского дари на русский язык И.М. Стеблина-Каменского. - Душанбе, «Адиб», 1990. - 176 с.
6. Авторитет /Большая энциклопедия. С.Н. Южаков. Т.1 - СПб, 1904.С.104.
7. Адаб тоҷест аз нури илоҳӣ. Мурағтибон: Лутфуллоев М., Мирзохуча Д. - Душанбе, 2014. - 320 саҳ.
8. Атахонов Т., Лутфуллоев –М., Очеркҳои афкори педагогӣ. Д., 2005.
9. Афзалов Х., Раҳимов Б. Таърихи педагогикаи халқи тоҷик. –Д., 1994.
10. Афанасьев В. Г. Научное управление обществом. - М., 1973; Комаров В.Д. К проблеме авторитета в социологической теории. //Вестник ЛГУ Вып.2. 1967. №11 .с.90.
11. Авторитет /Настольный словарь для справок по всем отраслям знания. В 3т. Ф. Толль. Т.1 - СПб., 1863. С.23.
12. Авторитет /Русский энциклопедический словарь И.Н. Березин. Т.1. - СПб., 1873. С.190.
13. Ананьев Б. Г. Проблема формирования характера: Расширенная стенограмма публичной лекции, прочитанной в Ленинграде в 1949 г. Л., 1949. 56 с.
14. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания. - Л.:ЛГУ, 1960. 336с.

15. Афанасьев В.Г. Человек в управлении обществом. - М.: Политиздат. 1977. 382с.
16. Белухин Д.А. Обучение будущих учителей основам актерско-сценических умений как составной части педагогической техники. - Автореф. дисс. ...канд. пед. наук. -М.,1990. 24с.
17. Березин И.Н. Русский энциклопедический словарь. СПб., 1873. Т.1. с.190. См. так же Брокгауз Ф.А., Ефрон И.А. Энциклопедический словарь. 1890. Т.1. с.126.
18. Бардиер Г.Л. Социально-психологические аспекты личного отношения человека к человеку (структура и закономерности построения личного отношения человека к человеку) - Авторе. дисс...канд. психолог, наук Л., 1982.
19. Богданов В.С. Феномен авторитета в истории и развитии современной цивилизации. Дисс. канд. философ, н., М., 1991.
20. Буева Л.П. Социальная среда и сознание личности. М., 1967.
21. Велтруска Г. Авторитет руководителя. - Дисс...канд. социолог, наук. - М.,1991.
22. Вильховченко Э.Д. Критика современной буржуазной теории «человеческих отношений» в промышленности. - М., 1971. С. 169.
23. Волков И.П. О личном авторитете руководителя. /Сб. Социальная психология личности. Л., 1974. С.79.
24. Варивончик В.И. В.И.Ленин о морально-политическом авторитете руководителя масс. - Дисс...канд. философ, наук. Минск, 1969.
25. Введение в педагогическую культуру. Учебное пособие. Под общ. Ред. Е.В. Бондаревской. Ростов н/Дону, 1995. 170 с.
26. Воробьев А.В. Роль авторитета в научном коллективе. - Дисс. канд. философ, н. Томск. 1973. 159 с.
27. Воробьев А.В., Дубов И.Г. Некоторые исследования влияния личности учителя на учащихся. /Сб. Экспериментальные исследования личности в коллективе. Под ред. А.В. Петровского, в 3х т. Даугавпилс, 1985, т.2, с.13-17.

28. Габдулхаков Р.Р. Личностное принятие гуманистического содержания ценностей педагогической деятельности студентами педвузов Авто- реф. дисс. к.п.н., СПб., 1996.
29. Горченко Г.В. Авторитет и его роль в становлении и развитии личности Дисс. канд. философ, н., Воронеж, 1973.
30. Добраев Л.П. К вопросу о формировании профессионального психологического мышления у студентов /Формирование основ профессионального мастерства в высшей школе. Л., 1973, с. 10-11.
31. Добролюбов Н.А. О значении авторитета в воспитании. Избр. пед. соч., М., 1986.
32. Дроздова А.В. Человек и общественные отношения. Л.: ЛГУ, 1966.
33. Елканов С. Б. К проблеме профессионального становления будущего учителя /Становление личности учителя-профессионала: проблемы и перспективы. Ставрополь, 1993, с.34-38.
34. Ерошенко А.А. Особенности установок учителя на разных этапах овладения мастерством //Психология учителя. М., 1989, с.17-18.
35. Ершов А.А. Лидер и авторитет группы: к постановке проблемы /Экспериментальная и прикладная психология. Л., 1971. Вып.4.
36. Ильин Е.П. Психология физического воспитания. М.: Просвещение, 1987. 287 с.
37. Иншаков А.С. Социальная природа авторитета руководителя коллектива Дисс. ...канд. философ, н., Воронеж, 1975. 153л.
38. Коган Л.Н. Цель и смысл жизни человека. - М., 1980. С.20.
39. Кхол Й. Эффективность управленческих решений. М., 1975 С. 77.
40. Коллектив. Личность. Общение: словарь социально-психологических понятий /Под ред. Е С. Кузьмина и В.Е. Семенова. Л., 1987. С.6.
41. Ковалев А. Г. Авторитет руководителя коллектива. - / Коллектив и социально- психологические проблемы руководства. М.,1978. Гл.9, с.227-245.
42. Калиничев В.К. Природа авторитета личности в социалистическом обществе Дисс. канд. философ, н., Л., 1971.

43. Калинин В.К. О понятии авторитета в развитом социалистическом обществе /Вестник ЛГУ. Вып.2, 1974. №11. С.154-158.
44. Кан-Калик В.А. Учителю о педагогическом общении: Кн. для учителя. - М.: Просвещение 1987. 190 с.
45. Кейзеров Н.М. Власть и авторитет. Критика буржуазных теорий. М.: Юридическая литература, 1973. 264с.
46. Киселев Ю.В. Роль авторитета в общественной жизни Дисс... канд. философ, наук, Л., 1966.
47. Киселев Ю.В., Павлов Л.С. Авторитет и автономия личности /Сб. Актуальные проблемы философской науки. Л., 1968, с.146-151.
48. Киселев Ю.В. К вопросу о понятии авторитета как категории социологии /Некоторые вопросы развитого социализма. Л., 1980.
49. Китов А.И. Психология управления. В 3 частях. - М., 1976. 574 с.
50. Князьков А.А. Методика формирования профессионального голоса в педвузе. - Автореф. дисс. ...канд. пед. наук. М.,1991. 15с.
51. Коган Л.Н. Цель и смысл жизни человека. - М.: Мысль. 1984. 256 с.
52. Комаров В.Д. К проблеме авторитета в социологической теории /Вестник ЛГУ. 1967. Вып.2 Экономика, философия, право. №11, с.86- 97.
53. "Комплекс угрожаемого авторитета" - болезнь руководителя /Не повторить ошибок: (Практические советы руководителю) /Сост. И.В. Лип- сиц. М.: Экономика, 1988. 253 с.
54. Кон И.С. Социология личности. М., 1967.
55. Кон И.С. Психология юношеского возраста. М.: Просвещение, 1979. 174 с.
56. Кондратьев М.Ю. Авторитет: доверие или покорность //Вожатый, 1984, №8, с. 12-13.
57. Кондратьев М.Ю., Гороховская Л.М., Кочеткова О.Н. Авторитет учителя у учащихся разных классов //Сб. Экспериментальные методы исследования личности в коллективе. Под ред. А.В. Петровского в 3т., Даугавпилс, 1985, т.2, с,30-33,

58. Кондратьев М.Ю. Авторитет личности с позиций концепции персоно- лизации /Сб. Экспериментальные методы исследования личности в коллективе. Под ред. А.В. Петровского в 3т. Даугавпилс, 1985, т.2, с. 27-30.
59. Кондратьев М.Ю. Авторитет педагога как результат его персонализа- ции /Психология развивающейся личности. М., 1987. С. 117-210.
60. Кондратьев М.Ю. Слагаемые авторитета. М.: Знание, 1988. 79 с.
61. Кондратьева О.В, Психологический тип личности учителя как условие формирования профессионального стиля деятельности. Автореф. ...дисс. канд. пед. наук. - Нижний Новгород, 1996. 20с.
62. Кондратьева С.В. Учитель - ученик. М., 1984. 80 с.
63. Кузнецов Г.А., Страхов В.И. Педагогический такт и педагогическая культура /Психологическое исследование: психические состояния, характерология, педагогический такт и творчество. Саратов, 1993. С.7-9.
64. Кузьмина Н.В. Очерки психологии труда учителя. Л., 1967. 184 с.
65. Кулюткин Ю.Н. Психологическая природа деятельности педагога /Творческая направленность деятельности педагога. Л., 1978. С.7-10.
66. Кушнарев М.А. Авторитет руководителя первичного производственного коллектива. Ростов н/Дону, 1983.
67. Кхол Й. Эффективность управленческих решений. - М.: Прогресс. 1975. 195 с,
68. Копалов В.И. Общественное сознание: критический анализ фетишистских форы. - Томск, 1985. С.99.; Омаров А.М. Руководитель: Размышления о стиле управления. - М., 1987. С.26.; Самков Е.А. Роль руководителя в управлении трудовой дисциплиной работников производственного коллектива //Формы и методы повышения социальной активности членов трудового коллектива. - Иркутск, 1987. С.97.
69. Калинин В.К. Природа авторитета личности в социалистическом обществе. Автореф. дисс. канд. филос. н. П., 1971. С.11; Киселев Ю.В.

- Роль авторитета в общественной жизни. Автореф. дисс. канд. филос. н. Л., 1966. С.5.; Панфилов Е. О роли авторитета в обществе. //Политическое самообразование. -1963. №7. С.48.
70. Кейзеров Н.М. Власть и авторитет. Критика буржуазных теорий. - М., 1973. С.57-78.
71. Конституцияи Чумхурии Тоҷикистон. – Д., 2013.
72. Қонуни Чумхурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф». - Д., 2013.
73. Концепсияи мактаби миллии тоҷик. – Д., 1994.
74. Концепсияи миллии таҳсилот дар Чумхурии Тоҷикистон. - Д., 2001.
75. Концепсияи миллии тарбия дар Чумхурии Тоҷикистон. – Д., 2006.
76. Лутфуллоев М., Абдурахимов Қ.С. Муқаддимаи ихтисоси омӯзгорӣ. - Душанбе: «Ирфон», 2015. - 225 саҳ.
77. Лутфуллоев М. Истиқлолияти Тоҷикистон ва маорифи навин. - Д., 2006.
78. Лутфуллоев М. Дарс. - Д., 1995.
79. Лутфуллоев М. Дидактикаи муосир. - Д., 2010.
80. Лутфуллоев М., Абдурахимов Қ.С., Ҳалимов Қ.М. - Аҳамияти бунёди муҳити солим дар таълим. - Душанбе, 2009.
81. Лутфуллоев, М. Педагогикаи миллии халқи тоҷик «Осори педагогӣ»: Воситаи таълимӣ [Матн] / М. Лутфуллоев – Душанбе: «Собириён», 2015. - 704 с.
82. Лутфуллоев, М. Эҳёи педагогикаи аҷам: Китоди дарсӣ. [Матн] / М. Лутфуллозода. - Душанбе: «Дониш». - 1997. - 150 с.
83. Лутфуллозода М., Абдурахимов Қ., Гулов А., Ҳалимов З. Фаъолияти тарафайни омӯзгор ва хонанда дар раванди таълим. Бохтар, 2018. 145 саҳ.
84. Ломов Б.Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии. - М., 1984. С.332- 334.
85. Левитов Н.Д. К психологии формирования авторитета учителя //Сов. педагогика, 1946, №1-2. С.76-77.
86. Лернер И.Я.Педагогическое сознание-явление действительности и категория науки //Сов. педагогика. 1985, №3. С.8-9.

87. Ломов Б.Ф., Журавлев А.Л. Психология и управление. М.: Наука, 1978.
88. Машкин Н.А. Принципат Августа: Происхождение и социальная сущность. П., 1949. С. 385-388.
89. Мясищев В.Н. Личность и неврозы. - Л. ЛГУ, 1960. С. 210.
90. Макаренко А.С, О родительском авторитете /Собр. соч. в 7 т., М., 1958, т.5.
91. Мангутов И.С., Уманский Л.И. Организатор и организаторская деятельность. Л., 1975.
92. Маркова А.К. Психология труда учителя. - М., 1993.
93. Метельницкая Т.А. Психологическая готовность к совершенствованию педагогического мастерства /Психология учителя. М., 1989. С.32- 33.
94. Миникаева В.Л. Возрастание авторитета Советов народных депутатов в условиях развитого социализма Дисс. канд. философ, н., Ростов н/Дону, 1980.
95. Михеев В.И. Социально-психологические аспекты управления. Стилъ и метод работы руководителя. М.: Молодая гвардия, 1975. 368 с.
96. Михеева Г.П. Формирование профессионально-ценностных ориентаций будущих педагогов. Автореф. дисс. канд. пед наук. - Калуга. 1996.
97. Мудрик А.В. Учитель: мастерство и вдохновение. М.: Просвещение, 1986. 160 с.
98. Муздыбаев К. Психология ответственности. Л., 1983. 240 с.
99. Мясищев В.Н. Личность и отношения человека. /Проблемы личности: Материалы симпозиума. - М., 1969. Т.1. с.72.
100. Нурув А., Раҳимов Х. Методикаи корҳои тарбиявӣ дар синфҳои ибтидоӣ. –Д., 2005.
101. Не повторить ошибок: (Практические советы руководителю) /Сост. И.В. Лапсиц. - М., 1988. С.167.

102. Назаров В.М. Формирование политического авторитета в процессе выборов в советы народных депутатов. - Автореф. дисс...канд. социолог. наук. М.,1991
103. Неймер Ю.Л. Авторитет руководителя и сплоченность первичного производственного коллектива Автореф. дисс. канд. философ, н., М.,1973.
104. Никифоров Ю. Сила авторитета //Молодой коммунист, 1966. №8. С.32-36.
105. Орифӣ, М. Аз таърихи афкори педагогии халқи тоҷик [Матн] /М. Орифӣ. - Душанбе: Нашрдавтоҷик, 1962. - 143 с.
106. Омаров А.М. Руководитель: Размышления о стиле управления. - М., 1987. С.25.
107. Овчинников Р.Н. Педагогические убеждения учителя и их формирование //Сов. педагогика. 1982, №4. С.85-90.
108. Орлов А.А. Формирование педагогического мышления будущего учителя /Пути совершенствования психолого-педагогической подготовки будущего учителя. Тула, 1989. С.4-13.
109. Паҳлавонов, А. Афкори педагогии халқи тоҷик дар асрҳои X–XII: автореф. докт. илм. пед. [Матн] /А. Паҳлавонов. - Душанбе, 1995. - 42 с.
110. Платонов К.К. Краткий словарь системы психологических понятий - М.,1981. С.7.
111. Панфилов Е. О роли авторитета в обществе //Политическое самообразование, 1963. №7. С.46-54.
112. Петровский А.В. Личность в психологии. М., 1996. 498 с. 21.
113. Писаренко В.И., Писаренко И.Я. Педагогическая этика. Минск: Народная асвета, 1977. 255 с.
114. Портнов Л.М. Педагогическое мастерство учителя и пути его формирования //Сов. педагогика. 1977. №3. С.84-91.
115. Поршнева Б.Ф. Авторитет. /Социальная психология и история. М.: Наука, 1966. 211 с.

116. Посохов П.П. Авторитет как социологическая проблема /Ученые записки Куйбышевского лед, ин-та. вып.33. Куйбышев, 1961. 46-60.
117. Посохов П.П. Социальная сущность и политическое значение проблемы авторитета Дисс. канд. философ, н., М., 1961.
118. Психолого-педагогические основы становления авторитета педагога /Психология развития личности. Под ред. А.В. Петровского. М., Педагогика, 1987.
119. Рахимов Х., Нуров А. Педагогика. //Х.Рахимов, А. Нуров- Д., 2007.
120. Разоқов, Х.С. Истифодаи афкори педагогии мутафаккирони форсу тоҷики асрҳои X-XI ва анъанаҳои миллӣ дар тарбияи ҳарбӣ–ватандӯстии хонандагони синфҳои болоӣ: дис. ном. илм. педаг.: 13.00.01 [Матн] / Х.С. Разоқов. - Душанбе, 2022. - 177 с.
121. Раҳмонов, Э. Ш. Фарҳанг – ҳастии миллат / Э. Ш. Раҳмонов. // Садои мардум. - 2001. - 24 март. - С. 3.
122. Ромашова С.Н. Гуманизация взаимоотношений учителя с учащимися в процессе обучения. - Автореф. дисс. ...канд. пед. наук. М.,1996. 23 с.
123. Соловьев А.И. Объективные и субъективные факторы возрастания авторитета КПСС в строительстве социализма и коммунизма. Дисс. докт. философ, наук. - М., 1987. С.15.
124. Старов М.И. Формирование системы отношений в процессе профессиональной подготовки учителя. - Москва - Тамбов, 1996. С.72.
125. Сафар Сулаймонӣ, Исмоил Холматов. Муллим ва шогирд. - Душанбе: Ирфон, 2013. - 219 сах.
126. Сафин Д.В., Мусина Р.Г. «Усулҳои таълим ва омӯзиши ҳамфаъол» - Душанбе, 2006 – 318 с.
127. Сафин Д.В., Мусина Р.Г., Гулов А.С. ва диг. - Муҳити таълимӣ дар омӯзиши башахсият нигаронидашуда. - Душанбе, 2009.
128. Сафин Д.В., Мусина Р.Г., Гулов А.С. ва диг. - Роҳбалади ва дастгирии методӣ омӯзгорон. - Душанбе, 2010.

129. Султон Воҳидов. Ҳар киро нест адаб, лоиқи суҳбат набувад. «Паёми Душанбе», 18 май, 1991.
130. Современная западная социология: Словарь. - М., 1990. С9.?
131. Салагаев А.Л. Авторитет руководителя в управлении производственной деятельностью при социализме Дисс. канд. философ, н., Казань. 1987.
132. Самков Е.А. Категория "авторитет руководителя" в философской и социологической литературе /Проблемы социального познания и управления. Томск: Томский университет, 1985, с.68-78.
133. Самков Е.А. Роль авторитета руководителя производственного коллектива в условиях перестройки Дисс. канд. философ, н., М., 1989.
134. Саморегуляция и прогнозирование социального поведения. Под ред. В.А. Ядова. П., 1979. 264 с.
135. Саушкин Н. О культе личности и авторитете. М.,: Гослитиздат. 1963.
136. Семенов М.Н. Моральный авторитет и его роль в воспитании нового человека Дисс. канд. философ, н., Алма-Ата, 1967.
137. Симонов В.П. Диагностика личности и профессионального мастерства преподавателя. М.: МПА, 1995. 188 с.
138. Сластенин В.А. Формирование личности учителя советской школы в процессе профессиональной подготовки. М.: Просвещение, 1976. 160 с.
139. Сластенин В.А. Формирование профессиональной культуры учителя. М., 1993.
140. Сластенин В.А. Гуманистическая парадигма педагогического образования -//Магистр, 1994. №6, с.2-7.
141. Сластенин В.А. Интегративные тенденции в системе психолого-педагогической подготовки учителя /Приобщение к педагогической профессии: практика, концепция, новые структуры. Воронеж, 1992. С.6- 9.
142. Солдатов В.Е. Авторитет должности и авторитет личности. Дисс. канд. философ, н., Свердловск, 1990.

143. Соловьев А.И., Соловьева Т.П. Авторитет, деловые и морально-политические качества комсомольских кадров. М.: ВКШ, 1976. 118 с.
144. Степкин Ю.П. Исследование авторитета личности как социально- психологического явления Дисс. канд. псих, н., Л., 1976.
145. Степкин Ю.П. Авторитет руководителя /Сб. Промышленная социальная психология. Под ред. Е.С. Кузьмина, А.Л. Свенцицкого. Л.: ЛГУ. 1982, С.178-185,
146. Тард Г. Законы подражания. - СПб., 1892. С.204.
147. Толь Ф. Настольный словарь для справок по всем отраслям знания: в 3 т. - СПб., 1863. Т.1. с.23.
148. Тамарин В.Э., Яковлева Д.С. Воспитание у студентов педагогической направленности мышления//Сов. педагогика. 1971. №12. С.56-68.
149. Ткачев З.М. Проблема авторитета в социологии и социальной психологии. Дисс. канд. философ, н. М. 1970.
150. Ткачев Э.М. Специфика авторитета как социально-психологического явления. //Вопросы социологии и общественной психологии. Вып.1. - М.: МГУ. 1970. С.136-150.
151. Ткачев Э.М. Управление и авторитет /Вопросы социологии и общественной психологии. М.: МГУ, 1971.
152. Тощенко Ж.Т. Руководитель, его авторитет и личные качества /Сб. Научное управление обществом. Вып.5. М.: Мысль, 1971. С.172-181.
153. Философский энциклопедический словарь. М., 1983. С.11.
154. Формирование профессиональной культуры учителя. Под ред. В.А. Сластенина. М.: Прометей, 1993. 173 с.
155. Фридман С.М. Проблема педагогического труда М.-Л., 1929.
156. Хусайн Воизи Кошифй. Ахлоки мухсинй. -Д., 1991.
157. Хвалынский К. Процесс образования права. //Вопросы философии и психологии. - 1903. Кн.3. с.488- 489.
158. Хатунцев В. Авторитет личности //Правда 1989. 28 апреля.

159. Христева А.В. Подготовка будущего учителя к анализу и самоанализу профессионально-педагогической деятельности. - Автореф. дисс. ...канд. лед. наук. Челябинск, 1996. 24 с.
160. Шарифзода, Ф. Актуальные проблемы современной педагогики: Учебное пособие [Текст] / Ф. Шарифзода - Душанбе: «Ирфон» 2010. - 328 с.
161. Шарифзода, Ф. Педагогикаи ҳамгиро: Воситаи таълимӣ [Матн] / Ф. Шарифзода - Душанбе: «Ирфон», 2016. - 517 с.
162. Шарифзода, Ф. Ҳикмати афкори педагогии ниёгон: [Матн] / Ф. Шарифзода, Ч. Файзалиев - Душанбе: «Ирфон», 2012. - 402 с.
163. Шарифзода, Ф. ва диг. Педагогикаи ибтикорӣ [Матн] / Ф. Шарифзода, И. Каримова, С. Сулаймонӣ, Ч. Булбулов. – Душанбе: Ирфон, 2013. -544 с.
164. Шарифзода, Ф. Педагогика: назарияи инсонофар ва ҷомеаи фарҳангӣ [Матн] /Ф. Шарифзода. – Душанбе, Ирфон, 2010. – 543 с.
165. Шарофов Ш.А., Муошират ва худшиносӣ [Матн]/ Ш.А.Шарофов. - Хучанд: “Меъроҷ”, 2017. - 304 с.
166. Шарофов Ш.А., Усмонов Д.А. Муоширати педагогӣ ва омӯзгори оянда / Монография [Матн] / Ш.А.Шарофов, Д.А. Усмонов. – Хучанд, 2019. -204 с.
167. Шадриков В.Д. Психология производственного обучения. Ярославль, 1976. 80с.
168. Шакуров Р.Х. Социально-психологические проблемы руководства педагогическим коллективом. М.; Педагогика, 1982. 208с.
169. Щербаков А.И. О подготовке студентов - будущих учителей к исследованию педагогических явлений /Психология труда и личности учителя. Л.,1977. С.124-131.
170. Щербаков А.И. Совершенствование системы психолого-педагогического образования будущего учителя //Вопр. психологии. 1981. №5. С.13-21.

171. Энгельс Ф. Об авторитете. /К. Маркс, Ф. Энгельс. Собр. соч. Изд. 2-е. Т. 18. С.303-328.

172. Энгельс Ф. Происхождение семьи, частной собственности и государства. //Маркс, Энгельс Ф. Соч. 2-е изд. Т.21. с.171.

173. Юнусов И. Педагогика. - Д., 2005.

МУҲТАВОИ АСОСӢ ВА НАТИҶАҶОИ ТАҲҚИҚОТИ ДИССЕРТАЦИОНӢ ДАР ИНТИШОРОТИ ЗЕРИНИ ДОВТАЛАБ ИНЪИКОС ЁФТААНД:

а) Мақолаҳое, ки дар маҷаллаҳои илмӣ тақризшавандаи тавсиянамудаи ҚОА назди Президенти ҶТ батабърасида:

[1-М] Гулов Р.Б. Роҳҳои ташаккулёбии маҳорат, қобилият, санъат ва сифатҳои муҳими касби омӯзгорӣ / [Матн] // Р.Б. Гулов // Паёми ДДБ ба номи Носири Хусрав.- 2021, № 1/2 (86). - С. 79-84. ISSN 2663-5534.

[2-М] Гулов Р.Б., Қурбонов Ф.А. Омӯзгор ва раванди ташаккулёбии сифатҳои шахсию касбӣ ва обрӯю нуфузи ӯ дар ҷомеаи муосир / [Матн] // Р.Б. Гулов., Ф.А. Қурбонов // Паёми ДДБ ба номи Носири Хусрав, 2021, №1/3 (89). - С. 114 -119. ISSN 2663-5534.

[3-М] Гулов Р.Б. Омӯзгор - ҳидоятгару роҳнамои шогирдон / [Матн] // Р.Б. Гулов // Паёми ДДБ ба номи Носири Хусрав. - 2021, №1/2 (98). - С. 115 -118. ISSN 2663-5534.

[4-М] Гулов Р.Б. Омӯзгор - сахмгузори рушди неруи ақлонӣ / [Матн] // Р.Б. Гулов // Паёми донишгоҳи миллии Тоҷикистон.- 2022, №2. - С. 203 -209. ISSN 2074-1847.

[5-М] Гулов Р.Б. Қобилият ва маҳорати педагогии омӯзгор / [Матн] // Р.Б. Гулов // Паёми донишгоҳи миллии Тоҷикистон. - 2024, №7.- С. 252 -258. ISSN 2074-1847.

[6-М] Гулов Р.Б., Қурбонов Ф.А. Мақом, манзалат ва вазифаҳои омӯзгор / [Матн] // Р.Б. Гулов, Ф.А. Қурбонов // Паёми ДДБ ба номи Носири Хусрав, 2024, №1/2 (122) - С. 115 -118. ISSN 2663-5534.

б) Мақолаҳои дар нашрияҳои дигар батабърасида:

[7-М] Гулов Р.Б. Мақому манзалати омӯзгор дар ташаккули фарҳанги ниёғони мо // Материалы Международной научно-практической конференции «Актуальные проблемы (современного образования» (часть 3). - г. Душанбе -2022. С.58-63.

[8-М] Гулов Р., Нозимов Б.М. Фаъолнокии омӯзгор - омили таквият ба рушди касбӣ // Маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-амалӣ дар мавзуи «Омодасозии мутахассисони педагогии фаъолиятҳои навоарона» (15 – апрели соли 2024). - Душанбе - 2024.71-76.

[9-М] Гулов Р. Омӯзгор - афрӯзандаи чароғи дурахшони илму дониш ва роҳнамову роҳкушои аҳли башар. // Маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ - назариявӣ. -Душанбе, 2024. С. 50-53.